

AHMED DURSUN NÂTIKÎ'NİN *KÜRÂSE-İ NÂTIKA* İSİMLİ ESERİ

(İNCELEME - TENKİDLİ METİN)

Yüksek Lisans Tezi

Sara Atef Jaber KHALAF

ESKİŞEHİR 2021

**AHMED DURSUN NÂTIKÎ'NİN *KÜRÂSE-İ NÂTIKA* İSİMLİ ESERİ
(İNCELEME - TENKİDLİ METİN)**

Sara Atef Jaber KHALAF

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Abdulkadir ERKAL

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2021

JÜRİ VE ONAY SAYFASI

ÖZET
AHMED DURSUN NÂTIKÎ’NİN KÜRÂSE-İ NÂTIKA İSİMLİ ESERİ
(İNCELEME - TENKİDLİ METİN)

Sara Atef Jaber KHALAF

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2021

Danışman: Doç. Dr. Abdulkadir ERKAL

Bu tezin amacı, 19. yüzyıl klasik Türk edebiyatına ait ve *Lugat-i Hâcibî* isimli manzum sözlüğe yapılan şerhlerden biri olan *Kürâse-i Nâtika*’nın tenkitli metnini ilim alemine, bilhassa eski Türk edebiyatındaki manzum sözlükler sahası uzmanlarının istifadesine sunmaktır. Bu çalışma için ilk olarak eserin kütüphanelerde bulunan farklı nüshaları tespit edilmiş ve bulunan iki nüshası transkripsiyonlu olarak günümüz alfabesine aktarılmıştır. Son olarak bu nüshalar arasındaki farklar tespit edilerek sağlam bir tenkitli metin ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tez çalışmamızda tenkitli metnin yanında Nâtikî’nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri ele alınmış ve bu eser üzerinde farklı yönlerden bir inceleme de yapılmıştır. Böylece manzum sözlükler sahasında bir eserin daha yeri ve önemini tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: 1. *Kürâse-i Nâtika*, 2. *Lûğat-i Hâcibî*, 3. Nâtikî, 4. Manzum Sözlükler

ABSTRACT
AHMED DURSUN NÂTIKI'S WORK TITLED *KÜRÂSE-İ NÂTIKA*

(REVIEW- CRITICAL TEXT)

Sara Atef Jaber KHALAF

Department of Turkish Language and Literature

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June, 2021

Supervisor: Assoc. Dr. Abdulkadir ERKAL

The aim of this thesis is to present the criticized text of *Kürâse-i Nâtika*, which belongs to the 19th century classical Turkish literature and it is one of the annotations that were included on the verse dictionary of *Luğat-i Hâcibî*, to the scientific world, especially to the experts of verse dictionaries in ancient Turkish literature. For this study, firstly, different copies of the work in libraries were identified and then two copies were transcribed into the current alphabet. Finally, the attempt to present a solid criticized text by determining the differences between these copies. In our thesis study, in addition to the criticized text, we were able to take Natîki's life, and his literary personality, and an examination was made on this work from different aspects. Thus, it was an attempted to indicate the place and importance of another work among verse dictionaries.

Keywords: 1. *Kürâse-i Nâtika*, 2. *Luğat-i Hâcibî*, 3. Nâtîkî, 4. Verse Dictionaries

ÖNSÖZ

Dil eğitimi, insanlık tarihinin en önemli ve vazgeçilmez alanlardan biridir. İlim adamlarının dil öğrenme ve öğretme aşamalarını kolaylaştırmak amacıyla pek çok yöntemle başvurdukları görülmüştür. Kimisi başka kıtalara taşınarak öğrenmiş, kimisi de kendi ülkesine gelen acemi hocalardan öğrenmiştir. Fakat zamanla ticaret, sanayi, ilim ve dinî gelişmelerle beraber dil daha da büyük ve önemli yere sahip olmuştur. Bundan dolayı da sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur.

Sözlük, Türk Dil Kurumu'na göre herhangi bir dilin belli bir alanı veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini açıklayan, tanımlarını yapan başka dildeki karşılıklarını veren eserdir. Sözlükler genelde alfabe sırasına göre yazılır. Çocuk eğitim sisteminde daha çok eğlenceli, akılda uzun süre kalan ve faydası birçok alana dayanan sözlüklere ihtiyaç duyulması nedeniyle manzum sözlükler ortaya çıkmıştır.

Manzum sözlükler şiir yoluyla sıbyânlarla çeşitli konulara başvurarak hem taktî' hem aruz hem de dildeki atasözleri, dilbilgisi, belâgat ve kültürü öğretmeye çalışan eserlerdir. Mekteplerde ders kitabı olarak okutulan manzum sözlüklerin bazı eksiklerinin fark edilmesiyle dönemin âlimleri manzum sözlükleri şerh etmeye başlamışlardır. Yapılan bu şerhler, manzum sözlükler kadar önemli bir yere sahiptir. Nazmedilen bu sözlüklerde bazen verilmek istenilen bilgi yeterince net ve açık olmadığı için çok sayıda şerh de kaleme alınmıştır.

Manzum sözlükler ve şerhleri uzun zamandır edebiyatın tozlu raflarında kalan konulardan biri olsa da zamanla akademik camianın ilgisini çekmeye başlamış ve bilimsel araştırmaların önü açılmıştır. Bu alanda Atabey Kılıç, Yusuf Öz, Mehmet Dursun Erdem, Ahmet Hilmi İmamoğlu, Mehmet Kırbıyık ve Cemal Muhtar'ın çalışmaları dikkati çekmektedir. Bu tezde ise manzum sözlük şerhlerinden biri olan ve Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtıkî tarafından kaleme alınan *Kürâse-i Nâtika* isimli manzum sözlük şerhinin transkripsiyonlu metni hazırlanmış ve eserin içeriği hakkında da bir inceleme yapılmıştır. *Lugat-ı Hâcibî* isimli manzum sözlüğün şerhi olan *Kürâse-i Nâtika*'da Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtıkî sözlükte anlaşılmayan, net olmayan, eksik açıklanmış ve birden fazla anlam taşıyan kelimeleri açıklamaya çalışmıştır. Hâcibî'nin anlatmak istediği, anlatamadığı ve müstensihin hatalı yazdığı beyitleri, kafiye ve vezini mübtedi talebelere kolay ve akıcı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.

Bu tez önsöz, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Birinci bölümde şarihin hayatı, eserleri ve edebi kişiliğinden bahsedilmiş, sonra manzum sözlükler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise *Kürâse-i Nâtika* hakkında detaylı bir şekilde bilgi verilerek eserin incelenmesi yapılmıştır. Hem yazarı hem de eserin içindeki malzeme farklı açılardan incelenmiştir. *Kürâse-i Nâtika*'nın şerh metodu izah edildikten sonra ise nüshaları da değerlendirilmiştir. Ayrıca bu bölümde transkripsiyonlu metin hazırlanırken nelere dikkat edildiği aktarılmıştır. Bu bölümün sonunda ise eserde şerh edilen kelimelerin bir sözlüğü de hazırlanmıştır. Üçüncü bölümde ise hazırladığımız tenkidli metin bulunmaktadır. Ekler bölümünde eserin tespit edilen iki nüshasının tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Ne kadar teşekkür ederseniz edin yine de karşılığını ödeyemeyip kendinizi borçlu hissettiğiniz durumlar vardır ve siz bunun farkındasınızdır. Burada öncelikle bu tezin hazırlanması aşamasında akademik destekleriyle, bana her konuda bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren, ders döneminde akademiye teşvik eden ve yüksek lisans tez yazma döneminde benden yardımlarını ve ilgilerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Abdulkadir Erkal'a, tenkidli metni oluşturma aşamasında tecrübesiyle bize çok yardım eden Prof. Dr. Ahmet İçli'ye, sonsuz sabırları için maddi ve manevi her türlü desteğini bana hissettiren, gurbetteyken her zaman yanımda olan aileme, Ürdün Üniversitesi'nden yüksek lisans eğitimi konusunda beni cesaretlendiren ve bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki destek ve katkılarından dolayı hocam İlknur Öno1 Yaşar'a ve hocam Hasan Doğan'a, bu tezin her aşamasında desteğini hissettiğim değerli dostlarım özellikle Dalya'ya ve Esmâ'ya, çalışmam sırasında küçük veya büyük yardımını esirgemeyen herkese teşekkür ediyorum, dua ve şükranlarımı sunuyorum.

Sara Atef Jaber KHALAF

Eskişehir, Haziran 2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ.....	xi
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
YÖNTEM	1
1. AHMED DURSUN NÂTIKÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ	2
1.1. Hayatı.....	2
1.2. Sanatı.....	3
1.3. Eserleri	4
1.3.1. <i>Divan</i>	4
1.3.2. <i>Mecma'ül- Fevâid ve Ma'den'ü-l Ferâid</i>	4
1.3.3. <i>Kürâse-i Nâtıkâ</i>	4
1.3.4. <i>Terceme-i Nâtıkî</i>	4
1.3.5. <i>Nazm-ı Nâtıkî</i>	4
1.3.6. <i>Takrizât Ebyât</i>	5
2. Manzum Sözlükler.....	5
2.1. Şerh ve Manzum Sözlükler.....	5
2.2. Manzum Sözlüklerin Ortaya Çıkması	6
2.3. Manzum Sözlüklere Genel Bakış (Faydaları, Konuları ve İşlevleri)	7
2.4. Manzum Sözlüklerin İlk Örnekleri.....	10
2. BÖLÜM: <i>KÜRÂSE-İ NÂTIKÂ (ŞERH-İ HEDİYYETÜS-SIBYAN)</i>	11
2.1. Yazar Hakkında.....	11
2.2. Eser Hakkında	14
2.3. Eserin Nüshaları	17
2.4. Tenkitli Metnin Hazırlanmasında Gözetilen Esaslar	19

2.5. Muhteva İncelemesi	19
2.5.1. Arapça- Farsça-Türkçe eş anlamlı kelimelerin kullanımı	20
2.5.1.1. Üç dilde şerh edilen kelimeler	21
2.5.1.2 Sadece iki dilde şerh edilen kelimeler	25
2.5.1.3 Tek dilde şerh edilen kelimeler	29
2.5.2. Arapça-Farsça Söz varlığı	30
2.5.2.1. Arapça söz varlığı	30
2.5.2.2. Farsça söz varlığı	33
2.5.3. Belagat	37
2.5.3.1. Vezin	38
2.5.3.2. Kafiye	40
2.5.3.3. Edebi sanatlar	41
2.5.3.3.1. Kinaye	42
2.5.3.3.2. Telmih	42
2.5.3.3.3. Teşbih	43
2.5.3.3.4. İstiâre	44
2.5.4. Dilbilgisi	45
2.5.4.1. Farsça ile ilgili dilbilgisi	45
2.5.4.1.1. Farsçada masdarlar	45
2.5.4.1.2 Geçmiş zaman ile ilgili	46
2.5.4.1.3 Farsçada isimlerin çoğul yapılması	46
2.5.4.2. Arapça ile ilgili dilbilgisi	47
2.5.4.2.1. Arapçada isimlerin çoğul yapılması	47
2.5.4.2.1. Mübteda ve haber	47
2.5.5 Musiki malzemesi	48
2.5.6. Peygamberler	50
2.5.6.1. Yusuf ve Yakup aleyhisselam	50
2.5.7.2 Nuh aleyhisselam	53
2.5.6.3 Süleyman aleyhisselam	54
2.5.7. Diğer konular	54
2.5.7.1. Astronomi	55
2.5.7.2. Aylar	55
2.5.7.3 Hastalık adları	56

2.5.7.4. Organlar	57
2.5.7.5. Renkler	58
2.5.7.6. Savaş ile ilgili kelimeler	58
2.5.7.7. Sayılar	59
2.5.7.8. Tabiat.....	59
2.5.7.8.1. Baklagiller ve bitkiler	60
2.5.7.8.2. Doğa	61
2.5.7.8.3. Hayvanat.....	63
2.5.7.9. Yönler	66
2.5.8. Göndermeler	67
2.5.8.1 Metin dışı göndermeler	67
2.5.8.1.1 Şarihin kendi eserlerine yaptığı göndermeler	67
2.5.8.1.2. Şarihin başka eserlere yaptığı göndermeler	68
<i>Nâbî</i>	68
<i>Fuzûlî</i>	69
<i>Sünbülzade</i>	70
2.5.8.3. Kitaplar.....	71
2.5.8.4. İktibâslar	72
2.5.8.4.1 Âyet-i kerimeler	72
2.5.8.4.2 Hadis-i şerifler	73
SONUÇ	75
3. BÖLÜM TENKİDLİ METİN	76
EKLER	138
KAYNAKÇA	140
ÖZGEÇMİŞ.....	143

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1: <i>Tuhfe-i Hâcibî</i> ve <i>Kürase-i Nâtıka</i> arasındaki farklar	13
Tablo 2.2 :Üç dilde şerh edilen kelimeler	21
Tablo 2.3: İki dilde şerh edilen kelimeler	25
Tablo 2.4 :Tek dilde şerh edilen kelimeler	29

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada yer alan metinde aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

آ, ا	A,ã	ك	k.g.ñ
أ, ا	A,e,ı,i,ö,ü	ڭ	Ñ,ñ
ب	B,b	ل	L,l
پ	P,p	م	M,m
ث	Ş,s	ن	N,n
ج	C,c	و	V,u,ü,û,ö,o
چ	Ç,ç	ه	H,e,a
ح	H,h	لا	La,lã
خ	H,h	ى	Y,ı,i,ĩ
د	D,d	ء	ˆ
ذ	Z,z		
ر	R,r		
ز	Z,z		
ژ	J,j		
س	S,s		
ش	Ş,ş		
ص	Ş,ş		
ض	Žž,Dđ		
ط	T,t		
ظ	Z,z		
ع	ˆ		
غ	G,ğ		
ف	F,f		
ق	K,k		

KISALTMALAR

- A : Eserdeki sol sayfa
- A.g.e : Adı geçen eser
- A.g.m : Adı geçen makale
- A1 : *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan* adlı eserin Türk Dili Kurumu Kütüphanesi 194 nolu numarada kayıtlı olan nüshasıdır.
- A2 : *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan* adlı eserin Mili Kütüphane 06 Mil Yz 8975/1 numarada kayıtlı olan nüshasıdır.
- B : Eserdeki sağ sayfa
- TDK : Türk Dili Kurumu

GİRİŞ

19. yüzyıl şairlerinden olan Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtîkî eğitimi tamamlamak amacıyla Anadolu'nun en eski yerleşim ve kültür merkezlerinden biri olan ve yıllarca medreselerinin kapısını herkese açan Erzurum'a gitmiş ve Yakutiye medresesinde müdderislik yapmıştır. Nâtîkî, böyle bir yerde yaşamanın sonucu olarak edebiyat alemine hem şairliği ile katkıda bulunmuş; hem de şerh yoluyla ilmini, tecrübesini ve marifetini eserlerinde yansıtmıştır.

Şerh, Türk edebiyatında 16. yüzyıldan sonra önem kazanmaya başlamıştır. Medresede tahsil görmüş olan Nâtîkî gibi üstadlar çeşitli alanlarda hem Türkçe eserleri hem de Arap ve İran edebiyatından önemli eserleri şerh etmişlerdir. Şerhlerin tarihi, edebi ve kültürel birikimi ve yazıldığı dönemi yansıtmaları bu türün en önemli özelliklerindendir. Şerhlerin şerh edilen eserler kadar önemli bir yer kazanması da bu sebebe dayanmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olarak seçilen *Kürâse-i Nâtîka*, Osmanlı şerh sahasını layıkıyla gösterebilecek bir metindir. İlim adamı olarak bilinen Nâtîkî; şairlik, şârihlik ve tercümanlıktaki ustalığını eserlerinde göstermiştir. *Kürâse-i Nâtîka* yazıldığı dönemin günlük hayatındaki kültürel ve edebi birikimi açık bir şekilde yansıtan bir eserdir. *Kürâse-i Nâtîka*'nın bugüne kadar Latin harflerine aktarılmamış olması dolayısıyla da bu tezde eserin tenkidli metni hazırlanmış; kelime hazinesi ve edebi malzemesi incelenmiştir.

YÖNTEM

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma ile sözlük alanındaki akademik araştırmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Hazırlanan tenkidli metnin içindeki kelimeler sözlük sahasında önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın ilk aşaması, tenkidli metni hazırlamak için kütüphanelerde eserin farklı nüshalarını aramak olmuştur. Fakat sadece iki nüsha bulunabilmiştir. İkinci aşamada, nüshalar arasındaki farkları tespit edebilmek için iki nüsha satır satır karşılaştırılarak incelenmiştir. İnceleme bölümünde, *Lügat-i Hâcibî*'den alınan bütün beyitler Nâtîkî'nin şerhiyle birlikte eserde nasıl aktarıldıysa üç farklı başlık altında sınıflandırarak bir sözlük hazırlanmıştır. Ardından yukarıda açıklanan transkripsiyon sistemine göre tenkidli metni yazılmıştır. Daha sonra metne farklı açıdan yaklaşılmış ve *Kürâse-i Nâtîka*'nın içeriğinde anlatılmak istenen bilgi, açıklamalar ve kelimeler farklı başlıklar altında incelenmiştir.

1. AHMED DURSUN NÂTİKÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

Türk edebiyatında özellikle divan edebiyatının bazı temsilcileri unutulmaktan ziyade kenara bırakılmışlardır. Divan edebiyatının hakkında fazla araştırma yapılmayan temsilcilerinden biri de Ahmed Dursun Nâtîkî'dir. Şair hakkında şimdiye ayrıntılı bir çalışma yapılmamış ve yapılan çalışmalar da şairin divanı Latin harflerine aktarılana kadar hep eksik kalmıştır. Bu bölümün amacı, *Kürâse-i Nâtika* 'daki biyografik bilgilere ve şair hakkında şimdiye kadar az da olsa yapılan çalışmalara dayanarak Nâtîkî'yi daha yakından tanımaya çalışmaktır. Nâtîkî'nin 1857 yılında tertip ettiği divanı ve divanın sonunda müstensihi tarafından yazılan hal tercümesi, şair hakkında hem kişisel bilgileri hem de onun eserlerini tüm ayrıntılarıyla yansıtmaktadır. Bunun sayesinde şair hakkındaki eksik bilgiler tamamlanmış olmaktadır.

1.1. Hayatı

Ahmed Dursun Nâtîkî, Ardahan'ın Dedigül köyünde H. 1199 – M. 1785 doğmuştur. Fakat Z. Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri* adlı eserinde Nâtîkî'nin Erzurumlu olduğunu söylemektedir. Nâtîkî'nin *Divan*'ının sonunda bulunan hal tercümesinde onun Ardahanlı olduğuna ve Dedegül'de doğduğuna vurgu yapılmıştır. Nâtîkî on beş yaşına kadar köyde okumuş, sonra tahsiline devam etmek için Kars'a gitmiştir. Otuz üç yaşındayken Erzurum'a gidip Lala Paşa Camii'nde vaaza başlamıştır. Erzurum'a müftü olarak tayin edilen Nâtîkî on bir sene müftülüğü devam ettirmiş ve sonrasında azledilmiştir. Ölümüne kadar hayatını seyahetle geçiren Nâtîkî Erzurum'a dönmüş ve 1863 yılında vefat etmiştir. Karskapı mezarlığına defnedilmiştir. Erzurum'da Koca Müftü olarak bilinen Nâtîkî'nin özel hayatı ile ilgili pek bilgi yoktur. Sadece Z. Fahri Fındıkoğlu'nun *Erzurum Şairleri* kitabında zikredilen bilgilerin yanında Abdulkadir Erkal'ın Nâtîkî'nin *Divan*'ı üzerine yaptığı araştırmalar sayesinde onun hakkında az da olsa bilgi elde edinilmektedir. Örneğin *Divan* 'da vermiş olduğu bilgilere göre yedi çocuğu olmuştur. Müftülüktен azledilmesini “*Azı eyledi Şeyhü'l İslâm efendi / Yesr oldum ol vakit itdi cedeli*” şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca yaşadığı ve şahit olduğu tarihî olaylar da *Divan*'da yer almaktadır.¹

¹A. Erkal (2019). *Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtîkî Divan (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Altınordu Yayınları, s.7.

1.2. Sanatı

Divan edebiyatının son şairlerinden olan Nâtıkî'nin, hayatı ve şairliği üzerinde fazla araştırma yapılmaması onun önemli bir şair olduğu hakikatini değiştirmez. Nâtıkî'nin şiirlerine bakıldığında klasik şiir özelliklerini görmek mümkündür. Kasidelerde ağır bir dil, gazellerde ise açık ve sade bir dil kullandığını görülür. Bu çalışmanın konusu olan *Kürâse-i Nâtıkâ* da kaside ve gazelleri gibi klasik şiir özellikleri yansıtmaktadır. Nâtıkî'nin şiirinde dikkati çeken önemli özelliklerinden biri ilme olan sevgisidir. Medrese eğitimi gören Nâtıkî, mantık konusunda kendini geliştirip konu ile ilgili önemli eserleri Türkçeye çevirmiş ve şerh etmiştir. Nâtıkî'nin şerh ettiği kitaplar ve bu çalışmanın konusu *Kürâse-i Nâtıkâ* uzun süre Erzurum medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Nâtıkî, herhangi bir divan şairi gibi ilmin insanı diğer canlı varlıklardan üstün hale getirdiğini düşünmüştür. İlmi, eşyanın hakikatini kavratran her şeyin doğrusunu bildiren, Hak'tan haber veren, cehaleti yok eden ve iki âlemde ebedî mutluluğa kavuşturan rehber olarak gören Nâtıkî, şiirlerinde mantığa ve bilime yer vermiştir. Fıkıh, mantık ve ilim gibi konular eserlerinde sıkça görülen konulardandır. Erkal'ın *Ahmed Dursun Nâtıkî'nin Mantık Bilimi İle İlgili Bir Şiir Üzerine* başlıklı makalesinde Nâtıkî'nin mantık ilminin bir dalı olan kıyasın özelliklerini içeren şiiri incelenmiştir. Şiirde kıyasın metot ve şekilleri üzerinde durulmuş, mantık biliminin kıyas bahsinde geçen önermeler ve bu önermelerin doğru bilgiye götüren şekilleri; bu şekillerin metotlarına da ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bu çalışmanın esası olan *Kürâse-i Nâtıkâ*'yı da ilminin önemine dikkat ederek yazmıştır. İlmi hem Nâbî'ye atıf yaparak hem de kendisi bir gazel yazarak vurgulamıştır.²

“Nazm-ı dil-küşa ez şârih-i in kitab bi-sıyâkü'l-gazel.

‘Âkıla lâzım olan eylemeli ‘ilm edā
Cāhile rif‘at olur mu düşününñ ehl-i kıtā
Ne kadar şevket-i hūda mi olsa biriniñ
‘İlmi olmasa anıñ bil bulmaz zevk-i rehā
Farz-ı vācib olanı itmeli elbet ta‘līm
İdegör insan isen dürlü ma‘ārifle senā

² A. Erkal (2012), Ahmed Dursun Nâtıkî'nin mantık bilimi ile ilgili bir şiiri üzerine, *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, s.1177-1187.

Saňa fehm ile ferāset verecek Rabb-ı enām
Lāyık olur mu ola cehl-i merkeble gedā
Hele bu dünyāda cehlile gezen aḥmaḳdur
‘İlm ile mümkün olur cem‘-i cihān ile cezā
Anınçün ehl-i işāret dediler ‘ayn-ı ‘ilm
‘Ulv-i miḳdārıne nāzır ola maḥlūḳ sezā
Niçe gün Nâtıḳî ta‘līm-i ma‘ārif itse
Dögünür fi'l degildir ki ola ḥayır-ı du‘ā” A1 Nüşa [30a]

Yıllarca Erzurum medreselerinde ders veren Nâtıkî’nin, hem iş hayatından hem öğrencilik hayatından birikimini şiirlerine yansıttığını görmek mümkündür.

1.3. Eserleri

Yapılan araştırmalara göre Nâtıkî’nin hayatı hakkında fazla bilgi elde edilememektedir. Eserleri hakkında da fazla bilgi mevcut değildir. Nâtıkî’nin yazdığı divanın sonunda bulunan hal tercümesine göre eserleri şu şekilde sıralanabilir:

1.3.1. Divan

Nâtıkî’nin elde bulunan divanı 1857 yılında tertip edilip Sultan Abdülmecid’e sunulmuştur. Yapılan uzun araştırmalar sonucu bir nüshası tespit edilen divan, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde 1225 numarada kayıtlıdır. Doç. Dr. Abdulkadir Erkal tarafından incelenmiştir.

1.3.2. Mecma’ül- Fevâid ve Ma’den’ü-l Ferâid

Nâtıkî’nin bu eseri nahiv konulu bir eserin şerhidir.

1.3.3. Kürâse-i Nâtıkâ

Karslı Hâcib’in *Lugat-ı Hâcibî* isimli manzum sözlüğünün şerhidir. Vezir-i Azam Hüsrev Mehmed Paşa adına şerh edilmiştir. Eserin ismi, her iki nüshasının da kütüphane kayıtlarında “Şerh-i Hediyyetü’s-Sıbyan” şeklinde kaydedilmiştir. Çalışmamızın konusu olan bu eser, ileride detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.3.4. Terceme-i Nâtıkî

İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin “Maksud” isimli eserinin tercüme ve şerhidir.

1.3.5. Nazm-ı Nâtıkî

Bâb-ı Sürût Risalesi'ni üç bölüm halinde nazma çevirdiği eseridir.

1.3.6. *Takrizât Ebyât*

Eserin tam ismi "*Takrizât-ı Ebyât Muhtasari't-Telhis ve Sevâhidi'l-Fünûn Ma'a'l-Berâhîn ve't-Tensîs*"dir. *Muhtasar-ı Ma'ani* isimli eserin her beytini takriz ederek hangi bahrlerden geldiğini şerh ettiği Arapça eserdir. Nâtîkî, dîbâcesini Sultan Abdülmecid'e sunmuştur. Nâtîkî, Sultan II. Mahmut'un (ö. 1255/1839), vezirlerinden ilme ve âlimlere değer veren Esad Mehmet Muhlis Paşa'yı (ö. 1850) doğu vilayetleri seraskeri olarak Erzurum'a göndermesi ile birlikte *Takrîzâtü ebyât'ı* telif etmeye karar verdiğini açıklamıştır. Nâtîkî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça yetkinliğini ortaya koyan bu eserin bilinen tek nüshası Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 381 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha 88 varaktır.³

2. Manzum Sözlükler

2.1. Şerh ve Manzum Sözlükler

İslam dinine yeni giren ve Arapça bilmeyen topluluklar Arapçayı kolayca kavrayamamışlar ve kendilerine özgü telaffuzlarla birlikte Arapçaya yeni kelimeler kazandırmışlardır. Öte yandan yeni Müslüman olanlar için Kurân-ı Kerim'deki belîğ çağrışımlar, beyan dili ve verilmek istenen mesaj yanlış anlaşılmasın diye şerh ilmi ortaya çıkmıştır.⁴

Şerhler, metinde verilmek istenen mesajın, anlamların ve üstü örtülü olan kelimelerin okuyucunun doğru anlamasını sağlayan metinlerdir. Metinlerin şerh edilmesinin en önemli amaçlarından biri müellifin gerçekten anlatmak istediği konuyu en yakın şekilde anlamak, yorumlamak, kapalı kısımlar açığa çıkarmak, izah etmektir.⁵

Mine Mengi, *Metin Şerhi, Tahlîlî ve Tenkid Üzerine* başlıklı makalesinde şerhi, bir metnin kelimelerini parçalayarak şiirin içindeki gizli anlamın ortaya çıkması için yapılan metinler olduğunu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

Klasik metin şerhi esas itibariyle kelime açıklamasına dayanır; yani klasik metin şerhi daha çok kelime açıklaması şeklinde yapılagelmiştir. Özellikle; manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısacası metin parça parça ele

³ Ş. Şimşek (2020), *Natîkî'nin Takrîzâtü Ebyâtı Muhtasari't-Telhis adlı eseri*, Diyanet İlmî Dergi 56, s. 601-618.

⁴ S. Bosnavî, Haz, O. Yılmaz (2012), *Gülistân şerhi*, İstanbul: Çamlıca Yayınevi, s.5-22.

⁵ O. Yılmaz (2012), a.g.e, s. 5-22.

alınmıştır. Buna karşın metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plan, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi gelenekten değildir. Şerhte, şârihe göre okuyucunun anlayamayacağı farz edilen yani anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da bölümlerinin açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Bilgilendirme açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yapılır. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konunun genişletilmesine gidilir. Konunun açılıp genişletilmesi, şârihin, bilgi ve anlayışı doğrultusunda, yorumunu da beraberinde getirir.⁶

2.2. Manzum Sözlüklerin Ortaya Çıkması

Günümüzde olduğu gibi eskiden de dil öğrenmek temel ihtiyaçlardan biriydi ve sözlükler de dil öğrenenler için esas kaynaklardandı. İslâm kültüründe dilin doğru ve etkileyici kullanımının en üstün örneği olan Kur'an-ı Kerîm, dil ve edebiyata dair çalışmaların ilk çıkış noktası olduğu için de sözlükler ayrı bir öneme sahip olmuştur.⁷

Sözlükler, dillerin söz varlığını içine alan, dilin yapısı ve işleyişi hakkında bilgi veren önemli eserlerdir. Toplumun eğitim ve bilgi seviyesinin ortaya koyan bu eserler, milletlerin kültürel öğelerini ihtiva etmesi ve bilimsel araştırmaların temelini oluşturması bakımından zengin ve kıymetli bilgi kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸

Fakat hece sıralamasına göre yazılan sözlükler çocuklar için çekici değildi. Çocukların dil öğrenme aşamasında ilgisini çekmek, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve sıkılmadan o dili anadili gibi konuşmasını sağlamak için manzum sözlükler ortaya çıkmıştır. Manzum sözlükler hacmi küçük, ezberi kolay, vezinli ve kafiye ve bir veya birden fazla dil öğretmeyi amaçlayan eserlerdir.⁹

Araplar ve Farslar sadece şiir nazmetmemişler, edebiyat dışındaki bazı eserleri de manzum hale getirmişlerdir. Türk edebiyatı da bu tarz çalışmalardan hâli değildir. Fıkıh, akaid, hadis, tezkire, gramer, tarih, astronomi, musiki, tıp gibi konularda eserleri nazmedilerek okuma daha zevkli, eğlenceli ve çekici hale getirilmiştir. Sözlükler de

⁶M. Mengi (1997), *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkid Üzerine*, Çukurova Üniversitesi, <http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/6.php>, Erişim tarihi: (10 Mayıs 2021)

⁷O. Yılmaz (2012), a.g.e, s.5-22

⁸Ş. Akalın (2010), Sözcük bilimi ve sözlükçülük, Ankara, *Türk Dili C. XCVIII*, s.165

⁹A. Kılıç (2007), *Türkçe-Arapça manzum sözlüklerden Sübha-i Sıbyân -1- (İnceleme)*, Ankara, *Turkish Studies* Vol. 2/1, s. 87.

nazım konusundan payını almış ve nazım biçiminde kaleme alınmaya başlanmıştır. Sözlüklerin nazmedilmesinin asıl sebebi de manzum olan eserlerin ahenkli, vezinli ve kafiyeyle unsurlara sahip olması nedeniyle okunmayı ve ezberlemeyi kolaylaştırmasıdır.¹⁰

2.3. Manzum Sözlüklere Genel Bakış (Faydaları, Konuları ve İşlevleri)

Farklı bilimlerin ana bilgileri şiirsel olarak kaleme alındığı zaman, okuyucunun işlenen konuyu anlaması ve aklında kalması kolaylaşır. Bu kolaylığın fark edilmesiyle beraber, yabancı dil öğrenirken de aynı yolu izlenmiş ve sözlükler nazmedilmeye başlanmıştır. Zamanla tekkelerde ve cami bitişiklerindeki sıbyân mekteplerinde *Sübha-i Sıbyân* gibi manzum sözlükler ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır.¹¹

Beş altı yaşlarındaki çocuklara sâbi, okul olarak açılan camilerin bitişikindeki odalara ise sıbyân mektebi deniliyordu. Kılıç, okulların zamanla değişen isimlerini aşağıdaki gibi açıklamıştır:

Genellikle her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında bu okullara mahalle mektebi ve çoğu taşla yapılmış olduğu için de "taş mektep" de denilmiştir. Sıbyân mektepleri 1279/1862 yılında Mekâtib-i İbtidâi adını almış, bir müddet sonra da bu isim "ilk mektep" olarak değiştirilmiştir.¹²

Mekteplerde ders kitabı olarak okutulan ve mübtedî çocuklara yabancı bir veya birden fazla dil öğretmeyi hedefleyen bu eserler, sadece sözcüklerle kalmaz aynı zamanda o dildeki atasözleri, deyimleri, grameri, kelimelerin yazılışı ve okunuşunu, edebiyat bilgisini, belagat ve fesahat ile o dildeki tüm kültür kavramlarını da öğretmekteydi. Manzum sözlükler, işlenen konular açısından oldukça zengin ve çeşitlidir. Bu sözlükler dil aracılığıyla ahlakî, dinî ve tasavvufî terimleri; edebi sanatları, aruz ve takriz ilmini; tıp, astronomi, matematik terimlerini; ayların farklı kültürlerindeki isimlerini, hayvan isimlerini, savaşta kullanılan aletleri ve musiki aletlerinin isimleri ile birlikte onlar hakkında yeni bilgiler de öğretmeye çalışırdı. Bu çalışmada ele alınan eserde de yukarıda sayılan çeşitli konulara örnek kelimeler bulunmaktadır. Bunlara inceleme bölümünde yer verilmiştir.

¹⁰M. Kırbıyık (2002), *Miftâh-ı Lisân* adlı manzum Fransızca-Türkçe sözlük üzerine, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 182.

¹¹A. Kılıç (2007), *Türkçe-Arapça manzum sözlüklerden Sübha-ı Sıbyân -1- (İnceleme)*, s. 89.

¹²A. Kılıç (2007), a.g.e, s. 89.

Manzum sözlükler sadece mekteplerde okutulmamıştır. Tekke, dergâh, medrese gibi insanların belli bir amaç etrafında toplandığı çeşitli müesseselerde de rağbet görmüştür. Zira manzum sözlüklerin en önemli işlevlerinden birisi de dinî terminolojini öğretilmesi ve hayata geçirilmesini sağlamaktır. Atabey Kılıç bu konu ile ilgili şöyle demektedir:

Bu mekteplerin camiye bitişik veya cami içinde olmasının da kendince sebepleri vardır. Eğitimin yanı sıra çocukların dinî bilgileri öğrenmesi, beş vakit namaza, farz ve sünnetlere alıştırılması için de bu mektepler camilerin bitişğinde olurlardı.¹³

Manzum sözlük yazarları, kendileri de bu sözlükleri okuyup ezberleyerek yetişmiştir. Gelecek nesillere hem şiiri hem de şairliği öğretilsinler diye bir hazine bırakmak istemişlerdir. Kılıç konuyu şu şekilde özetlemiştir:

Manzum sözlükler zamanında özellikle sıbyân mektebi çağındaki çocuklar ve belli grup insanların, bilhassa Arapça ve Farsça bir kısım kelimelerin Türkçe karşılıklarını öğrenebilmeleri, daha doğrusu ezberlemeleri için kaleme alınmışlardır. Bunların çoğunun sebep-i telîf kısımlarından anladığımız kadarıyla nâzımları da çocukluklarında en az bir manzum sözlük ezberlemişlerdir.¹⁴

Manzum sözlükler ezber, tekrar ve eğlendirme gibi yöntemleri kullanarak dil öğretiminde üç farklı grup seviyeye hitap etmektedir. Mehmet Dursun Erdem'e göre birinci grup, henüz dili pek kavramayan talebeler için öğretilmek istenen dilin temel kelimelerinden oluşmaktadır. İkinci grup, mekteplerini bitiren sıbyanlar için yazılmıştır ve burada kelimelerin sayısı artmış ve daha zor kelimeler verilmiştir. Üçüncü grup ise nazire olarak yazılan veya başka bir sözlüğün içindeki anlaşılmayan kelimeleri açıklamak için kaleme alınan sözlüklerdir.¹⁵

Bu çalışmanın konusu olan *Kürâse-i Nâtıkâ (Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyân)*'da şârih, şerh yaparken mübtedi olan talebelere anlatılmak istenen konunun zor olduğunu

¹³ A. Kılıç (2007), a.g.m, s. 89.

¹⁴ A. Kılıç (2007), Türk klâsik şiirinde manzum sözlüklere ve bazılarındaki bedene ait unsurlar, *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Yay, s. 252.

¹⁵ M. D. Erdem (2005), Manzum sözlükler ve *Tuhfe-yi Âsım*, *International Journal of Central Asian Study*, Volume 10-1, s. 198.

birkaç kere belirtmiştir. Bundan dolayı *Lugât-i Hâcibi* isimli manzum sözlüğün birinci grup için kaleme alındığını düşünmekteyiz.

Manzum sözlükler, dili öğrenmeyi kolaylaştırmanın yanı sıra sıbyanlar için akıcı ve belîğ konuşmanın yöntemlerini de gösterdiği için ayrıca önemlidir. Ayrıca belagatın yanında dilbilgisi ile dinî ve tasavvufî ıstılahlar ve öğrenilen yabancı dilin ait olduğu kültüre dair hemen her konuda ana sözcükleri ve bilgileri öğrenmeyi sağlar. Bununla birlikte manzum sözlükler kusursuz eserler değildir. Onların eksik yanı bir kelimenin birçok anlamından ancak birini verebilmesidir. Bu anlam öğrencinin öğrenmesi gereken veya vezne en uygun anlamdır.¹⁶ Bu nedenle çocuklar için yazılan manzum sözlüklerin eksik yönlerini tamamlamak amacıyla, manzum sözlükler şerh edilmeye başlanmıştır.

Manzum sözlüklerin yazarları, mukaddime bölümünde genellikle eseri hangi amaçla yazdıklarını izah ederler. Atabey Kılıç'ın konu hakkındaki tespiti şudur:

Sözlükler bilhassa çocuklarımızın hem aruz eğitimine katkıda bulunmak hem de Arapça Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ezberde tutabilecekleri hacimdeki bir eser vasıtasıyla öğrenmelerini sağlamak bakımından bir hayli dikkat çekicidir. Pek çok manzum sözlüğün mukaddime kısmında “lugat ilmi”nin insanı zeki edeceğinden bahsedilmesi ve hatta müelliflerinin de çocukluklarında en azından bir manzum sözlük ezberlediğini beyan etmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır.¹⁷

Kılıç'ın yaptığı çalışmalara göre manzum sözlüklerin işlevleri ise dil ve edebiyatın temel bilgilerini öğretmek; belâgat, fesahât ile şairlik yeteneğinin ortaya çıkarılmasını sağlamak ve geliştirmekle beraber dinî, ahlakî terminolojiyi de öğrencilere aktarmaktır. Ayrıca genel kültür bilgilerini aktarma işlevi de mevcuttur.¹⁸ Bu çalışmanın ana konusu olan *Kürâse-i Nâtika*'nın da genel kültür konusunda bilgi veren manzum bir sözlüğün şerhidir.

¹⁶ M. Erdem (2005), *a.g.m.*, s.198.

¹⁷ A. Kılıç. (2006), Klâsik Türk edebiyatında manzum sözlük yazma geleneği ve Türkçe-Arapça sözlüklerimizden *Sübha-i Sıbyan*, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.65.

¹⁸ A. Kılıç (2006), *a.g.m.*, s. 65.

2.4. Manzum Sözlüklerin İlk Örnekleri

Arap dilciler tarafından kaside nazım şekliyle yazılan manzum sözlüklerin ilk örnekleri XI. yüzyıla aittir. Ez-Zemahşerî'nin 1119-1120 yılları arasında yazdığı *el-Mufasssal*'i, İbn Mâlik adıyla tanınmış Cemâlüddîn Ebi'nin *Teshîlü'l- Fevâ'id* ve *Tekmîlü'l-Makâsid*'i, temel Arapça kuralları işleyen ilk manzum sözlüklerdir. Edîb Natanazzî'nin *Düstûru'l-Lüga* ve *Kitâbu'l-Halas* adlı eseri iki dilli ilk manzum sözlüktür. İkinci sözlük ise 1242-1243 yılında Şükrullâh b. Şemsüddin Ahmed Zekeriyâ tarafından yazılan *Zühretü'l-Edeb*'dir.¹⁹

Türkçe-Arapça ilk manzum sözlük ise Abdüllatîf İbn Melek'in 13. yüzyıl sonlarında nazmettiği *Lügat-ı Ferišteoğlu*'dur.²⁰ 15. yüzyılda Hüsâm b. Hasan el-Konevî tarafından nazmedilen *Tuhfe-yi Hüsâmî*, Türkçe-Farsça manzum lügat geleneğinin Anadolu'daki ilk örneği olarak kabul edilmektedir.

Manzum sözlük ile ilgili verilecek örnekler çoktur. Daha önceki çalışmalarda çeşitli kaynaklarda manzum sözlükler, türleri, sayıları ve isimleri hakkında yeterince bilgi bulunduğu için biz burada bunları tekrar etmekten özellikle kaçınacağız. Bu çalışmada sadece ilk yazılan örnekleri zikretmekle yetineceğiz.

¹⁹Y.Öz (1996), *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.51.

²⁰ Y. Öz (1996), a.g.e, s.52.

2. BÖLÜM: KÜRÂSE-İ NÂTIKÂ (ŞERH-İ HEDİYYETÜS-SİBYAN)

Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir işleve sahip olan manzum sözlükler hakkında yapılan bilimsel çalışmaların ardından dil öğrenme aşamasında büyük bir rol oynadığı, aruz eğitimlerine katkıda bulunduğu ve akıcı bir şekilde konuşma öğrettiği fark edilmiştir. Bu sayede manzum sözlükler hakkında yeni çalışmaların da önü açılmıştır.

Bu çalışmada da diğer çalışmalar gibi yıllarca raflarda kalan manzum sözlüklerden biri aydınlığa kavuşturmak amaçlanmıştır. Bu bölümde *Kürâse-i Nâtika* bilim dünyasına tanıtılacaktır. Eser için bazen Nâtikî'nin verdiği isim yani *Kürase-i Natika*; bazen eserin kütüphanelerde bulunan iki nüshasının adı olan *Şerh-i Hediyyetüs-Sıbyan* kullanılmıştır. Bu isimler birbirinin yerine geçmektedir.

Yapılan araştırmalara göre *Tuhfe-i Hâcibî* isimli Türkçe-Arapça manzum sözlük, Hâcibî mahlasını kullanan şaire aittir. Nâtikî ise *Kürâse-i Nâtika*'nın, *Tuhfe-i Hâcibî*'nin şerhi olduğunu bildirmiştir.

2.1. Yazar Hakkında

Hâcibî hakkında *Kürâse-i Nâtika*'da fazla bilgi verilmemektedir. Erkal'ın yaptığı Nâtikî'nin *Divan*'ının incelemesindeki hal tercümesinde eserin ismi şu şekilde belirtilmektedir: “*Ve yine tahsîlinde Farsî'den Lugât-ı Hacibi Şevâhidi-Ebyât ile bir güzelce şerh edip Kirâse-i Nâtika ismiyle tesmiye etmiştir.*”²¹ Sözlüğün adının *Lugat-i Hâcibi* olarak geçtiğini belirtmiştir. Nâtikî'nin yaptığı sözlük şerhinin A1 nüshasında Hâcibî kelimesinden ve onun çok bilgili bir şâir olduğundan başka hiçbir şeyden bahsedilmemiştir. A2 nüshasında ise şâirin ismi, eserlerinden birisi ve çok bilgili olduğunu şu şekilde vermiştir: “*ve keta ki alem edîbdür ferâ'iz-i Fârisîde meselî garîb merhumü'l-magfûr Halil Efendi Hacibi niçe kütüb nazm ü nesir üzere şerh ve gevamezi ayan itmîşdür hususân risâle-i fereştî-i hakikat-i mecaz üzere beyân itmîşdür.*”²²

Yapılan araştırmalara göre eski Türk edebiyatında Hâcibî mahlasını kullanan tek şair, Hâcibî Hacı Sâlih-Zâde Halîl Hâcibî'dir. M. Arslan'ın yaptığı çalışmaya göre

²¹ A. Erkal (2019), *Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtikî Divan (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara, Altınordu Yayınları, 1. Baskı, Eylül, s.9.

²² Nâtikî, Ahmed Dursun, *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8975/1S.1. Bu nüsha dipnotlarda A2 nüshası şeklinde geçecektir.

Hacı Sâlih-Zâde Halîl Hâcibî'nin doğum tarihine ulaşamamıştır. Ölüm tarihi ise 1824/1240'tır:

“Kars'ta doğdu. Asıl adı Halîl Hâcibî'dir. Hâcibî şiirlerinde kullandığı mahlasıdır. Hacı Sâlih Efendi adlı birinin oğlu olduğu için Hacı Sâlih-zâde sanıyla tanındı. Öğrenimini memleketi olan Kars'ta yaptı. Birçok ilimde yüksek seviyede bilgi sahibi oldu. Bu nedenden dolayı devrinin İbni Hâcib'i olarak anıldı.²³”

Ulaşılan yazma eserleri ise şunlardır:²⁴

1. *Dîvân*: Kaynaklarda adı geçmesine rağmen elde yoktur.
2. *Hediyetü's-Sıbyân*: Çocuklara öğütler veren bir eserdir.
3. *Risâle-i Fenn-i Ferâ'iz*: Kaynakların bildirdiğine göre Ferâ'iz konusunda uzman olan Hâcibî'nin bu konuyu anlatan önemli eseridir.
4. *Şerh-i Cilâ'ur-Rûh*: Molla Câmî'nin aynı adlı kasidesinin şerhidir.
5. *Şerh-i Manzûme-i Lâmi'î*: Câmî-i Rûm olarak anılan Bursalı Lâmi'î Çelebi'nin bir manzumesinin mufassal şerhidir.
6. *Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ*: Molla Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisinin şerhidir.
7. *Tercüme-i Cihân-nümâ*: Mehdî Muhammed Han'ın Nâdir Şâh ile ilgili tarihinin çevirisidir.
8. *Tercüme-i Dürre-i Nâdire*: Mehmed Muhammed Han'ın eserinin tercümesidir.²⁵

Yazar hakkında bu bilgilerden ötesi yoktur. Özkan Uz'un *Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcibî* başlıklı makalesinde Hâcibî Hacı Sâlih-Zade Halîl'in yazdığı manzum sözlükten bahsetmektedir. Makaledeki bilgilere göre; “Muhlis Halil Bey tarafından yazılmış ve H.1223 / M.1808 yılında müstensih İshak b. Halil b. Osman tarafından da istinsah edilmiş Arapça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Mesnevî nazım

²³M. Arslan (2014), "*Hâcibî, Hacı Sâlih-zâde Halîl Hâcibî*", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4198>, Erişim Tarihi: 30.04.2021.

²⁴M. Arslan (2014), *a.g.m*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4198>, Erişim Tarihi: 30.04. 2021.

²⁵M. Arslan (2014), *a.g.m*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4198>, Erişim Tarihi: 30.04. 2021.

şekliyle yazılan eser, 135 beyitten oluşmaktadır.”²⁶ Nâtîkî’nin şerh ettiği sözlüğünün ismi açık bir şekilde metinde *Lugat-i Hâcibi* olarak verilmektedir. Yaptığımız taramaya göre ve Uz’unun *Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü Tuhfe-i Hâcibî* hakkında yaptığı çalışmaya dayanarak, Nâtîkî’nin şerh ettiği sözlüğün *Tuhfe-i Hâcibi* sözlüğün şerhi olduğunu düşünmekteyiz. İki eserin arasında tespit edilen ortak noktalar aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 2.1: *Tuhfe-i Hâcibî ve Kürase-i Nâtika arasındaki farklar*

Özellikler	Tuhfe-i Hâcibî	Luğat-ı Hâcibî ve kürase-i Nâtika
Kullanılan mahlas	Hâcibî	Hâcibî
Yazar hakkında verilen bilgiler	İsmi: Muhlis Halil	A1 nüshada: Hacı Hâcibi A2 nüshada: Halil Efendi Hacibi
Eserin edebi türü	Manzum sözlük	Manzum sözlüğün şerhi
İstinsah edildiği tarih	H.1223	A1. Nüsha H. 1237 A2. Nüsha H. 1228
Müstensihin adı	İshak b. Halil b. Osman’dır.	Ebu İshak kelimesi eserin içinde geçmektedir.
İstinsah edildiği yer	Kars	Kars
İçerik	Türkçe Arapça sözlüğüdür.	Türkçe-Arapça-Farsça sözlüğüdür.
Sözlüğün konusu	Dinî kelimelerden çok gündelik hayata ait kelime ve kelime gruplarına yer verilmiştir.	Dinî kelimelerden çok gündelik hayata ait kelime ve kelime gruplarına yer verilmiştir.

Kürâse-i Nâtika’nın A2 nüshasında müelifin eserlerinden bir tanesi vurgulanarak onun en önemli eseri olduğunu belirtilmektedir: “Hususân risâle-i fereşte-yi hakikat-i mecaz üzere beyan itmişdür”. Hâcibî hakkında verilen bilgilere göre önemli eseri *Risâle-i Fenn-i Ferâ’iz*’dir. Yukardaki bilgilere göre, iki eserin aynı kişiye ait olup olmadığı konusunda emin olunmamakla birlikte gerek sözlüğün telif tarihi gerekse yukarıdaki bilgilerin derlenme tarihleri dikkate alındığında iki eserin aynı kişiye olma ihtimali yüksek görünmektedir. Fakat şu ana kadarki çalışmalarımızda bu tahminimizi

²⁶Ö. Uz (2019), Türkçe-Arapça manzum sözlüklerimizden *Tuhfe-i Hâcibî*, *Turkish Studies*, 14 (7), s. 4090.

destekleyecek somut bir belge yahut bilgiye ulaşamadığımızdan bunu bir tahminden öteye vardiıramıyoruz.

2.2. Eser Hakkında

Eser, Karşı Hâcib'in *Lugat-ı Hâcib* isimli manzum sözlüğünün şerhidir. Eserin iki nüshası tespit edilmiştir. Eserin ismi, her iki nüshasının da kütüphane kayıtlarında *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan* olarak kayıtlıdır. Eserin isminde kullanılan sıbyan kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup tekkelerde, medreselerde ve cami bitişiğinde okuyan çocuklar için kullanılmaktadır.

Eskiden öğrencilerinin yabancı dili öğrenebilmeleri için hocalar kolay, eğlenceli ve kısa yollar aramıştır. Bir dilin anadili gibi konuşulabilmesi için o dildeki dilbilgisi, atasözleri ve deyimleri de bilmek ve öğrenmek şarttır. Ayrıca dil öğrenimini kolaylaştırmak için sözlüklerin manzum hâle getirilmesi metnin ezberlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu amaçla çocukların çeşitli alanlarda şiir ve dili öğrenmesi için manzum sözlükler kullanılmıştır. Türk edebiyatı da bu tarzdan hâli değildir. Hacmi küçük, ezberlenmesi kolay ve içerdği konular oldukça çeşitli ve eğlenceli olan manzum sözlükler sıbyan ve mübtedi olan çocuklara, bir dil veya birden fazla dili ile birlikte anadili de öğretmeyi hedefleyen eserdir.²⁷ Elimizdeki eser ise çocuklara gündelik hayatta kullanılan kelimeleri öğretmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada incelenen *Kürâse-i Nâtıkâ*, Farsça-Arapça-Türkçe sözlüktür. Üç dili biraraya getirilerek mübtedi çocuklara şiir ve nazım tarikasıyla o üç dilin gündelik hayatta kullanılan kelimelerini öğretmeye çalışmıştır. *Kürâse-i Nâtıkâ* manzum sözlüklerin genel şekil özellikleri taşımaktadır. Averbek, manzum sözlüklerin şekil özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir:²⁸

Manzum sözlükler üç bölümden oluşmaktadır. Birinci ve üçüncü bölümleri genelde mesnevi formunda kaleme alınır. İkinci bölüm ise kaside tarzındaki kıtalardan oluşur. Birinci bölüme genellikle “Mukaddime” adı verilir. Bu bölüm besmele, hamdele ve salvele başlar. Genellikle sebep-i telif veya sebep-i nazım ile eserin nasıl yazıldığı izah edilir. Ayrıca yazar mahlasını ve esere verdiği isimi zikr eder. Bazen de kendi sözlüğü

²⁷A. Kılıç (2006), Klâsik Türk edebiyatında manzum sözlük yazma geleneği ve Türkçe-Arapça sözlüklerimizden *Sübha-i Sıbyan*, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (20), S.66-70.

²⁸G. Averbek (2018), “Dillerden biri Türkçe olan manzum sözlükler üzerine yapılan çalışmalar bibliyografyası”, *Divan Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 21, s. 87-88.

veya şerhi yöntemleri hakkında birkaç bilgi verir. İkinci bölümde asıl sözlük bulunur. Kıtalarından oluşan bu bölüm, her kıtanın başında veya sonunda kıtanın vezni söylenir. Üçüncü bölüm ise hatim bölümüdür. Mukaddime gibi mesnevi şekliyle yazılır. Genellikle eserin adı tekrar eder, dua ve tarih ile son verilir.

Kürâsa-i Nâtika da bu özellikler bulunmaktadır. Eser bir mukaddime, üç kıta ve bir hâtimden oluşmaktadır. Eserin mukaddime kısmı dokuz sayfadan ibarettir. Bu kısımda sebep-i telif, kıtaların tertip şekli ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Şârih, hamd ve salavât ile görevini icrâ eden bir mukaddime ile başlamıştır.

Bismillahirrahmānirrahīm hamd bī kıyās ü şükṛ ü sipās evvelü ḥallāk-i cihān
ü mertebe-i ins ü cān olan rezzāk-ı ‘ālem ü müşavvir benī ādem maḥşūş ü
maḥşūrdur ki bu deñlü mevcūdāt-ı icād ü ḥalḳ idüb cümlesinden ādem
oğullarını tafḍīl ü ḥüsn-i taḳvīm üzere taşvīr buyurub ve leḳad kerremna benī
ādeme āyet-i celīlesiyle mübīn itdi [1b]

Sonra peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.v) ve sahabileri övülür:

ḥuşūşen ḥazine-i ḡaybından lisān-ı resūlullah aḥkām-ı şerāyic icrā ile cehli
karañluḡundan ādemiyān ü cinniyān aydınlıḡa götürüb nuṭḳ u faşāḡat ü dīn ü
diyānet ü sünnet-i cemā‘at ile mua‘zzez ü mufahḡam itdi. evvelü ma ḡallaḳ
allahü te‘ālā nūru buyurub cenābı kibriyā-i müte‘ālī zū’l-celāl ve’l- cemāl
ḡazretleri daḡi ḡadıṣ-i ḡudsīsinde levlāk levlāk lemā ḡülüḡatü’l-eflāk buyurub
şān-i resūlullah tebyīn ve ma ḡüve ḡaḡıya telḡīn ve zirvet-i enām ve esās ve
mi‘rāc meḡḡarü’n-nās ḡaḡḡında fekane ḡabe ḡavsenyni ev ednā fermüde
olmuşdur [1b]

Bundan sonra şârih kendisinden bahseder:

Dursūn Aḡmed Nāṭıḡī ḡīn-i şabāvetden berü ‘ilm-i şerīf ve şer‘-i münīfden
devr olmayub ta‘allüm ve ta‘līm ile perverde olmuşdur. ḡuşūşan ‘ulūm-ı
‘Arabīye ile niḡe fevā‘id-i keşireye dāmen teşmīr idüb mütelezziz olmuşdu
[2b]

Ardından Veziriazam Hüsrev Mehmed Paşa methedilir:

“ Der medḡ-i vezīr-i müşār ileyh li-şāriḡi naẓm

Bārekallah zīhi ana durur fermānī

Niḡe ni‘metler içinde ider ol sultānī

Ne ḡadar sa‘y-ı belīḡ üzere ḡalıssa a‘dā

Gelür elbetde ayağın o pîr añun düşmanî
Merkez-i merdüm olur menzîli añun hergîz
Ki aña verdi ħudā eyledi ‘ālî şānî
Ĥāris-i belde-i ma‘hūd ü kal‘ā vü kaşabāt
Emrine mesned ider mevhibe-i subĥānî
Ma‘delet ma‘deni kıl ya beni her dem añın
Umarım senden ilāhî idesen erzānî
Veresen maḳşadını ĥayır ile dāim anıñ
Ola her gün şunuñ ‘alā bu güzel erkānî
İde gör Nāṭıķî bülbül gibi bunda efġān
Maḳşad-ı gülşen olur anıñ ol iḥsānî
Vaḳi‘-i ĥāl üzre du‘ā-nāmemdir” [3a]

Sonra şerhin metodu hakkında bilgiler verilmiştir. Şerh üç kıtadan oluşmaktadır. Kıtaları nasıl yazıldığı açıklanmıştır:

Mazmūnı üzere şerhine şürū‘ olunub üç şartla şürūt kıldım evvel ki şart oldu ki her bir luġātini beyān ittikde ba‘zı luġatda münāsib üzere bir beyit irād idüb taḳviye itdim lākin beyitleriñ baʿzısı Türkçe ve baʿzısı Fārisīdür ki ṭebāyi‘-i insana muvāfiķ ola. İkinci şart oldu ki her bir kıṭa‘nıñ āḥirinde bir ġazel irād idüb ḳafiyesini kıṭa‘nıñ āhiri beyitiniñ ḳafiyesi üzere olub nāzırına feraḥ vere. Üçüncü şart oldu ki kıṭa‘-i şālīşede olan şanā‘at-ı ġarībe-i bi-i‘nāyet Allahu Te‘ālā beyān itdim.²⁹”

[3b]

A1 nüshasında, eserin üç kıtadan oluştuğu, tüm kıtaların *takarüb* vezni üzere kurulduğu, her kıtanın sonunda bir ġazel ile bittiği ve üçüncü kıtanın içinde san‘at-ı ġaribe yapıldığı anlatılmıştır. A2 nüshada daha fazla bilgi vererek her kıtanın hece tertibine göre yazıldığı da söylenmiştir. Birinci kıtanın eliften yâ’ya dek yazıldığını, ikinci kıtanın yâ’dan elif’e dek yazıldığını ve üçüncü kıtanın birinci kıta gibi yazıldığı hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca A2 nüshasında şerh edilen sözlüğün sahibinden de

²⁹A2 nüshasında bu bölüm daha detaylı anlatılmaktadır.

biraz bahsetmiştir. Sonra şârih iki nüshada, kıtalara geçerek şerh etmeye başlamıştır. Bu konuya daha sonra detaylı olarak değinilecektir. Eserin son sayfasında istinsah edildiği tarih ve dua ilehatim bölümünü bitirilmiştir.

Hâtimetü’ş-şerhü’l-müsteṭāb bi-ğazelü’l-laṭîf bi-hidāyetü’l-vehāb

Ḥamd-i bi hüdā ol ḥūdaya verdi va‘d üzere tamām

Şabr ide kullar ser-ā-ser gitdi şarḥ üzere maḳām

Dāima olsun şalātiyle ki selām ol zāt kim

İsm-i pākin zıkr idenler ḳurtulur yevmü’l-ḳiyām

Sa‘y ü cehd itdim ilāhî veresen bir ḳaṭre āb

Kevser-i Aḥmedden ammā umarım ḥayrū’l-ḥitām

Gerçi ki lāyık üzere bu şerḥim ḥaḳıḳāt olmadı

Söyleden sensin kemāhı veresen ḥüsn-i kelām

‘Ālem-i dünyāda balā-i himmetidür şehleriñ

Vaḳt-i aḥirede noḳşān eyelmez ehl-i kirām

Hep uşūluyla furū‘-i müntehā ‘ālemleri

Ḥāme-i ‘afvuyla doḡru eylesin var sıkām

Gerçi ḥasādın ezelden ḳuludur lā şey‘-i fihā

Nāṭıḳı gūş itme anı gelsin ol şāḥib-i merām

Ḳad sūd haza eş-şerḥü’l-müsteṭāb bi-‘ināyetü’l-melekü’l-‘azîzü’l-vehhāb Dursun Aḥmed Nāṭıḳ al Aḥışavî diyārā vel Ardahan mevliden ve et-taa‘llüm ve’t-ta‘līm-i ḳarşa ṭaliban li-ḥayrū’l-llah fi’d-dünyā ve’l-‘uḳba ve rāciyān fil-leyl ve’n-nehār fiḍ-ḍaḥvatü’l-kübrā.” [47a]

Böylece eserin manzum sözlüklerin tüm özelliklerini taşıdığı görülmektedir.

2.3. Eserin Nüshaları

Eserin iki nüshası tespit edilmiştir. Eserin ismi, her iki nüshasının da kütüphane kayıtlarında *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan* şeklinde kaydedilmiştir. Metnin içinde iki nüsha

arasında kalmamak amacıyla birinci nüsha A1 nüshası, diğer nüsha A2 nüshası olarak isimlendirilmiştir. Yazma olarak bulunan nüshaların özellikleri şu şekildedir:

A1 Nüshası Türk Dil Kurumu Kütüphanesi 194 nolu numarada kayıtlıdır. 1237 H./1822 M. Nesh edilmiştir. 46 yaprak, 19 satırlı eser Vezir-i Azam Hüsrev Mehmed Paşa adına şerh edilmiştir.

Başı: Bismillahirrahmānirrahīm

Ḥamd bī kıyās ü şükr ü sipās evvelü ḥallāk-i cihān ü mertebe-i ins ü cān olan rezzāk-ı ‘ālem ü müşavvir benī ādem maḥşuş ü maḥşûrdur ki bu deñlü mevcûdât-ı icād ü ḥalk idüb cümlesinden ādem oğullarını tafđıl ü ḥüsn-i takvīm üzere taşvır

Sonu: Ḥätimetü’ş-şerḥü’l-müsteṭāb bi-ğazelü’l-laṭīf bi-hidāyetü’l-vehāb...

Ḳad sūd haza eş-şerḥü’l-müsteṭāb bi-‘ināyetü’l-melekü’l-‘azîzü’l-vehhāb Dursun Aḥmed Nāṭık al Ahışavī diyārā vel Ardahan mevliden ve et-taa‘llüm ve’t-ta‘līm-i karşı ṭaliban li-ḥayrū’l-llah fi’ddünyā ve’l-‘uḳba ve rāciyān fil-leyl ve’n-nehār fid-ḍaḥvatü’l-kübrā.

A2 Nüshası Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8975/1 numarada kayıtlı nüshadır. Buradaki nüsha 34 varaktır. 194 no’lu numaralıdır. Bu nüsha Recep’in 7. Gününde 1228 Salı günü nesh edilmiştir.

Başı: ya fetāḥ ya mu‘ın ve liküli şeyin mukīn şerḥi Nāṭıkī fi lugāt-i Hācibiye

Bismillahirrahmānirrahīm ḥamd bī kıyās ü şükr ü sipās evvelü ḥallāk-i cihān ü mertebe-i ins ü cān..

Sonu: Ḳad sūd haza eş-şerḥü’l-müsteṭāb bi-‘ināyetü’l-melekü’l-‘azîzü’l-vehhāb

Dursun Aḥmed Nāṭık al Ahışavī diyārā vel Ardahan mevliden ve et-taa‘llüm ve’t-ta‘līm-i karşı ṭaliban li-ḥayrū’l-llah fi’d-dünyā ve’l-‘uḳba ve rāciyān fil-leyl ve’n-nehār fid-ḍaḥvatü’l-kübrā.”

A2 nüshanın sonunda aynı hatim kullanılmış fakat bir beyân da eklenerek bitirilmiştir. Beyân şu şekilde başlar: “Beyân-ı şürûtu kıra’etü’l-kaşîdetü’l-bürde”.

Nüshalar arasında pek fark görülmemektedir. Farklı olan yerlerde dipnotlarda belirtilmiştir.

2.4. Tenkitli Metnin Hazırlanmasında Gözetilen Esaslar

1. Kütüphanelerde tespit edilen iki nüsha metin tenkidine esas alınmıştır. İki nüsha arasındaki farklar tespit edilmiştir. Son olarak A1³⁰ nüshasının müstensihinin el yazısı (hattı) daha net ve okunaklı olduğu için A1 nüshası belirleyici nüsha kabul edilerek tenkitli metin ortaya çıkarılmıştır.

2. Eserdeki tüm şiirlerde nazım şekillerine göre değişiklik yapılmıştır. Gazeller, kasideler, rubailer ve münferit beyitler uygun şekillerine göre italik yapılmıştır.

3. Arapça ve Farsça olan kelimelerdeki uzun ünlülerde (-) işareti kullanılmıştır. Örnek (Mevcudât)

4. Nüshalar arasındaki farklar dipnotta belirtilmiştir.

5. Tüm iktibaslar, hadis-i şerifler, ayet-i kerimeler ve Arapçadan ve Farsçadan geçen italik olarak yazıp türleri ise dipnotta gösterilmiştir.

6. Metnin hazırlanmasında tezin başında verilen transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

2.5. Muhteva İncelemesi

Kürâse-i Nâtkâ’da şârih genelde şöyle bir yol takip etmiştir: Asıl sözlükten anlatmak istediği beyitleri yazdıktan sonra kelimelerin anlamlarını açıklamak için bazen Türkçesini, Arapçasını ve Farsçasını vermiş, ardından anlattığı kelimelerin yazılışını ve okunuşunu açıklamış; sonra aynı kelimeleri kullanarak ya kendine ait bir beyit ya da bilinen şâirlerin beyitlerinden iktibas ederek anlatılan kelimelerin talebelerin akıllarında kalmasını ve ezberlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere şârih öncelikle şerh edeceği beyti verir ve daha sonra beyti kelime kelime şerh eder. Öncelikle kelimenin nasıl okunması gerektiğini belirtmek üzere (*Hûda dam hâ ile hağ-ı*

³⁰ Türk Dil Kurumu Kütüphanesi 194 no’lu numarada kayıtlı olan nüshadır.

te‘ālā ḥazretleriniñ ismi şerīfidir) diyerek hareke kayıtlarını ortaya koyar. Buna ek olarak aynı vezinde bir başka kelime ile mesela (muşt ‘ala vezn ruşd) diyerek şerh edilen sözcüğün okunuşunu teyit eder. Varsa kelimenin zıt ya da eş anlamlarını verir; sonra biraz daha tafsilâta girerek kelimenin Farsî, Acemî ya da Türkî oluşlarını da ekler. Gerek duyduğu zaman gramer, belagat ve dil kullanımı açısından açıklama da yapmıştır. Nâtikî kendi fikrini ve yorumunu söylemek istediği zaman genelde “Fa-ifhâm, tetebbu’ ettik ve fe-t’emel, ey ma’lûm olsun ki” gibi ifâdeler kullanmıştır. Genelde şiirin anlamını bir bütün olarak basit ve anlaşılır diliyle “hâsılı beyit” ifadesini kullanarak verir. *Nâtika*’nın şerh özellikleri arasında dikkat çeken husus, şerh yaparken kimin için yapıldığını, talebenin ilgili konuda müellifle aynı seviyede bilgiye sahip olmadığını göz önünde tutarak ne fazla ne de eksik bilgi vermesidir. Talebeler zorlanmasınlar diye çok basit, anlaşılır, kısa ama anlaşılması kolay bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Bu konu ile ilgili olarak eserde kullanılan bazı ifadeler aşağıdaki gibidir:

Ammā ef‘āl-i Fārisīniñ kavā‘idi çokdur lâkin fil’ārif yekfi’l-işāre maḍmūnunca bir miqdārını ihtisār üzere beyān idüb itāleden ihtirāz idelim ki nāzırın olan talebe-yi ihvān ve ‘ulamā’ zevī’l-ihtirām şıklet gelmesin ve bu şerḥ Natiğiye daḥi icāzdan dūr olmasın. [11a]

Yaḥud veznine rekāket gelüb baḥr-i teḡarrüb bozulur diye zıkr itmedi ḡaşıl-ı kelām miḡmān lafzını getirmek yerinde degildir meger ki mecāzen rāḡ zıkr olunub rāḡ konuk lazım gelür diye mülāḡazasıyla miḡmān konuk ve misāfiriniñ Fārisīdür diye talebe-i mübted‘īn eşeddü şu‘ūbeti vardur zira luḡat-ı Fārisīyi kırā‘at iden talebe-i mecāz ve isti‘āre-i ne bilsün ama lāyık ve sezā olan ‘ibāre böyle olmaḡdur. [17a]

2.5.1. Arapça- Farsça-Türkçe eş anlamlı kelimelerin kullanımı

Şârihin şerhi yaparken teknik olarak dikkat çeken özelliklerinden birisi de yeri geldikçe şerh ettiği kelimenin diğer dillerdeki karşılığını vermeye çalışmasıdır. Bazen şerh ettiği kelimenin ya diğer iki dilde karşılığını verir, ya bir dilde ya da aynı dili müradif olan kelimeleri getirerek anlatmaya çalışır. Eserdeki kelimeler aşağıdaki tablolarda sınıflandırılmıştır:

2.5.1.1. Üç dilde şerh edilen kelimeler

Bu tabloda şârih şerh yaparken anlatmak istediği kelimelerin hem yazılışını ve okunuşunu hem de kelimenin Türkçe ve Arapçasını vermeye çalışmıştır. Bu tabloda uzmanlara yardım etmek amacıyla eserdeki kelimeler sözlük şeklinde sunulmuştur. Altı çizili kelimeler, şerh edilen kelimelerdir.

Tablo 2.2 :Üç dilde şerh edilen kelimeler

Arapça	Farsça	Türkçe
Şayd	<u>Şikār</u>	Av
<u>Şudā</u> ^c	Derd-ser	Baş ağrısı
‘Atşān	<u>Teşne</u>	Şusuz
‘Ayın	<u>Çeşm</u>	Göz
‘İzār	<u>Ruh</u>	Yañak
‘Ukde	<u>Keje</u>	Düğüm
‘Ulā	Serfirāz	Yücelik
Şelāşe	<u>Se</u>	Üç
Şelc	<u>Berf</u>	Kar
Abd	<u>Bende</u>	Kul, köle
Fetā	<u>Cüvān</u>	Yiğit
Firāş	<u>Pister</u>	Döşek
Mecfūf	<u>Huşk</u>	Kuru
Şe‘ir	<u>Cev</u>	Arpa
Şecer	<u>hīme, hīzem</u>	Odun
Şedīd	<u>saht</u>	Katı
Şems	<u>Mihr, āfitāb, hūrşīd</u>	Güneş
Şerīk	<u>Enbāz, şaķiş</u>	Ortağ
Şevk	<u>Hār</u>	Diken
Şitā	<u>Dey</u>	Kış
Şivā ³	<u>Kebāb</u>	Biryān, sünülme
Şū‘le, hararetdür, taķat	<u>Tāb</u>	Tezlik ve bükme
Taķıyye	<u>Külāh</u>	Baş giyecek bört
Taķ	<u>Dihīm</u>	Bört
Tarīķ	<u>Rāh</u>	Yol
Teşniye	<u>Dü</u>	İki
‘Esmā	<u>‘Āsumān</u>	Gök
‘İbre	<u>Süzen</u>	İgne

Tablo 2.2. (Devam) Üç dilde şerh edilen kelimeler

Ṭabīʿat, himmet	<u>Meniş</u>	Ululuk
Ṭarf	<u>Kenār</u>	Ḳırk
Ṭavīl	<u>Dirāz</u>	Uzun
Aḥad	<u>Yek</u>	Bir
Aşıl	<u>Bîḥ</u>	Kök
Arḍ	<u>Zemīn ve zemi</u>	Yer
Ārī	<u>Bürehne</u>	Çıplak
<u>Bāʿ</u>	Bāzū	Ḳulaç, kol
Baʿd	<u>Pes.</u> , ārd,	Gerü ve soñ ve enşe kafa
Bāṭn-ı yed	<u>Kef</u>	El ayası
Bağl	<u>Ester</u>	Ḳatır
<u>Berbut, Rebāb</u>	Kemānca	Ḳopuz, aklık
<u>Burc</u>	Ḥāne-i sitāre	Yıldız evi
Cīʿ	<u>Beyā</u>	Gel
Cāriye	<u>Genizek</u>	Ḳarnaḳ
Cāyīʿ	<u>Gürisne</u>	Acı
Cebel	<u>Kūh</u>	Ṭāğ
Cemīd	<u>Yah</u>	Büz
Cenāḥ	<u>Per ü bāl</u>	Ḳanāt
Cerād	<u>Melah</u>	Çekirge
Cimāʿ	<u>Kābe</u>	Sikiş
Dem	<u>Ḥūn</u>	Ḳan
<u>Denīʿ</u> , ḳabīḥ	Pest	Alçaḳ ve kötü
Ebyaž	<u>Sefīd</u>	Āḳ
Ekl	<u>Ḥorden</u>	Yemek
Elf	<u>Hezār</u>	Biñ
<u>Emīr</u>	Şāh	Beyk
Enīs, üns	<u>Ġamkūsār</u>	Öñür, öñürlük
Ermelet	<u>Bīvezen</u>	Ṭul
Esved	<u>Siyah</u>	Ḳara
Fare	<u>Müş</u>	Şıçan
Feres	<u>Eseb</u>	At

Tablo 2.2 (Devam) Üç dilde şerh edilen kelimeler

Mızrāb	<u>Çek</u> , zehme	Ānīla sāz çalarlar
Mıkmīc	<u>Let</u>	Çomak
Miftāh	<u>Kilid</u>	Anahtar , şaban demiri
Miftāh, kufl	<u>Kilid</u>	Anahtar
Milḥ	<u>Nemek</u>	Ťuz
Misāfir	<u>Mihmān</u>	Ḳonuḳ
Misāfir	<u>Mihmān</u>	Ḳonuḳ
Mizmār	<u>Nāy</u>	Düdük
MuḳĀrin	<u>Yār</u>	Dost
Mürr	<u>Kez</u> , Telḥ	Acı
Naşīb	<u>Behre</u> , BaḥŞ	Pay
NākĀ Ve Cemel	<u>Şüttür</u>	Deve
Nākİş	<u>Kem</u>	Eksik
Nākİş	<u>ĤEs</u>	Bed Kişi
Nār	<u>Āteş</u>	Od
Nebāt	<u>Giyāh</u>	Ot
Necm	<u>Sitāre</u>	yıldız
Neml	<u>Mür</u>	Ḳarınca
RaṭB	<u>Ter</u>	Yaş
Raḳīb, Haḫīz	<u>Nigeh-Bān</u>	Görüb gözedici, gözedici ve bekleyici
Raṣ	<u>Ser</u>	Baş
Recül	<u>Kes</u>	Kişi
Rehin	<u>Girev</u>	Ťutu
<u>Ribāt</u>	Serā	Padişāhlar ve ulu ādamlar evleri
Rumke	<u>Mādiyān</u>	Ḳısrāḡ
Rükbe	<u>Zānu</u>	Diz
Saṭḥ	<u>Bām</u>	Dam üstü
Saḡīr	<u>Ki</u>	Geçti ve ufaḳ
Seḥer	<u>Bāmdād</u>	Şabah vakti
Sefā	<u>Dāse</u>	Ḳılçık
Sehm	<u>Ťir</u>	Oḳ
Sene	<u>Sāl</u>	Yıl
Sitte	<u>Şeş</u>	Altı
Şāhid	<u>Güvāh</u>	Ťanıḳ

Tablo 2.2. (Devam) Üç dilde şerh edilen kelimeler

Şavm	<u>Rūze</u>	Oruç
Şıfır	<u>Rūy-ı</u>	Tuc
Zübāb	<u>Meges</u>	Sinek
Ḥalāḥ	<u>Tehī</u>	Boş
Ḥamsūn	<u>Pencāh</u>	Elli
Ḥilāf	<u>bīd</u>	Söğüt
Ḥudḥā, ḥīle	Āl	Aldamağ
Ḡanī	<u>Tüvenger</u>	Zengin
<u>Ḡavs</u>	meded-kerden	Yağmur taleb
<u>Ḡıyās</u>	Yāveri	Mededd itmek
<u>Zamirān</u>	İspirgam	Fesleğen
Ḥaml, semer	<u>Bār</u>	Yük, yemiş
Ḥınṭa	<u>Gendüm</u>	Buğday
Ḥimār	<u>Ḥar</u>	Eşek
Ḥumma	<u>Teb</u>	Istma
Ḳaḥr	<u>Gev</u>	Çukur
Ḳabl. muḳtedīye	<u>Piş</u>	Ön, ilerü yürüten
Ḳarye	<u>Dīy, dih</u>	Köy
Ḳasab	<u>Ney</u>	Ḳamış
Ḳavs	<u>Kemān</u>	Yāy
Ḳayiḥ	<u>Herāş</u>	Ḳuşmağ
Ḳıbla	<u>Bus</u>	öpmek
<u>Ḳıyās</u>	Endāze	ölçük
<u>Ḳız</u>	İbrişim	İpek
İzn	<u>Gūş</u>	Ḳulağ
Meftūḥ	<u>Güşāde</u>	Açık
Menkeb	<u>Dūş</u>	Umuz
ulu seyved	<u>Mih</u>	Ne yaḥni yok
Vech	<u>Rūy</u>	Yüz
Yāmama	<u>Kūf</u> , üvegi (üveyik)	Baykuşa
Yemīn	<u>Rāst</u>	Şağ
Yesār	<u>Çep</u>	Şol
<u>Zücāc</u>	Şişe, ābgīne	Şırça

Tablo 2.2. (Devam) Üç dilde şerh edilen kelimeler

<u>Tāhīr</u>	Pāk	Temīz
Ḳādem	<u>Pay</u>	Ayak
Ḳalīl	<u>Ac</u>	Yılğun ağacı, az
Hirre	<u>Gürbe</u>	Kedi, çetık
İhras, la ¹	<u>Lāl</u>	Dilsiz
İmiş	<u>Berü</u>	Yürü
İsim	<u>Nām</u>	Ad
İsma ^c	<u>Bişnev</u>	İşit
Kātīb	<u>Debīr</u>	Yazıcı
Keşir	<u>Besā, resā</u>	Çok
Keşir	<u>Besi</u>	Çok
Kızb	<u>Dürüg</u>	Yalan
Laḥm	<u>Güş</u>	Et
<u>Leziz</u>	Ḥoş	Ṭatlu
Leyl	<u>Şeb</u>	Gece
Leyle-i vāhīde	<u>Şebi</u>	Bir gece
<u>Lihās</u>	Teşne	Şusuzlukdur
Mā ^p	<u>Āb</u>	Şu

2.5.1.2 Sadece iki dilde şerh edilen kelimeler

İkinci tabloda, şârihin anlatmak istediği kelimelerin anlamlarını iki dilde değil bir dilde anlatmaya uygun gördüğü kelimeler sıralanmıştır. Tablodaki (-) işareti kelimenin o dilde anlatılmadığını ifade etmektedir. Kelimeler metnin içinde nasıl anlatıldıysa öyle aktarılmıştır. Anlatılmak istenen kelimelerin çizilidir.

Tablo 2.3: İki dilde şerh edilen kelimeler

Arapça	Farsça	Türkçe
Ḥaḳ Te ^c ālā	<u>Hūda</u>	-
Şükr ve minnet, ḥamd, şenā	<u>Sipās</u>	-
<u>Resūl</u>	-	Alıcı
Rūḥ	<u>Cān</u>	-
<u>Muʿaṭar</u>	-	Ḥoş koğu verici
<u>Meşāmm</u> , dimağ	-	İnsan anıñla koquyu hiss ider
<u>İtır</u>	Ḥoş-būyī	-
-	<u>Şām</u>	Aḥşam, gece

Tablo 2.3. (Devam) İki dilde şerh edilen kelimeler

<u>Şād</u>	-	Seven
-	<u>Der-āgūş</u>	Kucaklamak
Rīḥ	<u>Bād</u> , yel ve rüzgār	-
Maraḥ	<u>Vā</u> , āş	-
Ma‘reke	<u>Nebred</u> , cenk	-
<u>Raşāş</u>	-	Ḳalāy
<u>Yemm</u> , baḥr	Deryā	-
<u>Hīyāz</u>	-	Bahçe
-	<u>Bāz</u>	Ṭogān
-	<u>Kebūter</u>	Güverçin
<u>Şadī</u>	-	Sevinmek
-	<u>Tāzice</u>	‘Arabca
-	<u>Erzān</u> , ṭurūv	Pirinç
<u>Şā‘</u>	-	Ölçük
-	<u>Guften</u>	Söylemek
Cimā‘	<u>Gān</u>	-
-	<u>Şebpere</u>	Yarasa
-	<u>Zāg</u>	Ḳarga ve kuzgun
-	<u>Tīg</u>	Ḳılıç
<u>Hedef</u>	Nişān	-
lū-lūp	<u>Dūrer</u> , incü	-
<u>Şadef</u> , mesken	-	İncü kabı
-	<u>Nem</u>	Çiy
-	<u>Bāk</u>	Ḥavf
Ulu, ‘aẓīm	<u>Büzürg</u>	-
-	<u>Müje</u>	Kirpik
-	<u>Beze</u>	Günāh
Ḳalem ḥāme	<u>Kilk</u>	-
-	<u>Nāvek</u>	şol oluḡ gibi nesnedür
-	<u>Reh-ber</u> , reh-nümā	Yol gösteren, kılavuz
<u>Sadr</u>	-	Göğüs
-	<u>Dest</u>	El
<u>Hālen</u>	-	Şimdiki zamanda demek

Tablo 2.3. (Devam) İki Dilde Şerh Edilen Kelimeler

<u>Hubūt</u>	-	İnmek
‘Araḏ	Ser-leşker	-
Ġaraḏ, ṣadāvet	Kīn	-
<u>Andel</u> , bülbül	Hezar	-
-	<u>Yek-bār</u>	Bir kere, bir defa
<u>Semer</u>	-	Yemiş
<u>Melāz</u>	-	Şıgıncak yer ki mevzi‘-i taḥsīn derler
-	<u>Divāne</u>	Deltü aklısız
Akıll	<u>Hıred</u>	-
-	<u>Neh</u>	Zelü ve ḥālî ki ev yüzüne düşerler
<u>Cünāh</u> , ma‘siyet	Günāh	-
<u>Bahhās</u> , tekkelüm	-	Söyleyişmek
Edeb	<u>Ferheng</u>	-
‘Arabī	<u>Tāzī</u>	-
‘Avret, fāhişe	<u>Celb</u> , zen ya‘ni ruspī	-
-	<u>Serā</u>	Ulu beyleriñ evleri ve ḥanlarıdır
Ḳadeḥ, şarab	<u>Piyāle</u>	-
<u>Tufū</u>	-	Yere tükürmek
Tāç	<u>Efser</u>	-
<u>Hazer</u>	-	İhtirāz itmek şaḳınmak
-	<u>Teber</u>	Balta
-	<u>Tīşe</u>	Külünk
-	<u>Hum</u>	Külden ma‘nāsına ve boru ki çalarlar
-	<u>Sīḥ</u>	Şiş ki sencerler ağacından olsun ve demirden olsun ve kebab
‘adl, inşāf	<u>Dād</u>	-
-	<u>Sirişk</u> , eşke çeşm	Göz yaşı
<u>Zebed</u>	-	Köptik

Tablo 2.3. (Devam) İki Dilde Şerh Edilen Kelimeler

<u>Vahl</u>	-	Kara balçık
-	<u>Sipeh</u>	Çeri ya'ni leşker
<u>Hebā</u> , ğubār	-	Toz
Ġāfil	<u>Levend</u> , mānada, nādān	-
<u>Malā</u> , memlu ²	-	Toplu
-	<u>Ded</u>	Yırtıcı canavar
-	<u>Yek-ā-yek</u>	bir bir
hamr, şarāb	<u>Mey</u>	-
-	<u>Şikāf</u>	Yarıq, çatlak
-	<u>Qab</u>	Aşık ki şıbyān ahlıla oynarlar
-	<u>Rahne</u>	Gedik
-	<u>Günām</u>	İni
-	<u>Fergār</u>	arq
<u>Cüdā</u>	-	Erti ve uzak
-	<u>Nedānd</u>	Bilmedi ve bilmez
-	<u>Meden</u>	Bilme
-	<u>Erziz</u>	Qalay
-	<u>Küstāh</u>	Edebsiz, ya'ni bir işte cür'et idüb utanmaya
-	<u>Biş</u>	Artuq, efzün
<u>Sebet sübüt</u>	-	Durmaq
-	<u>Şurāhī</u>	boynu uzun şarāb qadehi ve zarfi ma'nāsına
-	<u>Zaymurān</u>	Sultān borki dedikleri çiçek
<u>İvāz</u> , ücret	-	İş muqābelesinde fa'iliñ fi'ili muqabiline
<u>Zalam</u> , zulmet	-	Qarañlıq
<u>Ġılāz</u>	-	Qalın, yoğun
<u>Annā</u>	-	Hastalık
-	<u>Dūğ</u>	Annā
<u>Finā</u>	-	Ev önü
-	<u>Kebi</u>	Maymun dedikleri canavardur
-	<u>Hāk</u>	Toprak

Tablo 2.3. (Devam) İki Dilde Şerh Edilen Kelimeler

-	<u>Çāk</u>	Yırtık ve kaftanın yırtımacı
-	<u>Dil-firīb</u>	Göñül aldatici
-	<u>Dil-güşā</u>	Göñül açıcı
<u>Muhtaşar</u>	-	Lafzı az ma'nāsına çok demekdür
<u>Kesb</u>	-	Qazanmak
-	<u>Der</u>	Qapı
Hazine	<u>Genc</u>	-
<u>Dürer</u>	İncü	-
<u>Rafik</u>	-	Yoldaş
-	<u>Hemin</u>	bunca ve böyle ve buncalayın
Duā' hayr ve taḥsīn	<u>āferīn</u>	-
-	<u>Pīh</u>	İç ayağı ve serçe kuşu
-	<u>Tırāşe</u>	Yonka
İklīm ve memleket	<u>Kışver</u>	-
-	<u>Bed.meşev</u>	Kötü
-	<u>Rūd</u>	Irmağ, sazların kirişi ki çalarlar
-	<u>Sorūn</u>	Avuç ve boynuz
-	<u>Erre</u>	Bıçk
-	<u>Nīze</u>	Süñgü
Zevc	<u>Şevher</u> , er	-
-	<u>Mākes</u>	İniş
-	<u>Firāzdur</u>	Yokuş
<u>Belā</u> , zulm	-	Derd
-	<u>Sīper</u>	Qalkan

2.5.1.3 Tek dilde şerh edilen kelimeler

Üçüncü tablo ise şârihin anlatmak istediği kelimeleri, aynı dilde anlatmaya çalıştığı kelimelerdir.

Tablo 2.4 : Tek dilde şerh edilen kelimeler

Kelime	Şerhi	Şerh edildiği dil
‘Āq	‘Āşi	Arapça
‘Ālem	Māsivā Allahdur	Arapça
Şīḳa	muḥkem ve mu‘temedün-aleyh	Arapça

Tablo 2.4 (Devam): *Tek dilde şerh edilen kelimeler*

Ḥalāş	Fevz necāt	Arapça
Ġat	Ebleh, aḥmak	Arapça
Āl	Etibbā ^c , eşḥāb	Arapça
Amān	Ümniyyet-i recā ^a vaktinde el-amān derler	Arapça
Āya	‘Aceb ta‘accüb	Arapça
Bed	Nīk ve sidādīñ zıddıdır	Farsça
Neked	Meşakḳat ve şıkket	Arapça
Neşāt	Sürür ve feraḥ	Arapça
Rāḥ	Şarab	Arapça
Şalāvāt	Dua ^c	Arapça
Seffāḥ	Zinā ve fi‘il şenī ^c	Arapça
Selām	Selāmet	Arapça
<u>Şāz</u>	Nādir	Arapça
Şuvāz	ateşin şülesine, leheb	Arapça
Viḳā’	Cimā ^c	Arapça

2.5.2. Arapça-Farsça Söz varlığı

Şerh metinlerinin önemli özelliklerinden biri, şarihlerin kelimeleri farklı dillerde farklı anlamlarıyla değerlendirebilmesidir. Nâtıkî’nin, *Kürâse-i Nâtika*’da Arapça ve Farsça kelimeleri anlatırken farklı kaynaklardan ve sözlüklerden yararlanmış ve kelimeleri anlamlandırırken değişik manaları yok saymamış ve kullandıkları yere göre uygun manayı seçmeye özen göstermiştir. Bu bölümde metinde, gördüğümüz bazı önemli kelimeler alfabetik olarak iki başlık altında aşağıdaki gibi sıralanabilir:

2.5.2.1. Arapça söz varlığı

Metinde geçen bazı Arapça kelimeler, şarihin anlattığı gibi alfabetik ve altı çizili olarak şu şekilde aktarılmıştır:

Āl: etibbā^c ma‘nāsına eşḥāb şuḥbun cem‘i enhār nehrin cem‘i olduğu gibi bu daḥi levāḥiḳ etibba^c ma‘nāsını mutaẓammındur. [5a]

Amān: ‘Arabīdür ümniyyet-i recā’ vaktinde el-amān derler ğıyās mededd itmek ma‘nāsına Farsça yāveri derler haşıl-ı kelām nāzım-ı merhūm amānū’l-amān ğıyāsū’l-ğıyās lafzına mürādif düşürmüşdür nev‘an zevk olanlara hafı degildir. [29a]

Burc: burc dam bā ile yıldız evi demek Farsca hāne-i sitāre derler cem‘-i burūc ebrāc zira gökde olan maṭālī‘-i burūc on ikidir. Ḥamel. Sevr. Cevzā‘. Seretān. Esed. Sünbüle. Mīzān. Akreb. Kav̄s. Cedī. Delv. Hūt. [6a]

Ġavs: ğavs ğıyās darb bābından maşdardur meded-kerden ma‘nāsına lākin ğavs ğıyās aşıl işlahı yağmur taleb ma‘nāsınadır. [12b]

Hades: fethine ile iki ma‘nāya gelür evvela yigit şāb ma‘nāsına yuḳal racül ḥades ey şāb sanıyen abdest salmak ma‘nāsına ya‘ni abdest bozulmak ma‘nāsına. [31b]

Ḥaṭ: yazı kitābet ma‘nāsına yeñi örperen mūy ki kıl ve saçdur ona daḫi ḥaṭ derler meşhūrdur ḥaṭ maḥbūba ḥüsn-ı ḥaṭ derler. [39a]

Huvān: sofrā ve her nesne ki içinde ṭa‘ām ārāste idüb yerler vāv resmiyledür elif sābitdür amma ‘arabīnde ḥa meksūr vāv meftūḥ elif sābit olarak isti‘māl olunur ḥatta Cevher Şaḥāḥire mā‘ide ile ḥivān arasında fark beyān eyledi eger içinde ṭa‘ām olacak olursa mā‘idedür olmayacak olursa ḥuāndur. [41a]

Kaḏa: kaḏa ‘Arabīdür işlemek depilmek geçmek muḥkem düzülmüş ve ṭatmak ma‘nālarınadur nāzım-ı merhūm kaḏāya belā depilmek ma‘nāsı mülāḥaza iledür yoksa kaḏāya belā demek cā‘iz degildir fel-yete‘mel fi meḥlleḥü. [22a].

Kanūn: Kānūn kāf-ı ‘arabīyle ‘Arab luġatında demirden veya bukur/bāḳırdan düzelmiş ateş yaḳacak ocaḳ ve Rūm tarīḥinde iki ayın adıdur kānūn-ı evvel ilk kış adıdur kānūn-ı şānī orta kış ayıdur ġaliba bu iki ayda delil-āsa ateşe mülāzemet olunduġundan mecāz tarīḳıyla ḥāle muḳāren olan zamanıñ ismiyle maḥalle tesmiye ḳabīlindendir. [40b- 41a]

Keteb: kāf-ı ‘Arabīnin fethi ve tā’ müşennāt-ı fevḳāniyenin fethi bā’ muvahhadenin sūkūnuyla munc ma‘nāsına ya‘ni bāl erūsiye ama ‘indimiz olan luġat Ḥācibīlerde munc yerine kendi vāḳi‘ olmuşdur ma‘nāsını diḳḳat birle tettebbu‘ itdik ki keteb ki aru demekdür ne o ma‘nāya gelmiş ve keteb yaz demekdür ne o ma‘nāya gelmiş pes böyle olmayacak kendi lafzının mevzi‘ne munc lafzı vāḳi‘ olmuşdur. [29b]

Kıyās: bābı şānide ecvef yā‘ī olarak maşdardur Farsca endāze Türkce ölçük ma‘nāsı ġāḥī resm ma‘nāsına da gelür. [4b]

Menḳabet: menḳibet mīmiñ ve ḳāfiñ fethalarıyla hüner ve dilemek ma‘nāsına daḫi meşlebenin zıddı olurki meşlebe şıfat şerr ü bed ḥuluḳ derler böyle olacak menḳibet şıfat-ı cemīle ve na‘t-i celīl derler ki cem‘ menāḳıb gelür. [8a]

Mu'atar: mu'atar tā' mühmelenin teşdidiyle ve kesresiyle tef'ıl bâbından ism-i fâ'ildir hoş koku verici demekdür zirâ şulâsi ıttırdur 'ilm bâbından maşdar olarak hoş-büyî şoden demektür. [5b]

Muhtasar: şadın fethasıyla lafzı az ma'nasına çok demekdür. [8a]

Mübâh: dam mîm ile helâl ve harâm tarafı müsâvî olan ef'âl derler yukâl elmübâh ma istavâ tarafahü lâkin nâzım-ı merhûm mübâha helâl demesi ekseri isti'mâl mevķûfdur nitekim vâķi'dür. [32a]

Nakes: 'Arabîdür nûnuñ fethi ve iki nokta kâfîñ sükûnu lâkin bu mevzi'de vezin için meftûh olmuşdur ve ahirinde sâ' müşelleşe ile ifsâd itmek ve ödemek ve nakl itmek ma'nalarına yukâl nakes't-tâ'm iza fesed ve haracat ankes ey esra' ve yukâl nakes mâfî'ü-l-menzel icmâ' iza nakal küllü ama nâzım şika muhkem ef'âl hacdur nakes yerinde şika muhkem ifsâd etmek nakes diye idi güzel olur idi zirâ ef'âl hacd ef'âl-i münkere ma'nâsınadır zira ceħd cîmîñ taķdimiyle inkâr ma'nâsınadır 'inkâr ifsâd ma'nâsına kelimesi ma'na lazım mıdır ma'na lazım mı ile luğat nazm-ı hüsnü degildir. [31a-31b]

Nebîz: hurma sîhi sike hoşab ekşidürler lafz-ı 'Arabîdür Fâriside muṭlâka şarâb hamr ma'nâsına isti'mâl olunur. [33a]

Rafîk: yoldaş ma'nâsına nitekim denilmiştir ar-rafîk şümme't-ṭarîķ. [9b]

Resûl: Resûl luğatda alıcı ma'nâsına lâkin nebî ile resûl beyninde fark vardır resûl hâşdur zira resûl 'ilhâm ilâhî ve kitab-ı Rabbânî olan zât-i şerîfe ıtlâķ olunur nebî âmmıdır zira 'ilhâm-ı İlâhî olsun da kitâb-ı Rabbânî olsun olmasın emri böyle olacak neseb erbaa'dan bu ikisiniñ beyninde 'umûm huşuş muṭlak var. [5a]

Selle: feth sîn ile sepet ki hayvânât aınla ot ve şamân verirler. [29b]

Sılâ: şad mühmeleniñ kesriyle üzerinde misk azcık taş ki vuşlat ile şılâ itmek ma'nâsına daķi müsta'meldür. [22a]

Subh: şabâh ki fecr-i şâniden gürüb şemsi dek ıtlâķ olunur. [5b]

Şika: muhkem ve mu'temedün-aleyh ma'nâsına nakes 'Arabîdür nûnuñ fethi ve iki nokta kâfîñ sükûnu lâkin bu mevzi'de vezin için meftûh olmuşdur ve ahirinde sâ' müşelleşe ile ifsâd itmek ve ödemek ve nakl itmek ma'nalarına yukâl nakes't-tâ'm iza fesed ve haracat ankes ey esra' ve yukâl nakes mâfî'ü-l-menzel icmâ' iza nakal küllü ama nâzım şika muhkem ef'âl hacdur nakes yerinde şika muhkem ifsâd etmek nakes diye idi güzel olur idi zirâ ef'âl hacd ef'âl-i münkere ma'nâsınadır zira ceħd cîmîñ taķdimiyle inkâr ma'nâsınadır 'inkâr ifsâd ma'nâsına kelimesi ma'na lazım mıdır ma'na lazım mı ile luğat nazm-ı hüsnü degildir. [31a-31b]

Ta'ne: t̃a' m̃uhmeleniñ fethi ve 'aynıñ s̃ükünüyla ve ñunuñ dañi fethasıyla ve āhirinde h̃a' 'alāmeti ile urmağ t̃a'ne ma'ñāsına ve 'ayıb itme ve g̃öñül incidecek söz ma'ñālarına gelmişdür ama bazı nüshada nedir t̃a'ne peygāre vaqı' olmuşdur peygāre dañi Fārisīdür başa kaçmak ve la'net itmek ma'ñāsına. [27b]

Tevfik: tevfik tef'ıl bābından maşdar sulāşi vefk hasb bābından işi düzgün gelmek ma'ñāsınadır Farsca s̃āz-kār āmeden demekdür lākin ıstılāhān on iki ta'rifi kütüb nüshada vāqı'ür ve dañi İsağuci şerhi Muğana et-tullāb nām şerhiñ ta'līkatında mastürdür on ikiden biri ca'lı'l-allah fi'ili 'ibādahü muvāfıkan limma yuhib ve yardāhdur hağ-ı esmā-i Allahdandır. [9b]

Zebzeb: zāl-ı mu'cemiyetin ile ki meftuğları olub ve bā-i muvahhadetiñ ile ki s̃akinler olub zeker recül ki mülāyim ve mağfazası ferc mer'edür ve havada mu'allāk olan nesneye dañi derler cemī' zebāzeb gelür ama nazmda zeker girü ve zıkr olunmuşdur ğaliba sehv kalemendendir. [32b]

2.5.2.2. Farsça söz varlığı

Metindeki anlatılan Farsça kelimeleri ve anlamları alfabetik ve çizili bir şekilde sıralamayı uygun gördük. Nâtıkı'nın farklı sebeplerle şerh ettiği kelimeler şöyledir:

Āferīn: duā' hayr ve taḥsīn ma'ñālarına ve vaşf-ı terkibi olmak ile dañi isti'māl olunur cihān āferīn ve cān āfirīn gibi. [10a]

Bāmdād: bā' muvahhade-i memdüde ve mīm maḍmūme ve dāl s̃āniye-i m̃uhmelenin s̃ükünüyla şabağ vaqti ve şabağ-i qarīb ki seher ta'biri olunur ve bāmdāz dañi zal mu'cem ile seher vaqti ma'ñāsına lisān-ı 'Arabī de ve Fārisī de geldiği yokdur lākin nāzım merḥūm ḥurūf-u hica'nıñ tertibi müstaḳīm olsun diye bir bölük 'avām taḥrīf itdiği lafzleri irād idüb bu beyti saḳīm itmişdür. [14b]

Behr: emri ḥāzırdur üstür ma'ñāsına maşdarı ḥerīdendir kesr-i ḥā ile isim mefū'lu ḥerīde olur şatun alınmış ma'ñāsına ḥerīde utangın 'avret dañi derler begü goften lafzından emri ḥāzırdur kelim ma'ñāsına beferağ bānıñ fethi fānıñ ḍameyle furūğten lafzından emr-i ḥāzırdur bey' ma'ñāsına lākin zarūret-i vezni için fā' s̃akin kılınmışdur. Ama küllü nüshada be-feres aḥriri s̃inle vāqı' olmuşdur lākin 'indimizde olan luğāt-ı Fārisīyyeyi tetebbu' itdik be-feres şat ma'ñāsına geldiği yokdur āndan nāşī be-feres kalem-i nasiḥdan olduğunu yaḳīn itdikde şāt ma'ñāsına be-fereğ lafzını be-feres lafzı yerine götürdük nāzirine dañi yaḳīn gelse gerekdür. [11b-12a]

Bed: bed fethi bā'yle nīk ve sidādıñ zıddıdır . [13a]

Bedīd: Bedīd bā Fārisīde kâh olur ki ilşāk için gelür ve kâh olur taʿdiye için gelür bed ve güftüm gibi ve kâh olur kâsem için gelür be-hüda gibi kâh olur zarfīyyet için gelür be-hane gibi ve kâh muşāḥabet için gelür be-kurʾān ʿamel kerdem gibi nitekim niʿmetü'l-İlah efendi ʿArabdan nakl ile beyān itmişdür dīd dīden lafzından emr-i ḥāzırdur sen gör maʿnāsına ʿArabīde abşir tabaşşürdan muḥātab emri ḥāzır olduğu gibi. [8b-9a]

Behye: feth bā-yı ʿArabīyle ve sükūn ḥa muʿcemi ve yā müsennāt-ı taḥtiyye ile ve ahirinde tā ʿalameti tekeş ki niginde derler yaʿni derziler yamuḳlu kaftan yol yol dikerler ve çizî çemdik maʿnāsında gelmişdür. [34b]

Çü: vāv resm ile olub telaffuz olunmaz teşbīḥ için gelir ve kâh ḥarf-ı taʿlīl olur çünkü maʿnāsına ve zarfīyyet ve tevķītiyye maʿnalarına daḥi mülāḥaza olunur bu maḳāmda zarfī içündür. [6a]

Dağ: dağ ʿaḍā da yanmaḡla olan nişān gerek insanda ve gerek ḥayvānda olsun nāzım-ı merḥūm leke demek ile tʿabīri nevʿan lütfundan ḥālî degildir zira nişān od ile olduğu vakit leke ve örselenmekden ḥālî degildir. [18a]

Dıraḡt: Dālın kesri rāniñ fethi ile āḡaç ki henüz kesilmemişdür kesildikten soñra çüb derler ama ḥazret-i şāḥib-i ʿazam ve mükemmel-i meşāliḥ-i ümem-i Maḥmūd Lāle-ḥaddından meger gül reng ü bñy uğr oldu Kim dıraḡta saruben gezderdiler bazarda Ḥoş istiʿare eyilmişdür ki reng ve bñy maḥbüb ile muṭarra ve ḥoş-bñy ve taze ve ter olmuşdur lāleye muḳārin olmaḡa çüb çıkar kuvvet-i nāmiye istiʿdādñ bulub dıraḡt mertebesine bulmuşdur. [13b]

Ferahem: Ferāhem fānın ve hānın fethālarıyla cemʿ maʿnāsınadır fiiller ve maşdar-ı evvellerine daḥil olur faʿlñ veya mefʿulñ olması kaşd olunur meşelā ferāhem āmeden derler gelici fāʿiller cemʿ olmak maʿnāsına ve ferāhem āverden derler götürülen mefʿulleri bir araya cemʿ eylemek maʿnāsına nāzm-ı Hācibī merḥūm ḳarīb oldu demesi maʿnāi lazımdır zira cemʿ olmaḡa ḳarīb olmak lazım gelür. [10a-10b]

Genc: kāf-ı ʿaceminin fethāıyla ḥazine maʿnāsına kāf-ı ʿArabīniñ fethāıyla depmek ve ḥortüm ve ayaḡın küçük barmaḡı ki kesilmiş ola. [8b]

Germāye: kāfiñ ʿaceminiñ fethi rā mühmeleniñ sükūnu ve ahirinde yā-i menḳuṭa ile ki taḥtāniyye olub añın daḥi feth ve tā ʿalāmeti ile ḥamam maʿnāsınadır. [28a]

Gevden: kāf-ı Fārisīniñ fethi ve dālñ fethālarıyla āḡır yürür ve tanbel pāy līk atı bundan istiʿare idüb geḡ fehımlü olanlara gñden derler ama nāzım merḥūmun aḳılsız taʿbirī geḡ fehımlüden istiʿare olunmuşdur zira geḡ fehm ʿadem aḳl iḳtiżā ider. [14a]

Girişme: kesr kâf-ı ‘arabîyle taze ve işveye ve göz avucuyla bakmak ve gamze itmek ma‘nalarına gelir. [40a]

Güş: kâf-ı Fârisîyle kulağ üzn ve Fars aylarının on dördüncü günü ve ekser budur ki ta‘rîb idüb cüş derler. [19a]

Gül: Gül ma‘rûf ve meşhûr bir nev‘ çiçekdür her çiçek daği ıtlāk olunur gül-i nesrîn gül-i sünbül gibi ve ehl-i belāğat azcık mergûb olan nesne-i gül demekle ta‘bîr iderler meselâ azcık sir ki ta‘ib* olamaya gül-geşt derler ve azcık yer ki hurrem ve ârâstâ ola gül-i zemîn derler. [24b]

Ham: fethi hâ ile üç ma‘nâya gelir evvelâ egri kej ma‘nâsına şâniyen şıfat-ı n‘at ma‘nâsına şâlişen kemendin boğaza geçen yeri. [23a]

Hûda: Hûda dam hâ ile Hâk Te‘âlâ hazretlerinin ism-i şerîfidir ‘ilm-i hâşdur gayra ıtlāk olmaz ayrıca şâhib ve mâlik ma‘nâsına zirâ hâkîkat-i şâhib-i muṭlak Hâk Te‘âlâdur lâkin mecâz eşhâbü’-d-dâr ve mâlik-i emlak diye ‘isti‘mâl olması şâyi‘dür lâkin hûdâ lafzı gayra Allaha da ‘isti‘mâl itmek ‘eimme-i dîn ‘indelerinde küfrdür diye taṣrîh olunmuşdur meger ma‘nâyı lügavi murâd ola ki kendi gelecegi demekdür. [4b]

Kay: iki noktası kâf ve elif ve yâ‘ sâkine ile kâmet-i mişllidür ya‘ni boy pos ma‘nâsına zira lfâz-ı kay boy pos ma‘nâsına olması lûğat-ı ni‘metü’l-lahda muşarrahdur ama nâzım-ı merhûm gayıs kay demekligi bir şeyden degildür zira gayıs ‘Arabîdür yağmur yağmak ma‘nâsına kay ma‘nâsına demegi ‘aceb yağmurdan kaymakdur böyle olmayacak boy lafz-ı gayıs mevz‘ine vaz‘ olundu fâ-fehm. [21b]

Key: kâf-ı ‘Arabîniñ fethi ve yâniñ sükûnuyla üç ma‘nâya gelir evvelâ ulu beyk ve ulu sulṭân kân-ı keyvândan ‘ahz olunmuştur nitekim keyhüsrev ve keykubâd hüsrev begi ve kûbâd begi demek olur nitekim bu beyitler de rüşendür... Şâniyâ kaçan ma‘nâsına ki vakitte su‘âldür şâlişâ dâğ ma‘nâsına ki ‘azâda yıkarlar. [28b]

Ki: kesri kâf-ı ‘Arabî ve tā‘ ‘alâmet ki melfûz olmaya bir kaç ma‘nâya gelir ta‘lîl içün olur ve bir kelimeyi ahiri kelimeye rabṭ içün olur ve kim ma‘nâsına daği gelir. [14a]

Kis: kâf-ı ‘Arabîniñ kesri ve işba‘yle bölük ya‘ni evvel saç ki maḥbûbeler yüzü üzerinde sarḫadub zülf ta‘bîri iderler ki ‘Arabca ‘akış derler. [25b]

Lâla: bir kimseniñ anası kuluna derler ki kendüni evvel terbiye itmiş dîze bir kimseniñ anası câriyesine derler ki beşikde evvel hıfz ü himâye ide nâzım-ı merhûm dize mişle lâlâ demenin ma‘nâsı dize olan câriye mişllidür lâlâ olan ‘abd-ı hıfz itmede demekdür. [21b]

Māh: māh üç ma'nāya gelür evvela ay ki dünyā gökünde m'arūf yıldızın adıdır³¹. Şāniyen ay ki bir yılın on iki bahşından birer sene derler meşelā sene-i kāmeryye muharrem. Şefer āh Sene-i şemsiyye tāriḥ-i Rum i'tibarıyla teşrīn-i evvel. Teşrīn-i şani. Kānūn-i evvel. Kānūn-i şani. Şubat. Ayār. Haziran. Temmuz. Āb. Eylöl. Ağustos. Tariḥ-i ferdevsī³² kadīm ve tariḥ-i Celāl i'tibarıyla ferverdīn. Ürdibehişt. Hordad. Tır. Mordad. Şahrivar. Mihr. Aban. Azar. Dey. Bahman. Esfandremz. Şālişen Furs aylarının on ikinci günü. Sītāre yıldız necm ma'nāsına. [20b]

Meres: mīmiñ fethiyle ip ki qor ağızını bağlarlar ve kelbiñ boğazında ki ḥaltie daḥi derler. [16b]

Mu'ammā: diye şol beyitlere derler ki ānda maḥbūbuñ ismini gizlemiş ola anı ferāset ve kavā'idiyle bulmayalar amma mu'ammā bilmenin kevā'idi ḡāyet çokdur 'ilm-i mu'ammada muşşarahdur lākin bir nebze bayān idelim ki du'āya vesīle ola. [36a]

Pes: feth bā' cem'iyle ārd ba'd ma'nāsına ve gerü ve soñ ve eñse kafa ma'nālarına gelür pes ez to senden soñra pes ez men benden soñra ve kıs aleyhimā cān ma'rūf rūḥ ma'nāsına. [5b]

Peyamber: ḥaberci ma'nāsına peyām peygām ḥaber ma'nāsına peygamber nebī ve resūl ki ḥaḥ-ı ile ḥaber vericidirler. [11b]

Rem: rā' mühmeleniñ fethi ve mīmiñ sükūnuyla rem ki süriye derler gerek tıvār sürisi olsun gerek mal sürisi olsun. [33a]

Rāḡ: rā'-i mühmele ile köşk ve tāḡ etegi ve baḡ içinde yazlık o ki ḥane-i şayf derler bu ma'nālarına gelür. [24a]

Red: rāniñ fethi ve dālin sükūnuyla āḡıl 'ālim ma'nāsına ve ḥakīm feylasof ḥired-mend büzrüg ma'nālarına daḥi gelmişdür. [14a]

Rūd: rā' mühmeleniñ ḡamı ve vāvuñ ve dāliñ mühmeleniñ sükūnlarıyla iki manāya gelür evvelā ırmaḡ ma'nāsına ama cūy ile rūd arasında fark bu ki cūy ırmaḡiñ yerine derler rūd aḡan şuya derler mecāz-i mürsel tarīḡınca birbiriniñ maḡāmında isti'māl olunur şāniyen sazlarıñ kirişi ki çalarlar sebeb-i 'işret olduğundan ötüri 'işret ma'nāsına daḥi isti'māl iderler. [22b]

Sā: ḥaracı ki bir iḡlīmden bir padişaha gönderirler ve sāyīden lafzından sīḡa-yı emirdür ve vaşf-ı terkībi meşḡ sā ve ḡalibā sā gibi. [30a]

³¹ A2 nüshasında isimidir olarak geçmektedir.

³² A2 nüshasında furs-u kadim olarak geçmektedir.

Sām: nām pīr Nūḥ aleyhisselām ve sām-ı Nerīmān ü kavṣ-i kuzah Ama nāzm lafzı sāmı helāk maʿnāsına götürdüğü mankūl degildir lākin bīr sām-ı cünūndan bir nevʿdür helāk baʿiṣ olur böyle olmayacak nāzıma lazım itdiği böyle diye müje kirpik oldu helāk ve bīr sām. [19b]

Simruḡ: ʿanḡā kuşudur ki kuşların pādīşahı idi ʿavret şerrinden nābedid oldu ki isim-i mevcūd cism-i nā-mevcūddur derler bunun kıṣası ṭavīlūʾ z-zeyldür lākin bu nazm ʿavret şerrine giriftār olan merdān-ı pāk dāmenlerin ḡāl-ı beyānında simurḡuḡ kıṣṣasına telmīḡ vadur. [25b]

Sipehī: sīn mühmeleniḡ kesri ve bā-yı muʿceminiḡ fetḡi ve hāʾ zeʾnin sūkūnu ve baʿdehū bā-yı ʿArabīniḡ daḡi ve dāl-ı mühmelenin sūkūnuyla çeri başı ve çeri begi maʿnāsına sipeh-dār ve sipeh-salār daḡi bu maʿnāyadur ki ulu begi ve ser-asger olan adama derler. [34a]

Şāḡ: budak ve boynuz maʿnāsınadır lākin şāḡ şāḡ mükerrer olduḡda dilim dilim budak budak dil dil yarıḡ yarıḡ ve yırtık yırtık ve bülbul ötüşü maʿnālarına gelür. [13b]

Sām: aḡşam ki ḡürüb şemsden ṭulūʾ fecre dek ıtlāk olunur nitekim vaḡiʿdür. [5b]

Taṣḡīf: noktasız ḡarfi nokṡalı ve nokṡalı ḡarfi noktasız itmekdür. [36b]

Teng: tāniḡ fetḡi ve nūnuḡ sūkūnuyla dört maʿnāya gelür evvelā ṡar ḡayyık maʿnāsına ṡāniyen ḡūlan ḡizām maʿnāsına ṡāliṡen ṡarb ve müşekkel olan dere rābiʿān yük tāy ki ʿadl derler ferāḡ fāniḡ kesriyle geyik ve bol maʿnāsına nitekim vaḡiʿdür. [13b]

Vālā: miḡdārda ve himmetde yüce olan büzürg ve bülend maʿnāsına. [21b]

Yezdān: İzid ḡuda Fārisīdir Türkçe taḡrı demek lākin aṡıl Türkçe beyāt derler Süryāniçe ilā ʿİbrāniçe ʿİylā Farsça ḡudā ḡārīzmce Bimānend Rumca Tumḡiṡa Hindçe ṡattā Urmaca Iḡā Haḡça aḡār Bulḡarca teḡgrisdir. [10a]

Zenaḡdān: enek ve çene çukuru ve kuyu ki maḡbūbleriḡ ruḡlarıniḡ vasaṡlarında dövme miṡilli olan çukura derler nitekim bu faḡiriḡ ḡazalīyatınıḡ bazı beyitlerinde vāḡiʿ olmuşdur. [29b]

2.5.3. Belagat

Nâtikīʾnin “tedrisat faaliyetleri esnasında tespit ettiḡi, öğrencilerin belāgat dersinde karşılaştıkları sorunlar ve buna yönelik çözümler doḡrultusunda kaleme aldığı *Takrīzātu Ebyāt*, zengin bir şiir külliyyatının birçok açıdan incelendiḡi önemli bir

eserdir”.³³ Nâtîkî şerhi içerisinde yine belagat ile ilgili marifetini ve Arapça yeteneğini ortaya koymuştur. Belagat ile ilgili *Kürâse-i Nâtîkâ*’da da birtakım bilgiler vermiştir. Nâtîkî bu bilgileri şerhin akışına uygun olarak belirtmeyi uygun görmüştür. Yeri geldikçe veznin doğru olup olmadığını açıklar, kafiyeeye uygun olup olmadığını söyler ve bir şeyi açıklamak istediği zaman edebi sanatları kullanarak anlatır. Bu konuyu şarihin görüşlerini de dile getirerek aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür.

2.5.3.1. Vezin

Şarih metni şerh ederken aruz, vezin ve takriz (taktî) ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş, konuyu ile ilgili bazen kendi görüşünü açıklamış ve bazen de talebelere anlaşılsın diye açıklama yapmıştır. Konu ile ilgili bazı açıklamalar şu şekildedir:

1.“Ve bu risâle-i şerîfeniñ bahrî teķārrübdür ki her bir beyitte sekiz kere fa‘ülün deniliyor lâkin ‘aruzunu ve ğarbına ğaşrı ‘illeti uğrayub dördüncü fa‘ülünden nün düşdü fa‘ül ğaldı nitekim buna münāsib ‘Anteb müftü merĥûm ğaki efendi bir beyit demişdür ve ğaşrı ‘illeti daĝı uğramışdı

Beyit

Sen olduĝca ey māh-rûy lecāc

Ne māha ne ĥürřide var iĥtiyāc

Fa‘ülün fa‘ülün fa‘ülün fa‘ül

Teķārrüb ğu ğaşr oldu içre mizāc

Bu risāleden bir beyit taĝtîc olunub sâ‘irleri daĝı ona ĝıyās idüb taĝtîc itmek mertebe-i lüzümdedir zira mevzûn bilā taĝtîc ke-beyit bilā kûh buyurlmuşdır.” [4a]

2.“Sipās sîn evveliniñ kesresiyle şükre ve minnet ma‘nāsınadır ĝıyās bâbı řānide ecvef yā‘î olarak maşdardur Farsca endāze Türkce ölçük ma‘nāsı ĝāĥî resm ma‘nāsına da ĝelür ĥaşıl-ı beyit Ħaĝ-ı Te‘ālā ĥazretlerine endāzesiz ĥamd ve şükre ve minnet ve řenā olsun zira ĥamdîñ zıķrı vācib olduĝundan bu beyit ile eda itdi ve řalāvātî daĝı beyiti ātî ile eda idecektir taĝtîc-i beyit ĥudāyı fa‘ülün. Te‘ālā fa‘ülün. Ye ĥamd u fa‘ülün. Sipās fa‘ül. Ona şük fa‘ülün. Ru minnet fa‘ülün. řenā bi fa‘ülün. Ħıyās fa‘ül. Bu risālenin küllü ebyātı böylece taĝtîc olunur ĝaflet ile zuĥûl olmasa” [4b]

³³Ş. Şimşek (2020), Nâtîkî’nin *Takrîzâtü Ebyâtî Muhtasari*’t-Telhîs adlı eseri. *Diyanet İlmî Dergi* 56, s.601-618.

Nâtıkî kendi görüşünü söylemek istediği zaman şu şekilde açıklar:

3. “**Ḳāle’n-nāzımü’l-merhūm**

Eşek har katır ester esb oldı at

Bahl al begü söyle befırh şāt

Har feth hā mu‘cem ile eşek ki ‘Arabca himār derler ester elifiñ ve taniñ fethalarıyla katır ki ‘Arabca bağl derler eseb at ki ‘Arabca feres derler behr emri hāzırdur üstür ma‘nāsına maşdarı heridendür kesr-i hā ile isim mef‘lu heride olur şatun alınmış ma‘nāsına heride utanğın ‘avret daği derler begü goften lafzından emri hāzırdur kelim ma‘nāsına beferağ bāniñ fethi fāniñ dameyle furūhten lafzından emr-i hāzırdur bey‘ ma‘nāsına lākin zarūret-i vezni içün fā’ sākin kılınmışdur. Ama küllü nüshada be-feres ahriri sīnle vākı‘ olmuşdur lākin ‘indimizde olan luğāt-ı Fārisīyyeyi tetebbu‘ itdik be-feres şāt ma‘nāsına geldiği yokdur āndan nāşī be-feres kalem-i nasihdan olduğunu yaqīn itdikde şāt ma‘nāsına be-fereh lafzını be-feres lafzı yerine götürdük nāzirine daği yaqīn gelse gerekdür al-hağ yedhulü’l-üzñ bilā ızñ mażmūnu müeyyeddür meger ki nāzır mu‘annid olub hağğ müşāhededen soñra mükābere eyleye aynile mücādele cā‘iz degildir zira ol kimse kavā‘id-i ‘ilm-i ādāb ki men‘ nağd-ı muā‘rıddur āndan tışara çıkub mükābere eyledi bu ise mağbūl degil tağtī‘-i beyit eşek har fa‘ülün katır esb fa‘ülün tera subul fa‘ülün di at fa‘ül behr al fa‘ül. Bunu söy fa‘ülün. le biferu fa‘ülün hı şāt fa‘ül.” [11b]

4. “*Kebüter güverçin siñekdür meges*

Mers ip ceres çek satıldur feres

Kebüter feth kâf-ı ‘Arabīyle güverçin dedikleri kuş nitekim meşhūrdur.

Beyit

Kebüter bā-kebüter bāz bā-bāz

Koned hem-cins bā-hem-cins pervāz

Meges fethi mīm ile ve kāfiñ daği fethi siñek ve zübāb ma‘nāsına nitekim Nabī Efendi buyurmuşdur

Beyit

Müsavīdür meges mizān-ı ‘adlı hağda fīl ile

Müsāvāt olduğu mizān ile hağ-ı kavı-ı mümeħheddür.

Meres mîmiñ fethiyle ip ki qor ağızını bağlarlar ve kelbiñ boğazında ki hâltiye dağı derler ceres fethi cîm ile çañ ki kelblerde çalarlar ve develeriñ boynuna aşarlar ‘Arabîdür ve avâz za’yîf ma’nâsına dağı gelür siñil fethi sîn mühmele ile seyisleriñ at şuvardığı kab şuşak ki peykârlar da anıñla şu içerler ve hamam taşı ma’nâsına dağı gelür ama nâzım-ı merhûm siñildür feres demesi zarûret-i vezni içündür yoksa siñl dedigin at degildür belki at şu aradıkları kabdur böyle olmayacak der feres de ki derü lafz-ı dâlûñ fethiyle telaffuz olunduğda ma’nâsı as-siñl fî haqqü’l-feres olur ya’ni siñl ma’hûd-i levâzım Fersdendür demek olur zirâ bu maqâm-i mecâz ve isti’âreden hâli degildir fe-te’mmel” [16b]

2.5.3.2. Kafiye

Şarih, aruz vezniyle kaleme alınmış *Lugat-i Hâcibî*’yi şerh ederken kafiye ile ilgili birkaç değerlendirmede de bulunur. Nâtiki, uygun gördüğü zaman veya talebelerin fark edemeyecekleri yerlerde görüşünü söyler. Mesela aşağıdaki örneklerden bir tanesi şudur: Farsçada olmayan harfler kafiye olarak gelirse o kelimeler kesin olarak Arapçadır. Bunu Sünbülzade’nin nazm ettiği beytleri kullanarak destlemektedir. Metinde kafiye ile ilgili geçen örnekler şunlardır:

1. “Meded kerden imdād vü gavş ü gıyās

Şusuz teşne oldı şuşaluk lihās

Meded kerden imdād ve isti’ânet ma’nâsına gavş gıyās darb bâbından maşdardur meded-kerden ma’nâsına lâkin gavş gıyās aşıl ıstılahı yağmur taleb ma’nâsınadur teşne şusuz ve ‘atşân ma’nâsınadur lihās dağı lâmiñ kesri ile şuşamak ma’nâsınadur ki teşne Fârisî lihās ‘Arabî Türkceleri şusuzluğdur. Ammā eger su’âl olunursa bu luğat-ı Hâcibîye çok elfâz var ki ‘Arab luğâtındadır ma’ hazâ luğat-ı Fârisîde elfâz-ı ‘Arabîye isti’mâli mezmûmdur zira maqşûd elfâz-ı Fârisîyedir cevâb oldı ki çünkü bu luğat-ı dil-güşanıñ ebyâtlarıñ mısra’ları hurûf-u hicânıñ tertîbi üzeredür hurûf-u hica’dan sekiz harf Fârisîde bulunmadığından on sekiz harfden gelen kâfiyeler bi’z-zarûr elfâz ‘Arabîyeden vâki’ olmuştur gıyās ile lihās gibi on sekiz harfler oldı ki Tühfe-i Vehbi Sünbülzade nâm kitabıñ şâhibi İslambolî Vehbi Efendi ol luğatda vezn ile eda itmişdür

Nazm

Sâ’ hâ’ zâl şād ey nûr-i ‘ayın.

Dağı dād u tâ’ vü zâ’ vü harfi ‘ayın.

Fârisîde kâfiye olmak muhâl

Yazmışım şâyde olur naķş-ı kemāl

Bu sebebdan ol sekiz harfe tamām

Başka uslūb ile verdim hoş nizām” [12b]

2. “Kāle’n-nāzımü’l-merhūm

Ġamīn guşşaludur sevinmek ne şāz

Zemīn yer seher vaktidür bāmdāz

Şād dāl mühmele ile sevinen kimsene ma‘nāsınadır zemīn ve zemi yer ard ma‘nāsına bāmdād bā’ muvahhade-i memdūde ve mīm mađmūme ve dāl şāniye-i mühmelenin sükūnuyla şabah vakti ve şabah-i qarīb ki seher ta‘biri olunur.

Beyit

Tāleb rāh haķikat-ı dāima hulāyadadır

Bā-murād olanda Nāṭıķ-ı āh bil ulyādadır

Ama şāz zal mu‘cem ile sevinmek ma‘nāsına ve bāmdāz daḫi zal mu‘cem ile seher vakti ma‘nāsına lisān-ı ‘Arabī de ve Fārisī de geldiği yoķdur lākin nāzım merhūm ḫurūf-u hica‘nıñ tertibi müstaķīm olsun diye bir bölük ‘avām taḫrīf itdiği lafzleri irād idüb bu beyti saķīm itmişdür ama aḫsen olan böyle demelidür.

Beyit

Ġamīn guşşaludur ki nādir ne şāz

Zemīn yer sem aġu şıgınmaķ i‘yāz” [14b]

3. “Ey ‘azīz-ı ma‘lūm olsunki nāzım sīn ile muveşşah olan beyiti terk itmiş ġaliba ya kendi zuhūlünden ya kātiblerin terk itmelerindendir nāķış olmasın diye irād olundu.

Kāle’ş-şāriḫ sellemehū allahū te‘ālā

Sipahidir çeri başı bed kişi ḫes

Di küstāḫ edebsiz kesān cem‘-i kes” [34a]

2.5.3.3. Edebi sanatlar

Herhangi bir manzum sözlük gibi *Lugat-i Hâcibî* de edebi sanatları anlatmaktadır. Şiiri, sanatı, belagati ve kültürü öğretmeyi hedefleyen manzum

sözlüklerdeki kinayeleri, teşbihleri, istiareleri ve telmihleri anlamak birinci seviyede olan talebe için zordur. Bundan dolayı manzum sözlüklerdeki bu problem, şerhlerle giderilmeye çalışılmıştır. Nâtıkî de edebi yönden anlaşılmayan yerleri şerh etmiştir. *Kürâse-i Nâtika*'da bu konu ile ilgili yapılan açıklamalar şu başlıklar altında sıralanabilir:

2.5.3.3.1. Kinaye

Kinaye ile ilgili yapılan aşağıdaki iki açıklama, Yakub ve Yusuf (a.s) kıssasından alıntıdır. Nâtıkî yapılan kinayenin anlaşılması zor olduğundan dolayı açıklama yapmayı uygun görmüştür. *Kürâse-i Nâtika*'da kinaye ile ilgili geçen şerhler şunlardır:

1. “*Şama dek olmaz taḥammül şubḥun olmuş vüsʿati*

Ayet-i gürüb dek ʿatāyı yoksa şāmdur gurbeti

Hâşıl-ı beyit bundan soñra âlem cān olan dimāğ koḡu verici Yusuf ile Yaʿkūbuñ rüz u şebde ḡarīn ve yoldaş saādet-i sermediye ve maḡām ser-bülend ola zira bu beyit beyiti ātiye temhīd-i muḡaddimedür ʿālemiñ cān bu iki şey olmak ifrāt-ı muḡabbetden kināyedür şuarāniñ duʿasıdur böyle kināye iddiā itmek ” [5b]

2. “ey ʿazīz maʿlūm olsunki ayrıca bu kışa-yi ṭavīlūʾl-zeyl olduysa da ola ki nāzım merḡūm birāderleri Yusuf ve Yaʿkūb birbirlerine şefaḡatda bu kışaya telmīḡ itdiler ve yāhut burc- saādet zıkr idüb anuñ mūlaʾimi olan ʿuluv-ı mertebe murād olunduḡda minber-i mezbūr ḡaşd olunub istiāre bil-kināye olub ḡaḡiḡat-ı ḡazret-i Yaʿkūb ve Yusuf aleyhiḡma es-sellām merteblerine şʿuudleri mümkün degil ise de ḡırşan ve şefḡat taḡlīb ḡabilinden olub kendilerine münāsib mertebeden kināye itdi” [7b]

2.5.3.3.2. Telmih

Kürase-i Natika'da telmih ile ilgili yapılan tek açıklama Yusuf ve Yakub (a.s) kıssasından alınmaktadır.

1. “Burc-u saādetden murād merātib-i ʿulyāya nāʾil olub der-bihişt olan ḡūriyān ve ḡılāmna vuşlatdur Yaʿkūb ve Yusuf nāzım-ı merḡūmun üvey birāderleridür ḡāyetde onlara muḡabbeti olduğundan bu luḡat-ı pūr-nüktenin nazmına bāʿiş olmuşlardır raḡimahūm allahū teāla bu beyitde ḡazret Yaʿkūb a.s ve ḡazret Yusufʾuñ ʿulūv şānlarına ve vuşlat-ı nerīmānlarına telmīḡ olması daḡi cāʾizdir zirā ḡazreti Yaʿkūbʾuñ müddet firāḡı ve muḡabbeti iştīyāḡi encāma eriştı itbāʿan cemʿ idüb yetmiş kimse ider bir rivāyetde iki yüz ve bir rivāyetde dört yüz ider” [6a]

2.5.3.3.3. Teşbih

Edebi sanatlardan sıkça kullanılan teşbih sanatı ile ilgili ortaya çıkan problem, bazı yerlerde müşebbeh ile müşebbeh ileyi arasındaki teşbihin anlaşılmasındadır. Nâtıkî, *Lugat-i Hâcibi*'de yapılan fakat talebeler için anlaşılmayan teşbihleri anlatmıştır:

1. haşıl-ı beyit 'ilm-i hazinesinin kapısının miftâhi luğat-i 'ilmidür var kapı açıldıkda içinde olan incü ve cevher olup ve ol hazine-i diğkhat nazar ile gör ki niçe fevâid mestûre olmuşdur ey 'azîz ma'lûm olsun ki nâzım merhûm 'ulum-u hazinenin içinde olan elmâs cevâhir ve denânîr ve derâhime teşbîh idüb 'ilmi luğati daği hazinenin miftahine teşbîh-i belîğ idüb 'ulum luğatsız fehm olunmadığını i'lâm idüb muhâtabına bildirmiştir.” [9a]

1. Hâcibî hakkında konuşurken teşbihi şu şekilde kullanmıştır.

Beyit li-şârihi

Hâcib zer-i ter başed hass seḥā zāteş

Der hubb-ı hūda sebteş ez-bād ser-i zāteş

Al-luğa

Hâcib nâzım-ı merhûmun muhliş şerîfdür zer altun zeheb ma'nāsına ter taze tārī ma'nāsına baş olur şār ma'nāsına zāt-ı vücūd ten ma'nāsına hūda Allahü Te'ālā demektür sebet şübūt durmak ma'nāsına eş zamîr gâ'ib Hâcibe raci'dür ez men an ma'nāsına bād rüzgār yel ma'nāsına ser baş re's ma'nāsına

Maḥşûl-ı beyit

Hâcibî'nin saḥā ve cüvân-merdliğini hiss idüb aḥlâmakda Hâcibî taze altun oldu ya'ni Hâcibî'nin 'ilimde saḥāsı ve gayriye menfa'atī ziyāde olduğundan kānn-ı Hâcibî taze altun oldu zirā Hâcibî'nin kendi başının rüzgârından ma'lûmdur ki Hâcib-î merhûm Allahü Te'ālā ḥazretlerini sevmekde sâbitdür ya'ni Hâcib-î merhûmun ezelden muḥadder olan âşk-ı ilâhî ki enfâz-ı efrâḥda bade beñzer ki her hâhiş-ger bu belde de ânın şerḥ ü te'lif eylediği kitâblarıyla feraḥ-yâb olup mücellâ olurlar bundan ma'lûm ki bunun ḥarekât-ı sakinât cümle-i rızâü'l-İlah olup Haḳ-ı Te'ālā ḥazretlerine kemâl-i iştîyâk üzere muḥabbetde sâbitdür ey tâlib-i rāh-ı ḥaḳîḳat ma'lûm ola ki bu beytin mısra' olanda teşbîh-i belîğ var zirā müerdemiñ saḥāsını ol câzibü'l-kulüb ve sâtirü'l-uyûb ve kâşifü'l-kürüb olan tâze altun teşbîh itdik kānn-ı o şaḥş-ı altunun” [35a]

2.5.3.3.4. İstiâre

İncelemiş olduğumuz eserde şarih hemen hemen edebi sanatların hepsini aynı metot ile şerh ederek devam ettirmiştir. Nâtikî, yeri geldikçe konuyla ilgili açıklama yapar ve talebelerin beyitleri anlaması için basit bir şekilde şerhini yapmaya çalışır. Aşağıda verilen üçüncü örneğe bakarak şarihin derdini ve neden şerh ettiğini anlamak mümkündür. “*ṭalebe-i mübtedî'n eṣedd şu'beti vardır zira luġāt Farisiyi kıṛā'et eden ṭalebe mecāz ve isti'āre-i ne bilsün*” diyerek mübtedi olan talebelerin istiâre ve mecazdan anlamayacakları için şerh ettiğini görebiliriz. İstiâre ile ilgili yapılan şerhler ise şu şekildedir:

1. “*Dıraḥt oldi āġaç bu dāġ oldi şāḥ*”

Ṭaracık ne tenk oldi geñiş ferāḥ

Dālın kesri rānıñ fethi ile āġaç ki henüz kesilmemiştir kesildikten sonra çüb derler ama ḥazret-i şāḥib-i 'azam. Ve mükemmel-i meşāliḥ-i ümem-i Maḥmūd Paşa işbu beyitte

Beyit

Lāle-ḥaddından meger gül reng ü bûy uğr oldı

Kim dıraḥta saruben gezderdiler bazarda

Hoş isti'âre eylemiştir ki reng ve bûy maḥbûb ile muṭarra' ve hoş-bûy ve taze ve ter olmuştur lāleye muḳārin olmağa çub çıkar kuvvet-i nāmiye isti'dādıñ bulub dıraḥt mertebesine bulmuştur.” [13b]

2. “*Ḳāle raḥimahü allah*”

Akılsız ne-guden 'ullūvuna red

Ki oldi giçi mih ulu hem ced

Gevden kāf-ı Fārisīniñ fethi ve dālın fethalarıyla ağır yürür ve tanbel pāy līk ātı bundan isti'âre idüb geç fehimlü olanlara gūden derler ama nāzım merḥūmun akılsız ta'birī geç fehimludan isti'âre olunmuştur zira geç fehm 'adem aql iḳtiżā' ider.” [14a]

3. “*Ḳāle'n-nāzım bil-fikirü's-sāḳīb*”

Ne yol rāḥ mihmān-serādur ribāṭ

Sevinmek ne şādī feraḥdur neşāt

Rāh yol tarīḫ ma'nāsına miḥmān mīmuñ kesriyle konuḫ misāfir ma'nāsınadır lākin nāzım-ı merḥūm ḡaliba misāfir lafzınıñ şıḳıntısından zıkr itmedi zira es-sefer kıṭa' min's-saḳar buyurulmuşdu yaḥud veznine rekāket gelüb baḥr-i teḳarrüb bozulur diye zıkr itmedi ḥaşıl-ı kelām miḥmān lafzını getirmek yerinde degildür meger ki mecāzen rāh zıkr olunub rāh konuḫ lazım gelür diye mülāḥazasıyla miḥmān konuḫ ve misāfiriñ Fārisīdür diye talebe-i mübted'ın eşeddü şu'ūbeti vardur zira luḡat-ı Fārisīyi kırā'at iden talebe-i mecāz ve isti'āre-i ne bilsün ama lāyık ve sezā olan 'ibāre böyle olmaḫdur Misafirine miḥmān serādur ribāṭ" [17a]

4. "Beyit li-şāriḫi

Ḥācib zer-i ter başed ḥass seḫā zāteş

Der ḥubb-ı ḥūda seḫteş ez-bād ser-i zāteş

Ḥācib-ī merḥūm Allahü Te'ālā ḥazretlerini sevmekde şābitdür ya'ni Ḥācib-ī merḥūmuñ ezelde muḳadder olan āşḳ-ı ilāhī ki enfāz-ı efrāḥda bade beñzer ki her hāhiş-ger bu beldede ānıñ şerḫ ü te'lif eyledigi kitāblarıyla feraḥ-yāb olub mücellā olurlar bundan ma'lūm ki bunuñ ḥarekāt-ı sakināt cümle-i rızāü'l-llah olub Ḥaḳ-ı Te'ālā ḥazretlerine kemāl-i iştıyāḳ üzere muḥabbetde şābitdür ey ṭālib-i rāh-ı ḥaḳıḳat ma'lūm ola ki bu beytin mışra' olanda teşbīḥ-i belīḡ var zirā müerdemiñ saḫāsını ol cāzibü'l-ḳulūb ve sātirü'l-'uyūb ve kāşifü'l-kürüb olan tāze altun teşbīḥ itdik kānn-ı o şaḫş-ı altunuñ." [35a]

2.5.4. Dilbilgisi

Şerhin önemli özellikleri arasında metnin gramer açısından değerlendirilmesi de vardır. Nâtıkî de *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan*'ında fazla olmamakla birlikte kelimeler ve cümleleri gramer açısından da incelemiştir. Nâtıkî, talebelere sadece gerek duyduğu zaman gramer açısından açıklama yapmış ve yaptığı açıklamayı da anlaması kolay ve oldukça kısa tutmuştur. Yapılan açıklamalar aşağıdaki başlıklar altında şu şekilde incelenmiştir:

2.5.4.1. Farsça ile ilgili dilbilgisi

Kürāse-i Nâtika'daki Farsça dilbilgisi ile ilgili yapılan şerhler aşağıdaki gibi ele alınabilir:

2.5.4.1.1. Farsçada masdarlar

Farsçadaki mastarların nasıl yapıldığını ve kaç kısımdan oluştuğunu şarih şu şekilde şerh etmiştir:

“fiiller ve maşdar-ı evvellerine dahil olur fa’iliñ veya mef’ulüñ olması kaçd olunur meşelâ ferâhem âmeden derler gelici fâ’iller cem’ olmak ma’nâsına ve ferâhem âverden derler götürülen mef’ulleri bir araya cem’ eylemek ma’nâsına nâzm-ı Hâcibî merhûm qarîb oldu demesi ma’nâi لازمیدur zira cem’ olmağa qarîb olmak لازم gelir ey ‘azîz-ı ma’lûm olsun ki maşâdır-ı Fârisîyyeniñ ahirleri nûnı sâkin olub nûnun ma kabli dâl ve tâ meftûhatına olduğa onlarıñ ma kabli daği sâkin olsa gerekdür lâkin maşâdır-ı Fârisî iki kışımdur biri dâlı ve biri tâ’idür dâlı olan beş nev’dür nev’-i evvel oldu ki dâldan evvel yâ olur o daği yâ rûbâ’î olur dîden gibi ya humâsî olur perîden gibi ya sülâsî olur erzîden gibi ya sübâ’î olur perestîden gibi ya şumânî olur ârâmîden gibi nev’-i şânî olur ki dâldan evvel vâv olur o da ya rubâ’î olur bûden gibi ya humâsî olur rubûden gibi ya sülâsî olur fermûden gibi ya sübâ’î olur âzmûden gibi nev’-i şâliş olur ki dâldan evvel elif ola dâden ve sitâden ve oftâden ve firistâden ve müjde dâden gibi nev’-i râbi’ olur ki dâldan evvel râ ola burden siporden ve efsûrden gibi nev’-i hâmis olur ki dâldan evvel nûn ola kenden ve ekenden ve efşânden gibi ikinci kısım ki tâ’idür o daği dört nev’dür tânın ma kabli ya gâ ya sîn ya şîn ya fâ olur bâhten cüsten güzeştan reften gibi ve ammâ ef’âl-i Fârisîniñ kavâ’idi çokdur lâkin fil’ârif yekfi’l-işâre mağmûnunca bir miqdârını ihtîşâr üzere beyân idüb ihtâleden ihtirâz idelim ki nâzırın olan talebe-yi ihvân ve ‘ulamâ’ zevî’l-ihtirâm sıklet gelmesin ve bu şerh Naţîkiye daği icâzdan dūr olmasın.” [10b]

2.5.4.1.2 Geçmiş zaman ile ilgili

“Ey ‘azîz-ı ma’lûm ola ki fi’l-i ma’î olur ki maşdarıñ nûnu hâzf olduğa dâl ya tâ’ sâkin olub mâ-kablahü daği sâkin olur dâşt ve perîd gibi fi’l muzâri’ oldu ki maşdar nûnu hâzf olduğa ahiri dâl sâkin ya tâ’ sâkin ola sitâd baht gibi nefî hâl ve istikbâl olur ki sîğa-yi mâziniñ ya muzâri’niñ evveline nûn meftûha götürler nedâst ve nedând gibi ya’ni bilmedi ve bilmez demekdür nehi hâzır olur ki emriñ olana mîm meftûha götüreler meden gibi ya’ni bilme demekdür” [11a]

2.5.4.1.3 Farsçada isimlerin çoğul yapılma

“Fârisî olan ʔesmânîñ cem’inde kâ’ide budur ki eger ismi zevîü’l-ervâhden olursa elif nûn ile cem’lenür âdamiâ ve melkân ve piryân ve canurân gibi ve eger ahirinde tâ’ alâmet olursa elif ve nûnden evvel kâf-ı Fârisî götürürler hâcegân bendgân gibi ve ama cemâdatdan olursa ahirine elif ile tâ’ ziyâde iderler âsmanha ve zeminha gibi ve eger cemâdadan ba’zı cihetinde hayvanât muşâbiheti olursa iki vechle isti’mâlî câizdir dirâhtaha dirâhtan gibi” [15b]

2.5.4.2. Arapça ile ilgili dilbilgisi

Şarih, Arapça ile ilgili yaptığı şerhlere özen gösterir ve bazen aşağıda birinci örnekteki gibi ek olarak konunun daha iyi anlaşılması için uğraşır. Bazen de eserle hiç alakası olmayan fakat talebeler için faydalı olacak bir şeyi, aşağıda ikinci örnekteki gibi yeni bir şey öğretmek amacıyla şerh ederdi. Eserde Arapça ile ilgili yapılan şerhler şu şekilde incelenebilir:

2.5.4.2.1. Arapçada isimlerin çoğul yapılması

1. “Deñiz yemm ne gölçükler adı hîyāz

Ne cūy ırmağ bahçelerdür riyāzu

Yemm yā’ müsennātūñ fetḥasıyla deryā baḥr ma’nāsına hîyāz ḥānīñ kesreyle ḥavz lafzınıñ cem’idür bahçe ma’nāsına lākin bu cem’ler kavā’id-i ‘Arabīyeniñ cem’-i müksser ile cem’lenen elfāz-ı ‘Arabīyedendür nitekim Şāfiye şerhinde muşarraḥdur” [15b]

2.5.4.2.1.1. Mübteda ve haber

Nazm-ı dil-güşa ve rubā’ī re’anā ‘alā lisānū’l-‘arab li-şāriḥi

Kevnn ‘aql-ı ‘ilm küllü kevn nuṭṭ-ı fî ‘ulā.

Fi fem-i küllü ma’kūl faḍluküm şallu a’lā

Kene ḡalaz naḳḍ kef-i lāḡv ḳavl men yaḳūm

Kene fi’l-i ṭav’ ḳayyūm vefḳ naş ḳat’ı lā

Kevn el-lafz mübterā ismine muzāfdur ‘ilm-i küll ānīñ haberidür kevn nuṭṭ-u mübterā anīñ haberidür fî ‘ula zarf müstakırr olarak kevn şanīniñ haberidür ya’ni ‘aqlıñ ‘ilmi küllü olması ‘ālī olan kelām-ı ḥaḳda nuṭṭuñ vāḳi’ olmasıdır lākin ‘aqlıñ ‘ilmi küllü olması sebebine isnād ḳabilindendür zirā esbābı ‘ilm üçdür ḥavāss-ı selīme haber sādıḳ ‘aql emri böyle oldu ise ‘aqlıñ ‘ilmi küllü olması ‘ilmi küllüye sebep olmasındır bazı ‘ulemā bu üçden ḡāyrine vardur diye taşriḥ itdiler vicdān ḥads-ı tecrübedür derler nitekim şerḥ-i ‘aḳāidde meşṭūr ve ḥayalī ve sā’ir-i ḥavāsda mübeyyen ve muşarraḥdur ‘ilm-i küllüye sebep olan ‘aql ü fehmiñ olması derece-i ‘uluda söylemek derdimden murād şeri‘āt-i aḥmediyye ve ṭariḳāt-ı muḥamediyye teşebbüs idüb şerāyi’ icrā’da ḥaḳḳ üzere nuṭṭ idüb riyā’ ve irtikāb irtişā’dan biri olmaḳdur zirā levāzım-ı şer’den ḡāyriye nuṭṭ aḳla ḡarī degildür zirā el-lisān cürm-i saḡīr ve cürm-i kebīr buyurulmuşdur. Al-lafz fî fem muḳaddem haberdür küll ma’kūl muahḥar mübtede’dür faḍluküm mübtede’ haberi şallu ‘aladur lākin inşā’ haber vāḳi’ olmaz te’vīl olmazsa bu maḳāmda

faḍluküm iṭāʿet men ḳāl ṣallu ʿalāʾn-nabī a.s teʾvīlindedür yaʿni her bir söz ağızdan vardur lākin faẓlınız ṣallu ʿalāʾen-nabī dīn zāta iṭāʿatınızdu zirā bunda ṣallu ʿaleyhi ve sellimü āyet-i kerīmesine telmīḥ vardur teemmül el-lafz kene ğalaṭ mübtededür ḥaberi naḳz kefdür lāġv ḳavl ḥaber baʿd ḥaberdür. Men yaḳūm cümlesi ḳavluñ maḳūludur yaʿni nāsıñ maġlūz mebgūz olmalarınıñ kene ve nihāyet alınıñ noḳşan ve sözünüñ meʾlsiz olmasıdır ol kimse ki ḥıdmetinde ḳāʾim olur yaʿni nāsdan baẓı ʿindüʾl-lah ve ʿindüʾn-nās mebgūz olması ṭamaʿ-kārılık avucundandır ve acı söz söylemek eclindendir zirā zül men ṭamaʿ denilmiştir ve daḥi cirāḥatüʾl-lisān lehā il-tiām velā yultām ma careḥ el-lisān. Bu beyit-i mezbūru tebyīn itmiştir ama naḳş keḥ ṭamaʿ-kārılıktan kināyedür yaḥut nuḳşān keffe ṭamaʿ lāzımdur melzūmü zıkr lāzım murād olmuştur mecāz-i mürsel ḥıṣābınca el-lafz kene fiʿil mübtedeḥ ḥaberi ṭāv-ı ḳayyūmdur vefḳ nāş ḥaber baʿd ḥaberidür.” [43b-43a]

2.5.5 Musiki malzemesi

Lugat-i Hâcibî daha çok gündelik hayatta kullanılan kelimeleri öğretmektedir. Musiki, Osmanlı döneminde çok ilerlenen alanlardan olduğu için genellikle hemen hemen her manzum sözlükte yer almaktadır. *Kürâse-i Nâtıkâ*’nın şerhinde musikiyle ilgili yapılan şerhler altı çizilerek şöyle sıralanabilir:

1. *Ḳāleʾn-nāẓimüʾl-merḥūm*

“Peyamber ḥaberci sünülme kebāb

Kopuz oldu bürbüt hem aḳlaḳ rebāb

Peyamber ḥaberci maʿnāsına peyām peygām ḥaber maʿnāsına peygamber nebī ve resūl ki ḥaḳ-ı ile ḥaber vericidirler kebāb maʿrūf pişmiş et ki Türkce biryān ve sünülme ve ʿArabca şivāḥ derler. Berbut iki bānıñ ḍamesiyle kopuz dedikleri ḳalgıdır. Rebāb rānıñ fethasıyla aḳlık dedikleri ḳalgı ki kemānca daḥi derler.” [11b]

2. “*Ḳāle*

Yerāk düzen ḳalgınıñ adı sâz

Ne güncişt serçe toġān oldu bāz

Sâz yerāk ve yasaḳ ve düzen maʿnalarına ḳalgınıñ adına daḥi sâz derler” [16a]

3. “*Ḳāleʾn-nāẓimüʾl-merḥūm*

Şenem but ʿabeş sözlereḍür güzāf

Di tanbura nākır övünmek ne lāf

Şanem but ki muşavver idüb müşrikīn aña tıparlar gūzāf kāf-ı ‘Arabīniñ dāmiyle ‘abeş iş ve bīhūde söz ma‘nāsına nākır tanbura ve muṭlaḡ çalıḡı ma‘nāsına da gelür lāf övünmek ma‘nāsına isim maşdardur siḡa-yı emri murād olduḡda lāf-ı mezn derler.” [24a]

4. “**Ḳāle’n-nāzımü’l-merḡūm**

Nedir buḡda gendüm leke adı dāḡ

Yarasa nedir şebpere ḡarḡa zāḡ

Gendüm kāf-ı Fārisīniñ fetḡı nūnuñ sūkūnu dālīñ dāmi ile buḡday hınta ma‘nāsına dāḡ ‘aḡā da yanmaḡla olan nişān gerek insanda ve gerek ḡayvānda olsun nāzım-ı merḡūm leke demek ile t‘abīri nev‘an lūṭfundan ḡālī degildür zira nişān od ile olduḡu vaḡıt leke ve örselenmekden ḡālī degildir. Şebpere yarasa ḡuşudur zāḡ ḡarḡa ve ḡuzḡun ‘Arabīde ve Fārisīde müsta‘mel luḡatdur ve köşe-i kemān daḡı derler nitekim Şemsi Faḡri demişdür

Beyit

Ber-bām-ı ḡaşr-ı devleteş ez-zāḡ be-güzerd

Şāḡi ki did zi-sāye-i ḡod-ḡun hemān zāḡ

Evvel ki zāḡ ḡuzḡun ma‘nāsına ikinci zāḡ köşe-i kemān ma‘nāsına.” [18a]

5. “**Ḳāle’n-nāzım raḡ-**

Şu arḡı ferḡar hem itmek hubūt

Düdüḡ nāy yuḡaru ḡıḡmaḡ nuḡūt

Ferḡar fānın ve ḡayın mu‘ceminiñ fetḡaları ve iki rā’ müḡmeleniñ sūkūnlarıyla arḡ ki ırmaḡ ayırub ḡıḡarırlar hubūt inmek ma‘nāsına nāy düdüḡ çalar mizmār ma‘nāsına nuḡūt yuḡaru ḡıḡmaḡ ma‘nāsınadır.” [25a]

6. “*Yek-ā-yek ne bir bir şarāba di mey*

Bāca revzen oldı düdüḡ ya‘ni ney

Yek-ā-yek bir bir ki iki iki denileniñ zıddıdır. Mey meşḡūr ḡamr ki ḡalāyık bed fi‘āl ve erbāb-ı cidāl şarāb tesmiye idüb şurb iderler. Revzen fetḡı rā-i müḡmele ile bāca pencere deriçe ma‘nāsınadır. Ney fetḡı nūn ve sūkūn yā ile düdüḡ ki çalarlar.” [42b]

2.5.6. Peygamberler

Nâtîkî şerh ederken nâzımın anlatmak istediği bilgilerin talebelere doğru bir şekilde ulaşması için bazı konuları detaylı olarak anlatmaya çalışmıştır. Mesela Yusuf ve Yakub aleyhisselamın hikayesini şu şekilde anlatmıştır:

2.5.6.1. Yusuf ve Yakup aleyhimüselam

Hz. Yusuf, İsrailoğulları peygamberlerinden Hz. Yakup'un oğludur. Hayatı ve kıssası şiirlere konu olmuştur. *Kürâse-i Nâtika*'da da Yusuf ve Yakup'un çektikleri sıkıntılar sonucunda ferah bulması anlatılır. Nâtîkî iki peygamberin arasında yıllarca süren ayrılığının sonunu şu şekilde şerh etmiştir:

Pes ey cān-i ālem mu'atar meşām

Sa'adet karīnīn ola şubḥ u şām

Pes fetḥ bā' cem'iyle ārd ba'd ma'nāsına ve gerü ve soñ ve eñse kıafa ma'nalarına gelir pes ez to senden soñra pes ez men benden soñra ve kıs aleyhimā cān ma'rūf rūḥ ma'nāsına

Beyit

Görmesem ḥūb rüy-ı şāhī aqlım olur tār-mār

Cān cesedden çıkdı na-gāh şuhbet olsa ber-kenār

‘Ālem fetḥ-i lām ile māsivā Allahdur mu'atar tār mühmelenin teşdīdiyle ve kesresiyle tef'īl bābından ism-i fā'ildür hoş koğu verici demekdür zirâ sulāsi ıttırdur ‘ilm bābından maşdar olarak hoş-büyī şoden demektür meşām dimāğ ki insan anıñla koquyu hiss ider şubḥ şabāḥ ki fecr-i şāniden gürüb şemsi dek ıtlāk olunur şām aḥşam ki gürüb şemsden tülū' fecre dek ıtlāk olunur nitekim vaqı'dür

Beyit

Şama dek olmaz taḥammül şubḥun olmuş vüs'ati

Ayet-i gürüb dek 'atāyı yoksa şāmdur gurbeti

Ḥāşıl-ı beyit bundan soñra ālem cān olan dimāğ koğu verici Yusuf ile Ya'kūbuñ rūz u şebde karīn ve yoldaş sa'adet-i sermediye ve maḳām ser-bülend ola zira bu beyit beyiti ātiye temhīd-i muḳaddimedür 'ālemiñ cān bu iki şey olmak ifrāt-ı muḥabbetden kināyedür şuarānıñ du'asıdur böyle kināye iddiā' itmek

Ḳāle en-nāzım

Çu burç-ı saâdetde hoş ahterem

Ki Ya'kub Yusuf birâderlerem

Çü vāv resm ile olub telaffuz olunmaz teşbîh için gelir ve kâh harf-ı ta'lîl olur çünkü ma'nâsına ve zarfıyyet ve tevķitiyye ma'nâlarına daħi mülâhaza olunur bu maķâmda zarfı içündür burc dam bâ ile yıldız evi demek Farsca hâne-i sitâre derler cem'-i burûc ebrâc zira gökde olan maţâlî-i burûc on ikidir. Hamel. Sevr. Cevzâ. Seretân. Esed. Sünbüle. Mîzân. Akreb. Kavs. Cedî. Delv. Hût. Burc-u saâdetden murâd merâtib-i ulyâya nâ'il olub der-bihîşt olan hûriyân ve ğlâmna vuşlatdur Ya'kub ve Yusuf nâzım-ı merhûmun üvey birâderleridir ğâyetde onlara muhabbeti olduğundan bu lügat-ı pür-nüktenin nazmına bâ'is olmuşlardır rahimahüm allahü te'âlâ bu beyitte hâzret Ya'kub a.s ve hâzret Yusuf'un ʻulûv şânlarına ve vuşlat-ı nerîmânlarına telmîh olması daħi câ'izdir zirâ hâzreti Ya'kub'un müddet fırâķı ve muhabbeti iştîyâķi encâma erişdi itbâ'an cem' idüb yetmiş kimse ider bir rivâyetde iki yüz ve bir rivâyetde dört yüz ider Mısır Kâhire cânibine teveccüh itdiler çünkü Mısıra bir konak kaldı oğlı yahûdi ebi Yusuf aleyhi selâm tebşîr için ʻirsâl itdi hâzret Yusuf a.s haber dar olacak emr itdi Mısırı donatılar ve asker tezeyyün itdiler ve levâhik-i asâkirini birâderi ile Ya'kub aleyhi selâm istiķbâla irsâl itdiler çünkü şabaħdan âfitâb nûru şarkdan tûlûc itdi Yusuf aleyhisselâmuñ askeri yetmiş bölük idi her bölük ikişer biñ âdam idi hâzret-i Ya'kub'u bir depe üzerine çıkırub ânda tûrdular asker bölük bölük gelüb bûs-dâmen ve edâ hîdmet idüb geçdiler tâ-kim hâzret-i Yusuf a.s bir muraşsa' rahşe sûvâr olmuş ʻulemâ ve hûkemâ şâĝ ve şolunda şaf çekmişler idi çünkü ırakdan pederi hâzret-i pîr-i Ken'ânî görüb ol muraşsa' atdan kendüni topraĝa atdı ve yuvarlandı lâkin atdan atmasında ihtilâf vâķidür zirâ behcetü'l-envâr nâm mev'ızada yazar ki Yusuf a.s pederi pîr-i Ken'ânî rûyet vâķtinde atdan inmedüğinden cenâb-ı Allah celle âzamethü Yusuf aleyhisselâmuñ şulbundan nümâyân olan veledleri peyĝamber halk buyurmadı zirâ pederini rûyet vâķtinde âtdan âtmadı diye hikmetinden su'âl olunmaz reci'nâ ilâ el-kıssa hâzret-i Ya'kub a.s daħi kendüni topraĝa atdı birbirlerine yatdıkları yerde sermişdiler mervîdür ki beş saat bihûş oldular melâ'ike ʻalâ kerrûbiyyan iki firķat balasın çeken mestleri teferriic itdiler Cebrâ'il a.s daħi yetmiş biñ melâ'ike ile ellerine nûrdan tabakalar olub cennet-i künûzlerinden üzerilerine nişâr idüb hûriyân rıdvân engüşt hayretlerinden dendân-ı i'brete urdılar. Cenâb-ı Allah celle şa'nehü niyâz itdiler yâ Rab hiç bir kimse böyle muhabbet itmiş var mıdır dediler hitâb-ı kibriyâ erdi ki ʻizzetim ve celâlim haķķiçün benim ümet-i Muħammed yetmiş biñ bundan artıķ şefâķatım vardır çün Ya'kub a.s Mısıra geldi Yusuf a.s cümle halk-ı câmi'e cem' idüb minbere çıkub bir huţbe-i belîĝ okudu ve âħiri zaman peyĝamberine şalâvât verdi ba'dehü ey ehl-i Mısır sizler kimlersiz dedi cümlesiniñ kullarıñıuz dediler

āndan Yusuf a.s āgāh evveleñ bu peygamber benim gözüm nūru pederimdür ve cān ‘azīzimdür cümleñizi bu minber dibinde oturun pīr a‘zīz hürmetine āzād itdüm dedi ehl-i Mısırdan gayrı ve şedālar qopdu kezālik çünki şubḥ kıyāmet zāhir ola kimi şaḳalından ve kimi naşiyesinden nārdan zencīr ile meydān-ı ‘araşātda Nūha iderler Cebrā’il a.s seyyidü’l-mürselīniñ sağında ve Mikā’il a.s şolunda maḳām-ı maḥmūd gelüb nūrdan bir minber vaż‘ olunub ḥazret-i faḥrī kā’ināt şallallahü aleyhi ve sellem minbere ‘urūc eyleye ḥitāb-ı ‘izzet gele siz kimlersiz cevāb ideler ki cümlemiz seniñ bendeleriñ ve maḥluḳıñuz Haḳ Te‘ālā buyurdu ki ā‘tıküküm li-hürmeti hāza en-nebü’l-ummī cümleñizi bu peygamber ‘ümmeṭi hürmetine āzād itdim ve mūcib-i cennāt ve derecāt-i ‘āliyāt itdim ey ‘azīz ma‘lūm olsunki ayrıca bu kıṣa-yi ṭavīlū’l-zeyl olduysa da ola ki nāzım merḥūm birāderleri Yusuf ve Ya‘qub birbirlerine şefaḳatda bu kıṣaya telmiḥ itdiler ve yāhut burc- sa‘ādet zıkr idüb anuñ mūla‘imi olan ‘uluv-ı mertebe murād olunduḳda minber-i mezbūr ḳaşd olunub istiā‘re bil-kināye olub ḥaḳıḳat-ı ḥazret-i Ya‘qub ve Yusuf aleyhiḥma es-sellām mertebelerine ş‘uudleri mümkin degil ise de hırşan ve şefḳat taḡlīb ḳabilinden olub kendilerine münāsib mertebeden kināye itdi Haşıl-ı beyit sa‘ādet-i burcunda revnaḳlu yıldızım Ya‘qub ile Yusuf ḳarındaşlarımdur ya‘ni rütbe-i ‘āliyye ve menzel-i ‘ulyāya çıkmasını ṭam‘ itdigüm Yusuf ile Ya‘qubdur

Beyit

Mürşid-i kāmīl olunca nā-yāb

Saḥa mürşid yetiştir şimdi kitāb

Ḳāle al-ḥācī raḥimahü allahü te‘āla

Oḳub ‘aceb dil-firīb oldular

Lūḡat ‘ilmine hem ḳarīb oldular

Dil-firīb gönül aldaticı dil-güşā gönül açıcı

Beyit

Yaḳdı cānım reng rüye dil-firīb

Dil-güşā itdi ḳurb ü ‘an ḳarīb

Haşıl-i beyit mebde-i ḳurānda olan şaḥā’if-i kelāmü’l-llah da ḳurrā-i ḥüseyniyyeleri gönül aldaticı oldu ya‘ni ḳulübü’s-sāmi‘n fi‘āl-i lāzımeerenden aldatub kendilerine rām idüb ‘ilmi lūḡat daḡi ḳarīb oldular

Ḳāle en-nāzım

Diledim yazam muhtaşar bir lûgat

Kim anıla kesb ideler menkıbet

Muhtaşar şadıñ fethasıyla lafzı az ma'nāsına çok demekdür kesb kazanmak ma'nāsına menkıbet mĩmiñ ve kãfiñ fethalarıyla hüner ve dilemek ma'nāsına dañi meşlebeniñ zıddı. olurki meşlebe şıfat şerr ü bed huluk derler böyle olacak menkıbet şıfat-ı cem'ile ve na't-i celil derler ki cem' menākıb gelir.

Beyit

Dest-be-dest olanda şāhum vaşfiñ itsem çok mudur

Şad-ı menākıb mu'anven cünbiş-i zātıñ seniñ

Haşıl-ı beyit diledim ki mezbür Ya'qub ile Yusuf için bir mücez ve muhtaşar lûgat nazm itdim ki ānıñla hüner ve na't-i cem'ile kazanalar

Kāle'n-nāzımü'l-merhūm rahimhü allah

Rafik ola tevfiķ hak-ı ānlara

Bize hem dañi hep okuyanlara

Rafik yoldaş ma'nāsına nitekim denilmişdür ar-rafik şümme't-ṭarık tevfiķ tef'il bābından maşdar sulāşi vefk hasb bābından işi düzgün gelmek ma'nāsınadır Farsca sâz-kâr âmeden demekdür lākin ıstılāhān on iki ta'rifi kütüb nüshada vākırdır ve dañi İsağuci şerhi Muğana et-tullāb nām şerhiñ ta'līkatında maştürdür on ikiden biri ca'lü'l-allah fi'ili 'ibādahü muvāfıkan limma yuhib ve yardāhdur hak-ı esmā-i Allahdandır. Haşıl-ı beyit hak-ı Allahü Te'ālā Yusuf ile Ya'qub tevfiķ yoldaş itsün ya'ni tevfiķden ermesün bizlere ve cem' talebeye dañi tevfiķ itsün ya'ni tevfiķden dā'im itsün demekdür zira 'ulemā' ve talebe tevfiķden olduğunda şübhe yoktur." [5b-9b]

2.5.7.2 Nuh aleyhisselam

Sam kelimesi denince akla ilk Nuh aleyhisselam gelir. Sam, Nuh aleyhisselamın oğludur. Hz. Nuh'un Allah'a iman etmeyi kabul etmeyen oğlu Sam gemiye binmeyip bir dağa sığınarak tufandan kendini kurtaracağını zannetmiştir. Fakat Tufan her yeri kaplamış, su dağları aşmış ve yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok olmuştur. Bundan dolayı "Sam" kelimesinin anlamı helak ile bağlantılıdır. Sam kelimesi *Kürâse-i Nâtika*'da şu şekilde şerh edilmiştir:

"Kāle'n-nāzım bi-münāzaratü'l-makām

Ne çeşm gözü rûy yüz tām bām

Müje kirpik oldu helāk oldu sām

Sām nām pîr Nûh aleyhisselām ve sām-ı Nerîmân ü kavs-i kuzah

Beyit

Kemterin tāk haşmet-i hüsrevdür

‘Uluvv çün kemân sām-ı bûd

Ama nāzm lafzı sāmı helāk ma‘nāsına götürdüğü mankûl degildir lākin bîr sām-ı cünûndan bir nev‘dür helāk ba‘is olur böyle olmayacak nāzıma lazım itdiği böyle diye müje kirpik oldu helāk ve bîr sām” [19b]

2.5.6.3 Süleyman aleyhisselam

Hz. Süleyman İslamî kaynaklara göre kuşların, cinlerin, rüzgarların ve hayvanların dilinden anlayan peygamberimizdir. Karınca ile olan hikayesi ile meşhurdur. Karınca ve çekirge kelimeleri onun hikayelerinde meşhur olduğu için şair ona atıfta bulunmuştur. *Kürâse-i Nâtika*’da Süleyman aleyhisselam ile ilgili şu beyit geçmektedir:

“Melaḥ mîmîñ ve lâmîñ fetḥalarıyla çekirge cerād ma‘nāsınadır

Beyit

Pây-ı melaḥ pîş-i Süleymân birden

‘Ayıb ast velîkîñ hüner est mûrî.” [39a]

2.5.7. Diğer konular

Manzum sözlüklerde dikkati çeken hususlardan biri de işlenen konuların oldukça çeşitli ve eğlenceli olmalarıdır. Manzum sözlükler şiir yoluyla sadece vezin, aruz ilmi, belagat ve fesahat öğretmek için yazılmamıştır. Ayrıca pek çok bitki, hayvan, tabiat, astronomi, peygamberlerle ilgili bilgilerin yanı sıra din ve daha pek çok farklı konular hakkında bilgi vermeyi hedefleyen manzum sözlükler gündelik hayatta kullanılan kelimeleri de öğretmektedir. *Kürâse-i Nâtika*’da şerh edilen sözlüğünün yazılma amacı da gündelik hayatta kullanılan kelimeleri öğretmektir. Bu çalışmada incelenen eserdeki konular şu şekilde sıralanabilir:

(Konuya ile ilgili anlatılmak istenen kelimeleri çizilidir).

2.5.7.1. Astronomi

Bu konu, eserin girişinde Yusuf ve Yakup aleyhisselâm bahsinde, güneş ve ayın farklı dillerdeki anlamı açıklanırken geçmektedir. Aynı hikâyede burçları da şerh etmiştir.

1. “*Ḳāle en-nāzım*”

Çu burç-ı saādetde hoş aḥterem

Ki Yaḳūb Yusuf birāderlerem

Çü vāv resm ile olub telaffuz olunmaz teşbīh için gelir ve kāh harf-ı taʿlīl olur çünkü maʿnāsına ve zarfıyyet ve tevķītiyye maʿnalarına daḥi mülāḥaza olunur bu maḳāmda zarfı içündür burc dam bā ile yıldız evi demek Farsca ḥāne-i sitāre derler cemʿ-i burūc ebrāc zira gökde olan matāliʿ-i burūc on ikidir. Ḥamel. Sevr. Cevzā. Seretān. Esed. Sünbüle. Mīzān. Aḳreb. Ḳavs. Cedī. Delv. Ḥūt.” [6a]

2. “*Güneş mihr ḥūrşid ve aya di māh*”

Sitāre ne yıldız emire di ṣāh

Mihr ḥūrşid güneş şems maʿnāsına māh üç maʿnāya gelür evvela ay ki dünyā gökünde mʿarūf yıldızın adıdur” [20b]

3. “*Çek zaḥmedür daḥi yılḡun ac*”

Güneş āfītāb oldu efser ne tāc

Çek zeḥme ki āniñla sāz çalarlar mızrāb daḥi derler ac yılḡun ağacı ve az ḳalīl maʿnāsına gelür āfītāb güneş şems maʿnāsına

Beyit linamīḳhi

Āfītāb ʿālem olduñ vermesin eksikligün

Tengri bāḳī eylesün tā devr olunca nüh ḳıbāb. [31b]

2.5.7.2. Aylar

Mah kelimesi şerh edilirken farklı takvimlere göre aylar da açıklanmıştır. Eserde geçen örnekler şu şekildedir:

1. “*Güneş mihr ḥūrşid ve aya di māh*”

Sitāre ne yıldız emire di ṣāh.

Sāniyen ay ki bir yılın on iki bahşından birer sene derler meşelā sene-i kameriyye muharrem. Şefer āh Sene-i şemsiyye tārīh-i Rum i'tibarıyla teşrīn-i evvel. Teşrīn-i sani. Kānūn-i evvel. Kānūn-i sani. Şubat. Ayār. Haziran. Temmuz. Āb. Eylül. Ağustos. Tārīh-i ferdevsī kādīm ve tārīh-i Celāl i'tibarıyla Ferverdīn. Ordibehişt. Hordad. Tir. Mordad. Şahrivar. Mihr. Aban. Azar. Dey. Bahman. Esfand remz. Sālisen Furs aylarının on ikinci günü. Sītāre yıldız necm ma'nāsına" [20b]

2. "Kāle'n-nāzım bi-'ināyetü'l-mālikü'l-'allām

Meniş tab'a derler uyana ligām

Ocağ adı kānūn dey ini günām

Meniş mīmiñ fetḥi ve nūnuñ kesri ve ahirinde şīn-ı mu'ceme ile tabi'at ve himmet ve ululuk ma'nalarına gelmiştir. Ligām uyan ki gem ta'bīr olunur ta'rīb idüb licām derler. Kānūn kāf-ı 'arabīyle 'Arab lügatında demirden veya bukur/bâkırdan düzelmiş ateş yakacak ocağ ve Rūm tārīhinde iki ayın adıdır kānūn-ı evvel ilk kış adıdır kānūn-ı sānī orta kış ayıdır ğaliba bu iki ayda delil-āsā ateşe mülāzemet olduğundan mecāz tārīkıyla hāle mukāren olan zamanın ismiyle mahalle tesmiye kabīlindendir." [41a]

3. "Kāle bi-lügātü'l-uşül

Kulağ gūş rāst çep sağ ü sol

Yiğit nev-cüvān bīvezen ya'ni tul

Gūş kāf-ı Fārisīyle kulağ üzn ve Fars aylarının on dördüncü günü ve ekşer budur ki ta'rīb idüb cūş derler rāst sağ yemīn ma'nāsına çep şol yesār ma'nāsına çep dest sol ele derler." [19a]

2.5.7.3 Hastalık adları

Gündelik hayatta sıkça kullanılan kelimelerden birisi olan baş ağrısı, üç dilde şu şekilde anlatılmıştır:

1. "Kāle'n-nāzımü'l-merḥūm

'Annā hastalık derd-serdir şudāc

Baş ağrısı daḥi kulaç oldu bāc

'Annā fetḥi 'ayın mūhmele ve fetḥi nūn ve ahirinde elif ile hastalık ma'nāsınadır. Şudāc 'Arabīdür Fārisī derd-ser Türkçesi baş ağrısı demektir." [39b]

2.5.7.4. Organlar

Gündelik hayatta sıkça kullanabilecek konulardan bir tanesi de organlardır. Nâtıkî konuyu bu şekilde açıklamıştır:

1. “*Ḳāle bi-luġātü’l-uşûl*

Kulak gûş rāst çep sağ ü şol

Yiġit nev-cüvān bîvezen ya’ni tûl

__Gûş kâf-ı Fârisîyle kulak İzn” [19a]

2. “*Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūmü’l-maġfūr.*

Umuz dūş ân ol dîrer in ne bu

Şıçan mûş destiye dirler sebû

Dūş umuz menkeb ma’nāsına” [20b]

3. “*Ne yol gösteren reh-ber ü reh-nümā*

Göġüs sîne dest el ayak oldu pāy

Reh-ber reh-nümā yol gösteren kılavuz ma’nāsına göġüs sadr ma’nāsına dest el ma’nāsına pay ayak kadem ma’nāsına.” [21a]

4. “*Ḳāle’n-nāzımü’l-‘arīf raḥimahü*

Rem ürke katı saht kurşuk kemer

Kef āya üvegi kûf göġüsüne sîne ber

Kef el ayası ya’ni bâtın-ı yed ma’nāsına ve ayakda daḥi isti’māl olunur kef-i pāy derler” [33a]

5. “*Ḳāl’n-nāızm bi-münāzaratü’l-makām*

Ne çeşm gözü rüy yüz tām bām

Müje kirpik oldu helāk oldu sām

Çeşm göz ‘ayın ma’nāsına çeşm āġıl göz ucuyla bakmak ḥaşm vaktinde ve nāz vaktinde Rüy yüz vech ma’nāsına bām bā’ ‘Arabîyle tām üstü saḥ ma’nāsına varta

fecr ma'nāsına daḥi gelür müje mĩmiñ ḍamesiyle kirpik ve taşğır-i şığasĩ üzre müjek derler." [19b]

2.5.7.5. Renkler

Atasözlerinde, gündelik hayatta sıklıkla rastlanan ve her dilde öğrenilmesi gereken konulardan bir tanesi olan renkler eserde şu şekilde geçmektedir.

1. "Kāle'n-nāzım bi-ʿināyetü'l-ḥallāk

Siyah kara nem çiy sefid oldi āk

Beya gel berü yürü benger ne bāk

Siyah kara esved ma'nāsına nem feth nūnla çiy ma'nāsına sefid kesr sīn ile āk ebyaz ma'nāsınadır." [18b]

2.5.7.6. Savaş ile ilgili kelimeler

O dönemde kullanılan savaş aletleri eserde sıkça işlenen konulardandır. Nâtıkî aletleri şu şekilde şerh etmiştir:

1. "Kāle'n-nāzım

Şu āb āteş od bād yel vādur āş

Nebred oldı uğraş ve cenk savāş

derler nebred nūnuñ ve ba'ıñ muvahhadeniñ fethaları ve dālıñ sükūnuyla cenk ma'reke ma'nalarına gelür zira nebred Fārisĩ mā'ada Türkçedir." [15a]

2. "Kāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Kılıç tīg tır ok nişāna hedef

Der incü dürer incü kabı şadef

Tīg nemlu ki kılıç demirinden ʿibāretdür belki ekşer-i isti'mālī muṭlaqā kılıç ma'nāsınadır tır ok sehm ma'nāsına." [18a]

3. "Kāl'e raḥimahü allah

Yer oldı zemīn göke de ʿāsumān

Kalem kilik nāvek oku yay kemān

nāvek vāvuñ damiyle şol oluk gibi nesnedür ki oku ānıñ içinde atarlar ol atılan oķa tīr nāvek derler.” [20a]

4. “Ḳāle’n-nāzū’l-merḥūm

Sīper kalkan iç yağına dendi pīh

Di iḳlīm kişver di hem köye dīh

Sīper kesr-i sīn ile kalkan” [22b]

2.5.7.7. Sayılar

Dil öğrenirken öğrenilmesi gereken ilk konulardan biri sayılardır. Gündelik hayatta, iş hayatında ve okulun her aşamasında var olan sayılar hemen hemen her sözlükte bulunmaktadır. *Kürâse-i Nâtıka*’da sayılar aşağıdaki gibi geçmektedir.

1. “Ḳāle rah-

Hebā toz merā baña tanıḳdur güvāh

Yañaḳ ‘araz oldı dey bōrk külāh

mera fethi mīm ile baña demektür aşlında men rā idi taḥḳīḳ için nūn ḥazf olundu men ben demek ve lafzı rā mafū’l içündür pes mana bana demek olur ve lākin bazı nüsaḥda merā elli ‘aded ki ḥamsūn derler öyle vāḳi’ olmuş sehv-i ḳalem ve ğalaṭ raḳamdandır zira elli ‘aded Farsça ḩencāhdur nitekim Tuḥfe-i Vehbi Sünbülzāde vāḳi’dür

Elliyē ḩencāh di şast dinür altmışa.

Yetmişe heftād yaz deftere ey nāmdār

Teri desd daḫi bil çatırı desd

Kırk ve elli pat desd dūrüşṭ desd

Altmış ve yetmiş daḫi sedem desd

Oldi seksen hem daḫi evsām desd” [41b-42a]

2.5.7.8. Tabiat

Metnin içerisinde tabiat ile ilgili çeşitli kelimeler vardır. Hayvan adları, bitkileri ve doğayı yansıtan bilgilere de yer verilmiştir. Metinde konu ile ilgili rastladığımız malzeme aşağıdaki gibi sıralanabilir:

2.5.7.8.1. Baklagiller ve bitkiler

Günün her öğününde hemen hemen var olan buğday, her şeyin yanında yenilebilen pilav gündelik hayatta sıklıkla kullanılmaktadır. *Kürâse-i Nâtika*'da bu kelimeler şöyle geçmektedir:

1. “**Ḳāle'l-merḥūm**

Cev arpa turūv erzān ölçük şā

Demek güftün ü gan kâbe cimā

Cev cīm ile *arpa* *şe'ir* ma'nāsına *erzān* hemzeniñ fethi *rā* mühmeleniñ sükūnu *zāy* mu'ceminiñ daḥi fethi ve ahirinde nūnuñ sükūnuyla *turūv* ki *pirinç* içinde olur ve bir ağaç daḥi derler gāyetde katı olur *şā* ‘Arabīdür ölçük ki bin kırk dirhem ola nitekim ḥadiş-i şerifde vardur” [17b]

2. “**Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm**

Nedir buğda gendüm leke adı dāğ

Yarasa nedir şebpere kargā zāğ

Gendüm kāf-ı Fārisīniñ fethi nūnuñ sükūnu dālīñ ḍamı ile *buğday* *hınta* ma'nāsına” [18a]

3. “**Ḳāle'n-nāzım raḥimahü allah**

Çek zaḥmedür daḥi yılğun ac

Güneş āfītāb oldı efser ne tāc

Çek zeḥme ki āniñla sāz çalarlar mızrāb daḥi derler ac *yılğun* ağacı ve az ḳalīl ma'nāsına gelür” [31b]

4. “Amma kütüb-i luğātı tettebbu' itdim ki *zamirān* lafzında ḍād-ı mu'ceme meftūḥaden soñra yā müşennāt-ı taḥtaniyye sākine ba'deḥü mīm ve ahirinde nūn ile ‘Arabīdür Farsça *ispirğam* Türkçe *feslegen* derler bir güzel hoşulu çiçekdür nitekim Şāhidī merḥūm manzūmesiniñ ahiri kıt'asınıñ bir beytinde icrā itmişdür

Beyit.

Oldi ispirğam Arabca zaymurān

Feslegendür yegini Türki hemān

Hafî degildür ki bu maḳāmda yā mīm̄den muḳaddemdür olmazsa vezn-i müstaḳīm olmaz fa-ifehm kilahüma faḥaz ma nüḳil minhüma.” [38b]

5. “*Ḳāl’e-lmerḥūm*

Taberzed şekerdür yazı adı haṭ

Yeñi örperen mūya hem dendi haṭ

Taberzed feth-i tā-i mūhmele ve feth-i bā-i muvahhade ve sükūn rā-i mūhmele ve baḥdehü feth-i zā-yı mʿuceme ve ahirinde sükūn dāl ile şeker envāından bir nevdür ki muḥkem olur balta ve keser ile keserler” [38b]

6. “*Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūm*

Giyāh ot çukur gev ne mūze edik

Ḳarınca ne mūr oldı raḥne gedik

Giyāh kāf-ı Fārisīyle ve ahirinde tā ile ot nebāt maḥnāsına” [40a]

2.5.7.8.2. *Doğa*

Kürâse-i Nâtika eserinde kış, yaz, kar, inci ve deniz gibi doğayı yansıtan kelimelere yer verilmiştir. Eserde konu ile ilgili geçen şerh edilen malzeme aşağıdaki örneklerdir:

1. “*Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūm*

Ḳılıç tığ tır ok nişāna hedef

Der incü dürer incü kabı şadef

dürer ḍam dāl ile ve rānīñ sükūnu yā teşdīdiyle incü ‘Arabca lüplü’ derler şadef incü kabı ve meskendür ki deryā da zuhūr idüb nisān bārānında yağmur içinde düştükde der olur”

Beyit li-şārihi

Şandūk-i şadefden iderüm dürrümü ihrāc

Almās cevāhir bulmam ideyim ülfet” [18a]

2. “*Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūm*

Çe seb-nem gece şebdür gündüze rûz

Kış dey kara berf yah hem ne bûz

Çe şeb-nem ki çe taʿbīr iderler şeb gece leyl maʿnāsına rūz gündüz nehār maʿnāsına dey dāl-ı mühmeleniñ fethi yāniñ sükūnuyla kış şitā ve kışın evvel āyı ibtidaʾ māh şitā maʿnāsına berf qar selc maʿnāsına yah ya-i müşennātiñ fethiyle būz cemīd maʿnāsına nitekim mülemmaʿ olarak zıkr olunur.

Beyit

Şeyaʿān-i ʿacībānı hümā ebr demen yah

Şeyh yeteşāb ve şābūn yeteşāyeḥ” [26a]

3. “Kāle’-n-nāzım bi-ʿināyetü’l-mālikü’l-ʿallām

Meniş ṭabʿa derler uyana ligām

Ocağ adı kânūn dey ini günām

Meniş mīmīñ fethi ve nūnuñ kesri ve aḥirinde şīn-ı muʿceme ile ṭabīʿat ve himmet ve ululuk maʿnālarına gelmişdür... Kânūn kāf-ı ʿarabīyle ʿArab luğatında.... Rūm tariḥinde iki ayın adıdır kânūn-ı evvel ilk kış adıdır kânūn-ı şānī orta kış ayıdır ḡaliba bu iki ayda delil-āsā ateşe mülāzemet olunduğundan mecāz tariḥıyla ḥāle muḳāren olan zamanıñ ismiyle maḥalle tesmiye ḳabīlindendür.” [40b]

4. “Kāle’-n-nāzım

Şu āb âteş od bād yel vādur āş

Nebred oldı uğraş ve cenk şavāş

Āb elif memdūde ile şu ki ʿArabca mā derler nitekim Fuzūlī buyurdu

Beyit

Her gören ʿayb itdi āb dīde-i giryānımı

Eyldüm taḥḳıḳ görmüş kimse yok cānānımı

Od âteş nār maʿnāsına bād yel ve rüzgār ki ʿArabca rīḥ derler

Beyit

Ḥāb nāzdan ḳalkdı Nābi ḳaşd nergis ḳoynuna

Esdi bir bād muḥālif şaldır ser-kes ḳoynuna” [15a]

5. Kāle’-n-nāzımü’l-merḥūmü’l-maḡfūr

Deñiz yemm ne gölçükler adı hıyāz

Ne cūy ırmağ bahçelerdür riyāz

Yemm yā' müsennātiñ fethasıyla deryā baħr ma'nasına hıyāz hāniñ kesreyle havz lafzınıñ cem'idür bahçe ma'nasına" [15b]

2.5.7.8.3. Hayvanat

İnsan, geçmişten günümüze kadar yöntem farklı olsa da gündelik hayatında en çok hayvanlarla uğraşmaktadır. Hayvanlar gıda, iletişim ve savaş hayatında önemli bir rol oynamıştır. Gündelik hayatında da pazarlarda evlerde sıkça kullanılan bu kelimeler hemen hemen her sözlükte yer almaktadır. *Kürase-i Nâtika*'da geçen tüm hayvan isimleri şu şekildedir:

1. "Kāle'n-nāzımü'l-edīb

Kebüter güverçin siñekdür meges

Mers ip ceres çek satldur feres

Kebüter feth kâf-ı 'Arabîyle güverçin dedikleri kuş nitekim meşhûrdur.

Beyit

Kebüter bā-kebüter bāz bā-bāz

Koned hem-cins bā-hem-cins pervāz

Meges fethi mīm ile ve kâfiñ daħi fethi siñek ve zübāb ma'nasına nitekim Nabî Efendi buyurmuşdur

Beyit

Müsavîdür meges mizān-ı 'adlı hağda fîl ile

Müsāvāt olduğı mizān ile hağ-ı kavı-ı mümeħheddür." [16b]

2. "Kāle'n-nāzımü'l-merhūm

Nedir buğda gendüm leke adı dāğ

Yarasa nedir şebpere kargā zāğ

Şebpere yarasa kuşudur zāğ kargā ve kuzgun 'Arabîde ve Fārisîde müsta'mel lûgatdur ve köşe-i kemān daħi derler nitekim Şemsi Faħri demişdür

Beyit

Ber-bām-ı kaşr-ı devleteş ez-zāğ be-güzerd

Şāhi ki did zi-sāye-i ḥod-çun hemān zāğ

Evvel ki zāğ kuzğun ma‘nāsına ikinci zāğ köşe-i kemān ma‘nāsına.” [18a]

3. “**Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūmü’l-mağfūr.**

Umuz dūş ān ol dūrer in ne bu

Şıçan mūş destiye dirler sebū

mūş şıçan fare ma‘nāsına sebu-desti ve şu kabıdur çırdek t‘abīri iderler” [20b]

4. “**Ḳāl’n-nāzımü’l-ḥacī rah-**

Dihīm tac ser-leşker oldı ‘araz

Ne simruğ ankā di kīne ġaraz

Dihīm dāl mühmeleniñ... Simruğ ankā kuşudur ki kuşlarıñ pādīşahı idi ‘avret şerrinden nābedid oldı ki isim-i mevcūd cism-i nā-mevcūddur derler bunun kıyası tavīlü’z-zeyldür lākin bu nazm ‘avret şerrine giriftār olan merdān-ı pāk dāmenleriñ ḥāl-ı beyānında simurğun kışşasına telmīḥ vadur.

Nazm

Ādem zihīşt yakıt-i noḳşān ez zen

Yusuf belā-yı çāh-ı zindān ez zen

Simruğ bekūh-ı kāf-ı pinhān ez zen

Şad mülk-i Süleyman şüde vīrān ez zen” [25a]

5. “**Ḳāle’n-nāzımü’l-‘arīf raḥimahü allah**

Dikan ḥār bülbül ne andel hezār

Ne yek-bār bir kere yük oldı bār

Ḥār..andel ve hezār bu ikisi de bülbül kuş ma‘nāsına ki gülün goncesinin güftüne āşık olub niçe feryād ü figān ile nālān ve niçe derde giriftār olmuştur hezār adedde biñ elf ma‘nāsına daḡi gelür lākin bu maḳāmda o murād degildür.

Beyit li-şāriḡi

Āşık-ı üftādeniñ yolunda ḥār eksik degil

Andel-i bī-nevānıñ rāhında iki ḥār var” [26a]

6. **Ḳāle’l-merḥūm**

Acı kez ipek kızdur ḥālīye neḥ

Di ḥamāma germāye hoş oldu beḥ

Kez telḥ ya‘ni acı mür ma‘nāsına kız ipek ibrişim ma‘nāsına” [28a]

7. **Ḳāle’n-nāzım**

Kedi gürbe söyleyişmek oldu baḥḥās

Amānū’l-amān algıyāṣū’lğıyās.

Gürbe ḍam kāf-ı ‘acemiyle kedi çetik hirre ma‘nāsına” [29a]

8. **Ḳāle’n-nāzımü’l-‘arīf raḥimahü**

Rem ürke katı saḥt kurşuk kemer

Kef āya üvegi kūf göğüsüne sīne ber

...kūf kāf-ı ‘Arabīdür ḍamı vāvuñ fānīñ sükūnlarıyla üvegi (üveyik) kuşu ki gece uçar ‘Arabca yāmama derler ve baykuşa daḥi derler” [33a]

9. **Ḳāle’n-nāzım**

‘alam cem‘ -i zülümāt ḳalındur ḡılāz

Çekirge melaḥdur ‘uludur şuvāz

Melaḥ mīmīñ ve lāmīñ fetḥalarıyla çekirge cerād ma‘nāsınadır

Beyit

Pāy-ı melaḥ pīṣ-i Süleymān birden

‘Ayıb ast velīkīñ hüner est mūrī” [39a]

10. **Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūm**

Giyāḥ ot çukur gev ne mūze edik

Ḳarınca ne mūr oldu raḥne gedik

mūr ḳarınca neml ma‘nāsına

Beyit

Hırş-kār mūr bāṣed ger rūy-ı bā-ān begūr

Heşv gör hışten beni ki mūr bi-merst” [40a]

11. Kāle’n-nāzım

Lebāleb ne selme tolu yıl ne sāl

Peleng oldu kaplān çaķal ne şagāl

Lebāleb selme tolu ma’nāsına sāl yıl sene ma’nāsına peleng feth bā-yı ‘acemiyle kaplān ki esede mu‘adıldür. Şagāl feth şīn-ı mu‘cem ile ma‘rūf hayvāndur ki ‘avām ğalaṭ idüb çaķal derler.” [40b]

12. Kāle

Yerāk düzen çalgınıñ adı sāz

Ne güncişt serçe toĝān oldu bāz

Sāz yerāk ve yasaķ ve düzen ma’nālarına çalgınıñ adına daħi sāz derler güncişt kāf-ı ‘Arabīniñ ḍamı ve nūnuñ sūkūnu ve cīmiñ daħi ḍamı ve şīn ile kāf-ı sūkūnlarıyla serçe ‘usfūr ma’nāsına ve evvel miķdārda olan kuşların cümlesine ıtlāķ-i cāi’zdür.

Beyit

Ĥüsrevādur zaman ma‘rifet

Ne-dehed bāz āz zaħmet güncişt

Bāz toĝān kuşu ki dil azarlık idüb tıyūr-u mazlumāni incidür avlar nitekim meşhūrdur

Beyit

Yaşar kerkes kem-āzar olduĝiçün

Toĝān tırmaz dil-āzar olduĝiçün” [16a]

2.5.7.9. Yönler

Eserde geçen konulardan biri de yönlerdir. Dil öğrenmek aşamasında ilk ve önemli konulardan biri olarak öğrencinin hayatında faydası dokunacağı için yeri geldikçe anlatılır. Eserde şu şekilde geçmiştir:

1. “Kāle bi-luĝātü’l-uşül

Kulaķ gūş rāst cep sağ ü şol

Yiğit nev-cüvân bîvezen ya'ni tûl

Güş kâf-ı Fârisîyle kulağ üzn ve Fars aylarınıñ on dördüncü günü ve ekşer budur ki ta'rîb idüb cüş derler râst sağ yemin ma'nasına çep sol yesâr ma'nasına çep dest sol ele derler.” [19a]

2.5.8. Göndermeler

Nâtıkî'nin şerh metodu ile ilgili dikkat çeken özelliklerinden biri de metin içerisinde konuyla ilgili göndermelerde bulunmasıdır. Genellikle şârihler göndermeler kullanarak metnin tamamını iyi anladıklarını ve hâkim olduklarının göstermeye çalışırlar. Nâtıkî'nin konuyla ilgili farklı kitaplara, kaynaklara ve eserlere gönderme yapmaktaki amacı öğretmek istediği kelimelerin talebelerin aklında kolay bir şekilde kalması ve oturmasıdır. *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan*'ındaki göndermeler şu şekilde incelenebilir:

2.5.8.1 Metin dışı göndermeler

Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan'ında metin dışı yapılan göndermeler ikiye ayrılacaktır:

2.5.8.1.1 Şarihin kendi eserlerine yaptığı göndermeler

Nâtıkî'ye ait olan eserler tarandıktan sonra görülmüştür ki *Kürâse-i Nâtıka*'da kendine sadece tek bir beyit atıfta bulunmuştur. Yapılan tek gönderme, Nâtıkî'nin *Divan*'ında geçmektedir:

Kürâse-i Nâtıka'da inci ve sadef kelimeleri anlatılırken Nâtıkî *Divan*'ından bir beyit irad etmiştir. Şerh edilen beyit çizilidir:

Qāle'n-nāzımü'l-merhūm

Kılıç tîğ tîr ok nişāna hedef

Der incü dürer incü kabı şadef

Tîğ nemlu ki kılıç demirinden 'ibâretdür belki ekşer-i isti'mâli muṭlaḳā kılıç ma'nasınadır tîr ok sehm ma'nasına.

Beyit li-esrârı sellemehü allahü te'ālā

Edāniden gelen tîr-i ḥasedden ihtirāz itme

Kef-i mizān-ı 'irfāna şakıldur ḳo gelen gelsin

Hedef nişānıya derler dūrer am dāl ile ve rānıñ sūkūnu yāʾ teşdīdiyle incü
‘Arabca lü’lū’ derler şadef incü abı ve meskendür ki deryā da zūhūr idūb nisān
bārānında yağmur içinde düştükde der olur

Beyit li-şārihi

Sandūk-i şadefden iderüm dūrrūmi iħrāc

*Almās cevāhir bulmam ideyim ülfet*³⁴” [18b]

2.5.8.1.2. Şarihin başka eserlere yaptığı göndermeler

Nâtıkî’nin göndermede bulunma sebebi anlatmak istediği kelimeleri, tekrar yoluyla talebelerin kafasında kolay bir şekilde oturtmak istemesidir. Ünlü şairlerin beyitlerini zikrederek kelimelerin ezberlemesi kolaylaştırmıştır. Bazı göndermeler aşağıdaki gibidir:

Nâbî

1. Kāle’n-nāzımü’l-edīb

Kebüter güverçin siñekdür meges

Mers ip ceres çek satıldur feres

Meges fetħi mīm ile ve kāfıñ daħı fetħi siñek ve zübāb ma’nāsına nitekim Nabî Efendi buyurmuşdur

Beyit

Müsavīdür meges mizān-ı ‘adlı hağda fīl ile

Müsāvāt olduğı mizān ile hağ-ı kavı-ı mümeħheddür.” [16b]

2.

“Nazm-ı Nabî Efendi r.a

Olma mahrūm-i hayāt ebedī

‘İlmle fark ide gör nīk ü bedī

Etme ‘ār öğren oku ehinden.

Her şeyin ‘ilmi güzel cehlinden

Cūhelā ālīme nisbet ħardır

³⁴A. Erkal (2019), *Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtıkî Divan (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, s.137.

Belki ħardan da bile beterdir

Kandadır bī-ħaber ü kanda ħabīr

Mütesāvi degil āmā vü başīr³⁵” [8b]

3. “ve bāķi қalan ebyātda ne gün şan‘at olduғunu inşallahü te‘ālā beyān ideriz va‘daya ħalf itmeyiz zirā va‘daya ħalf adam olan şeyn ve қabāħatdur nitekim Nābī Efendi raħimahü’l-bārī buyurmuşdur

Nazm

Va‘deye dest vefa’-i bāz it

Kime va‘d eyler pes ‘icāz it

Zimmete himmete bil va‘de-i deyn

Ĥalf-ı va‘d itme bil zati ki şeyn

Bi vefa’ va‘de ile eylme lāf

Bīħ olur şāħ ma‘dāt-i ħilāf ” [36a]

Fuzûlî

1. Qāle’n-nāzım

Şu āb âteş od bād yel vādur āş

Nebred oldu uğraş ve cenk şavāş

Āb elif memdüde ile şu ki ‘Arabca mā’ derler nitekim Fuzûlī buyurdu

Beyit

Her gören ‘ayb itdi āb dīde-i giryanımı

Eyldüm tahkik görmüş kimse yok cānānımı³⁶” [15a]

2. “ħalāş fevz necāt ma‘nāsınadur nitekim Fuzûlī Çelebi buyurmuşdur

Beyit

Kıl tekellüm zülfün endūhunı gönlümden gider

³⁵Nabi. (2019), *Hayriyye* (Haz. Mahmut Kaplan). Ankara: Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s. 56.

³⁶ Fuzuli, Gazel No 263, <https://luzumlufuzuliarsiv.appspot.com/gazeller/263.html>, Erişim tarihi: 20.01.2021.

Bir füsûn ile halâs et ejdehlardan benî³⁷” [15b]

Sünbülzade

1. “Tühfe-i Vehbi Sünbülzade nâm kitabîñ şâhibi İslambolî Vehbi Efendi ol lûgatda vezn ile eda itmîşdür

Nazm

Sâ’ hâ’ zâl şād ey nūr-i ‘ayın.

Daḥi dād u tā’ vü zā’ vü ḥarfî ‘ayın.

Fārisīde kâfiye olmak muḥāl

Yazmışım şâyde olur nakş-ı kemāl

Bu sebebdan ol sekiz ḥarfe tamām

Başka uslûb ile verdim hoş nizām³⁸” [12b]

2. “Umuz dūş ān ol dūrer in ne bu

Şıçan mūş destiye dirler sebū

Dūş umuz menkeb ma’nāsına ān ol zāk ma’nāsına in bu hāza ma’nāsına mūş şıçan fare ma’nāsına sebu-desti ve şu ḳabıdur çirdek t’abiri iderler

Beyit li-Sünbülzāde

Bu bâğ içinde oldum gül gibi gülmek için tolmuş

Der-in gülşen şudem pejmürde çün gül behr-i ḥandīden.³⁹” [20b]

3. lākin bazı nüsaḥda merā elli ‘aded ki ḥamsūn derler öyle vāḳi’ olmuş sehv-i ḳalem ve ḡalaṭ raḳamdandır zira elli ‘aded Farsça pencāhdur nitekim Tuḥfe-i Vehbi Sünbülzāde vāḳi’dür

Elliyē pencāh di şaşt dinür altmışa.

Yetmişē heftād yaz deftere ey nāmdār⁴⁰” [41b]

³⁷ Fuzuli Gazel No. 292, <https://luzumlufuzuliarsiv.appspot.com/gazeller/292.html>,

Erişim tarihi: 20.01.2021

³⁸ A. Kılıç (2007), “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-İ Sıbyân -1- (İnceleme)”, Turkish Studies, Vol. 2/1, s.87.

³⁹ A. Kılıç (2007), a.g.e, s. 452.

⁴⁰ A. Kılıç (2007), a.g.e, s. 432.

2.5.8.3. Kitaplar

Nâtıkî'nin şerh yaparken bazı kitaplara başvurduğu görülmüştür. Öğrecilerin konu ile ilgili ilgilenmek veya daha çok detaylı bakmak istemeleri durumunda birkaç kaynağa atıf yapmıştır. Eserdeki kaynaklar şunlardır:

1. “Rafîk yoldaş ma'nāsına nitekim denilmiştir ar-rafiḳ ṣümme't-ṭarîḳ tevfiḳ tef'îl bābından maşdar sulāṣi vefḳ ḥasb bābından işi düzgün gelmek ma'nāsınadır Farsca sâz-kâr âmeden demekdür lākin ıstılāhān on iki ta'rifi kütüb nüshada vāqı'dür ve daḥi İsaḡuci şerhi Muḡanā et-tullāb nām şerhiñ ta'lîḳatında maştürdur on ikiden biri ca'li'l-allah fi'ili 'ibādahü muvāfiḳan limma yuḥib ve yarḍahdur ḥaḳ-ı esmā-i Allahdandır.” [9b]
2. “Yemm yā' müşennātıñ fethasıyla deryā baḥr ma'nāsına ḥıyāz ḥānıñ kesreyle ḥavz lafzıñın cem'idür bahçe ma'nāsına lākin bu cem'ler kavā'id-i 'Arabîyeniñ cem'-i müksser ile cem'lenen elfāz-ı 'Arabîyedendür nitekim Şāfiye şerhinde muşarraḥdur” [15b]
3. “ḳay iki noktası ḳāf ve elif ve yā' sākine ile ḳāmet-i mişllidür ya'ni boy pos ma'nāsına zira lfāz-ı ḳay boy pos ma'nāsına olması luḡat-ı ni'metü'llahda muşarraḥdur” [21b]
4. “Ama 'Antāb Müftüsü Ḥāki Abdurrahman Efendi ḳaddas sirrehü'l-'azîz şāhidi merḥūmuñ luḡatiniñ nazîri nazm-ı leali nāmında olan 'Arabî luḡatıñ dibācesinde bu beyit şerḥ maḳāmında

Beyit.

Eger derviş eger şāh-ı zamāne

Gelen ḥasret gider elbet cihāne” [37a]

5. “Nemek tuz milḥ ma'nāsına ḥuvān sofrā ve her nesne ki içinde ta'ām ārāste idüb yerler vāv resmiyledür elif sābitdür amma 'arabînde ḥa meksūr vāv meftūḥ elif sābit olarak isti'māl olunur ḥatta Cevher Şahāhire mā'ide ile ḥivān arasında fark beyān eyledi eger içinde ta'ām olacaḳ olursa mā'idedür olmayacaḳ olursa ḥuāndur” [41a]

2.5.8.4. İktibâslar

Nâtîkî'nin şerh yaparken konunun akışına göre uygun ve özen göstererek Kur'an-ı Kerîm'den ve hadis-i şeriflerden parçalar seçerek eseri zenginleştirdiği ve katkı sağladığı görülmektedir. Bu iktibaslar şu başlıklar altında incelenebilir:

2.5.8.4.1 Âyet-i kerimeler

Nâtîkî'nin genelde bir kelimeyi veya yorumu desteklemek amacıyla yaptığı bu göndermeler metnin çeşitli yerlerinde bulunmaktadır. Kurân-ı Kerîm'den yapılan iktibaslar şunlardır:

1. Eserin dibacesinde insanların yaratılışı ile ilgili İsrâ sûresi'nden bir âyete gönderme yapmıştır:

“..bu deñlü mevcûdât-ı icâd ü hâlk idüb cümlesinden âdem oğullarını tafđîl ü hüsni taqvîm üzere taşvîr buyurub ve *leğad kerremna benî âdeme*⁴¹ âyet-i celîlesiyle mübîn itdi” [1b]

2. Ğilâz kelimesi anlatırken şu âyete gönderme yaparak anlatmıştır:

“ğilâz ‘Arabîdür kalın yoğun ma‘nâsına nitekim Kelâm-ı kâdimde vâki’dür *a‘ûzu ah ‘aleyhimâ melâikettün ğilâz şidâd* al-‘aye⁴²” [39a]

3. Allah’a ve peygambere itaat etmemiz gerektiğini öğüt etmek için şu âyeti iktibas etmiştir.

“bu maķâmda fadluküm itâ‘et men ķāl şallu ‘alâ’n-nabî a.s te‘vîlindedür ya‘ni her bir söz ağızdan vardır lâkin fażlınız şallu ‘alâ‘en-nabî dîn zâta itâ‘atiñızdır zirâ bunda *şallu ‘aleyhi ve sellimü*⁴³” [44a]

4. Peygamber Muhammed (s.a.v.) överken Necm suresinden:

“şân-i resûlullah tebyîn ve ma hüve hâķıya telķîn ve zirvet-i enâm ve esâs ve mi‘râc mefharü’n-nâs hâķķında *fekane ķabe ķavsenyni ev ednâ*⁴⁴ fermûde olmuşdur” [2a]

⁴¹Kurân-ı Kerim, İsrâ Sûresi, 70.âyet (Yemin olsun ki biz, insanoğlunu üstün kıldık. Karada ve denizde binitlere yükledik ve hoş hoş nimetlerle onları besledik. Onları yarattıklarımızın çoğundan daha faziletli ve üstün kıldık.)

⁴²Kurân-ı Kerim, Tahrim sûresi, 6. Âyet (Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Üzerinde (gözetici olarak) çok yoğun, çok çetin, Allah'ın kendilerine emrettiklerine isyan etmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.)

⁴³Kurân-ı Kerim, Nisâ Sûresi, 59. Âyet (Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan emir ve yetki sahiplerine itaat edin. Bir şeyde anlaşmazlığa düştünüz mü Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanır mı'minlerseniz hemen onu Allah'a ve Resulüne arz ediniz. Bu hem daha hayırlı, hem de netice ola rak daha güzeldir.)

⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Necm 9. ayet (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.

5. Mua'amma'ya giriş yaparken Yâsîn suresinden şu âyeti zikretmiştir:

mu'ammâ bilmenin kevâ'id-i gâyet çoktur 'ilm-i mu'ammada muşşarahdur lâkin bir nebze bayân idelim ki du'âya vesîle ola'arîf sır-ı meknûn *karî-i mes'ele-i kûn fe yekûn*⁴⁵ kavliyle 'âmil olalım zirâ sır-ı meknûn bu kava'id-i câzibdür bunu bilmeyen 'arîf degildür [36a]

2.5.8.4.2 Hadis-i şerifler

Nâtikî fikirlerini ve kelimeleri açıklamak veya öğüt vermek amacıyla hadis-i şeriflere de atıflarda bulunmuştur. Hadis-i şerifler şu şekilde geçmektedir:

1. Hz. Peygamber Muhammed (s.a.v)'i övdüğü kısımda şu iki hadise yer vermiştir:

“Üzerine nişâr olsun ki hadîs-i dürer-bârlarında *evvelü ma hallak allahü te'âlâ nûru*⁴⁶ buyurub cenâbı kibriyâ-i müte'âlî zü'l-celâl ve'l-cemâl hâzretleri daği hadîs-i kudîsinde *levlâk levlâk lemâ hüliqatü'l-eflâk*⁴⁷ buyurub şân-i resûlullah tebyîn ve ma hüve hâkıya telkîn ve zirvet-i enâm ve esâs ve mi'râc mefharü'n-nâs” [2a]

2. Mukaddime bölümünde kıtaların nasıl şerh edeceğine ve hangi dil kullanacağına dair şu hadise gönderme yaparak Arapçanın ve Farsçanın önemi göstermeye çalışmıştır:

“ve kaldı ki lügât-i 'Arabîye ve Fârisîye medâr-i ta'allüm olduğu bi iştibâhdur ve hadîs-i şerîflerinde *lisân-ı ehli'l-elcennet fi-lcenne al-'arabîye ve 'el-fârisîye 'e-ddariye*⁴⁸ buyurub 'ilmi Fârisîye ta'n eden cühelâ' şüfiyâne hüccet zâcîre olmuşdur” [2b]

3. Konuk kelimesini anlatırken aşağıdaki hadise başvurmuştur:

“Râh yol tarîk ma'nâsına mihmân mîmuñ kesriyle konuk misâfir ma'nâsınadur lâkin nâzım-ı merhûm gâliba misâfir lafzınıñ şıktısından zıkr itmedi zira *es-sefer kıta min's-sakar* buyurulmuşdu⁴⁹” [17a]

4. Sâ kelimesi anlatırken;

“şâc 'Arabîdür ölçük ki bin kırk dirhem ola nitekim hadîs-i şerifde vardır **El-hadîs**

*Nısf-ü şâc min bir ev şâc min temr ev şir*⁵⁰” [17b]

⁴⁵ Kurân-i Kerim, Yasin Süresi, 82. ayet, (bir şey dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak “ol” demektir. O da hemen olurur.

⁴⁶ Hadis-i şerif, Celâleddîn, Al-Süyûtî (991-849), Al Hawi Llfatawi, bab “*evvelü ma hallak allahü te'âlâ nûru*”, C.1, Hadis No. 325

⁴⁷ Hadis-i şerif, Muhammad İbin Ali, Al- Şawkanî (1995), Al- Fawaid Al-Majmu'ah Fil Ahadith el Mau'zuu'ah, bab “*levlâk levlâk lemâ hüliqatü'l-eflâk*” Dar el-kütüb el-'alamiyye, C.1, 1. Baskı, Hadis No.326

⁴⁸ İbn Teymiyye, *İnteha Min Mecmû' El-fetawa*, hadis şerif olmadığını tespit etmiştir, c.4, s.299

⁴⁹ Hadis Şerif, Bâhârî, Sahih-î Buharî, Kitab El-ummre, bab: “*es-sefer kıta min's-sakar*” , Hadis No.17110

5. Hud'a kelimesini anlatırken da meşhur hadis-i şerifi iktibas ederek aynı kelime kullanmıştır:

“ḥudʿā ʿArabīdür aldamaḵ ve āl ve ḥīle maʿnāsına zira elcenk ḥudʿa⁵¹ buyurulmuşdur.”
[23b]

6. Ulu insanlara itaatin önemli olduğunu anlatırken şu hadise başvurarak kanıtlamaya çalışmıştır:

Beyit

Bir kesi taḥsīn ederse sen gibi bir ulū zāt

Tuḥfesi maḵbūl olub meşhūr olur ʿindʿüz-zevāt

*Zira an-nāsü ʿalā dini mülūkīhim buyurulmuşdur*⁵²

⁵⁰ Hadis-i şerif, Bûhârî, Sahîh-i Buharî, Kitabü'z-zekat, bab: sadeketü'l-fitr sa' min şeî'r, Hadis No.1434

⁵¹ Hadis-i şerif, Bûhârî, Sahîh-i Buharî, Kitabü'l-Cihad ve'essiyer, bab: El-harbü Hudâ, Hadis No.2864

⁵² Hadis-i şerif, El-Kârî, El-Mele' Ali, El-Esrarü'l-Merfû'a Fil'l-Ehbarü'l-Mevzu'a, harfî Nûn, “*an-nāsü ʿalā dini mülūkīhim*”, Hadis No.214.

SONUÇ

Osmanlı döneminde sıbyanlar için kurulan eğitim sisteminde en az bir dil öğretilmek istenmiştir. Arapça ve Farsça dönemin ikinci dil olarak en önemli dillerindendir ve bu dillerin öğretiminde manzum sözlüklerin büyük bir katkısı vardır. Zamanla manzum sözlüklerin eksik yönlerinin ortaya çıkmasıyla beraber ilmi çalışmalar yapılmaya başlanmış ve bu eksikler giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ise manzum sözlük şerhleri olarak bilinmiştir. Şerhler okullarda okutulmak amacıyla yapılmış ve hem mübtedi hem de ileri seviyede olan öğrenciler için oldukça faydalı olmuştur. Faydalı oldukları yapılan şerhlerin sayısından anlaşılabilir. Ayrıca çocuklar için yazılan manzum sözlüklerin ve onların şerhlerinin hem dil açısından hem de kültür açısından dil öğrenme aşamasında sağladığı kolaylık da dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan manzum sözlükler ve üzerinde yapılan şerhlerin önemi vurgulanmak istenmiştir. Bu çalışmada incelenmiş olan *Lugât-ı Hâcibî* isimli manzum sözlüğün şerhi olan *Kürâse-i Nâtika*'nın tenkitli metni hazırlanarak hem klâsik Türk edebiyatında hem de manzum sözlükler sahasındaki konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışma sadece tenkitli metinden ibaret değildir. Nâtıkî'nin *Kürâse-i Nâtika*'daki şerh metodu, vurgulamak istediği kelimeler, öğrenciler için yaptığı tüm açıklamalar, vezin ile ilgili düzeltmek istediği sorunlar, eserde mübtedi öğrenciler için kullanmış olduğu basit dil, manzum sözlükte işlenen konular, gramer açısından yapılan açıklamalar, kullanılan edebî sanatlar ve eserin içinde yapılan tüm göndermeler gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca alanın uzmanlarına yardım amacıyla şerh edilen kelimelerin listesi verilerek küçük bir sözlük hazırlanmış ve bu listede hangi kelimelerin üç dilde, iki dilde ve aynı dilde açıklandığı tespit edilmiştir.

Kürâse-i Nâtika sadece kelimeleri anlatan, şerh eden veya dilbilimsel açıdan Nâtıkî'nin görüşünü açıklayan bir eser değildir. Şerh ettiği kelimeler ile alakalı şiirlerin; peygamber kıssaları, astronomi, aruz ve kafiye ve musikiden doğaya kadar çeşitli konulara değindiği ve bunları ilgili ihtiva ettiği de görülmüştür. Buradan hareketle, bu tezin hem Türk diline hem de manzum sözlükler sahasına ve sözlük bilimine yeni açılımlar getireceğini düşünmekteyiz.

3. BÖLÜM TENKİDLİ METİN

[1b] Bismillahirrahmānirrahīm

Ḥamd bī kıyās ü şükr ü sipās evvelü ḥallāk-i cihān ü mertebe-i ins ü cān olan rezzāk-ı ‘ālem ü mūşavvir benī ādem maḥşūş ü maḥşūrdur ki bu deñlü mevcūdāt-ı icād ü ḥalk idüb cümlesinden ādem oğullarını tafdīl ü ḥüsn-i taḳvīm üzere taşvīr buyurub *ve leḳad kerremna benī ādeme*⁵³ āyet-i celīlesiyle mübīn itdi ḥuşūşen ḥazine-i ḡaybından lisān-ı resūlullah aḥkām-ı şerāyi‘ icrā ile cehli ḳarañluḡundan ādemiyān ü cinniyān aydınlıḡa götürüb nuṭḳ u faşāḥat ü dīn ü diyānet ü sūnnet-i cemā‘at ile mua‘zzez ü mufaḥḥam itdi.

Nazm li-şāriḥi

Zihī bālāyı himmet kim yetişdi fayz-i rabbānī

Mükrim ins ü cān [2a] oldı verildi dīn ve imānī

Kimler sevk-i islāmdur kimler pür-inād olmuş

Ser-ā-pā lütf u ḥikmetdir ‘atāyi‘ ‘izzī subḥānī

Durūd-i bi-nihāye ve selām bi-ḡāye

Evvelü seyyidü’l-‘arab ve’l-‘acem

Ve evvel-ü şefī‘ü’l-ü’mem ve bülbulü şer‘-i mübīn

Ṭūṭi-i kelām-i yakīn

Menāzilü ‘atebesi ‘uşāt-ı şifā

Ve Süḥan-ı dil-firīb pür-şafā

‘Ani Muḥammeden el-Mustafā salla allahü a‘leyhi ve sellem

Üzerine nişār olsun ki ḥadiş-i dürer-bārlarında *evvelü ma ḥallaḳ allahü te‘ālā nūru*⁵⁴ buyurub cenābı kibriyā-i müte‘ālī zü’l-celāl ve’l-cemāl ḥazretleri daḡi ḥadiş-i ḳudsīsinde *levlāk levlāk lemā ḥūliḳatü’l-eflāk*⁵⁵ buyurub şān-i resūlullah tebyīn ve ma hüve ḥaḳıya

⁵³Kuran-ı Kerim, İsrā suresi 70. ayet “(Yemin olsun ki biz, insanoḡlunu üstün kıldık. Karada ve denizde binitlere yükledik ve hoş hoş nimetlerle onları besledik. Onları yarattıklarımızın çoḡundan daha faziletli ve üstün kıldık.)”

⁵⁴ Hadis-i şerif, Al-Süyûtî, Celāleddīn (991-849), Al Hawi Llfatawi, bab “*evvelü ma ḥallaḳ allahü te‘ālā nūru*”, C.1, S.325

⁵⁵ Hadis-i şerif, Muḥammad İbin Ali, Al- Şawkanî (1995), Al- Fawaid Al-Majmu’ah Fil Ahadith el Mau’zua’ah, bab “*levlāk levlāk lemā ḥūliḳatü’l-eflāk*” Dar el-kütüb el-a’lamiyye, c.1, 1. Baskı, s. 326

telkīn ve zirvet-i enām ve esās ve mi‘rāc mefharü’n-nās hakkında *fekane kabe kavsenyni ev ednā*⁵⁶ fermüde olmuştur

Beyit

Ey dürr-i yetim bahrı sermed

Ser hayli müberāt Muhammed

Nazm-ı li-şārihi

Kāşif-i esrār-ı dīndir ol Muhammed Muştafā

Şāhibi i‘cāzi Kūrān vāşif-ı⁵⁷ kevşer-i vefā

Ol kıyāmet mahşerinde nuṭk-ı pākī ümmeti

Rahm ile mevşûf men‘ût şahşdır ‘ayni-şifā

Demdemesi vāki‘ olub niçe kimseler pervāne mānende rāhında dāmen-i der-miyān idüb zaif ve nahif olmuşlardır

Amma ba‘d bu ‘abd-i pür-kušûr

[2b] Ve sāha-i ma‘rifetdendir Dursün Aḥmed Nāṭikī ḥīn-i şabāvetden berü ‘ilm-i şerif ve şer‘-i münifden devr olmayub ta‘allüm ve ta‘līm ile perverde olmuştur. huşuşan ‘ulūm-ı ‘Arabīye ile niçe fevāid-i keşireye dāmen teşmīr idüb mütelezziz olmuştur ve kaldı ki lügāt-i ‘Arabīye ve Fārisīye medār-i ta‘allüm olduğu bi iştibāhdur ve ḥadīs-i şerīflerinde *lisān-ı ehli’l-elcennet fi-lcenne al-‘arabīye ve’el-fārisīye’e-ddarīye* buyurub⁵⁸ ‘ilmi Fārisīye ta‘n eden cühelā şūfiyāne hüccet zācire olmuştur

Nazm li-şārihi

Fārisī ‘ilmiyle olmuştur kelāmin zīneti

Ferr-i ḥaşmet-gīr olanlar aṇlamışlar rifatī

Şāhib-i ‘ilmi ve ma‘ārif olduğunda şübhe yok

Cem‘ idersen iki ‘ilmi Nāṭık anuṭ kıymeti

Zümresi vāki‘ü’l-ḥāl ü zübdetü’l-mā’l kılındı

⁵⁶Kur’an-ı Kerim, Necm suresi 9. ayet (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.)

⁵⁷A2 nüshasında vāşif kelimesinin yerine sākī kelimesini kullanmıştır.

⁵⁸İbn Teymiyye (2004), İnteha Min Mecmû’ El-fetawa, Kahire, Dar’s-safve, hadis şerif olmadığını tespit etmiştir, “Ehl-i cennet Arapça ve Farsça konuşacaklar” anlamındadır, c.4, s.299

Bu evkāt ferruḥ da⁵⁹ bā'is-i şerḥ-i kitāb

Ve sebeb-i fāşliu'l ḥiṭāb

Olan cenāb-ı vezīr pīr tedbīr

Ve münkādū'l-şer' ve't-taḳdīr

Şāhibü'l-salṭanat ve's-serīr

Destūru mükerrerrem mufahḥam

Ve maḳbūl-i sulṭān-ı 'ālem

Ve muşliḥ-i maḳāşid-i benī ādem

Ve gonce-i gül-zār-ı devlet

Ve sülāle-i ḥamiyyet-i salṭanat

Olan vezīr-i ḳadr-şinās-ı zaman

Emīn ümenā' Āl-i Osmān

Ḳatil ehlü'ş-şirk ve't-ṭuḡyān şāhibü'l-i'zzı ve'l- [3a] iḳbāl

Cāzibü'l-enāmi bil-iḳbāl

Nāfizü'l-keḷāmi beyn'l-i'bād

Ḥārisü'l-memālik ve'l-bilād

Rāḡibü'l-'ulema'-ı ve'd-dīn

Müşār ileyhi 'indi ehlü'l-yaḳīn

Devletlü celāletlü i'nāyetlü ebhetlü ḥüsrev Muḥammed Paşa yaḡuşuhu allahu te'ālā
min'an-ni'am-i ma yurīdü ve ma yaşāü ḥāzretlerinin cenāb-ı vezīr-ānelerine tühfe-i
faḳīr-āne ḳılındı

Beyit

Ezelden böyledür ādet efendüm ulu sulṭāna

Ḳarıncalar çeker pāyın çeker ki tek Süleymāna

Der medḥ-i vezīr-i müşār ileyh li-şāriḥi nazm

⁵⁹ A1 nüshasında A2 nüshasından farklı geçmektedir.

Bārekallah zīhi ana durur fermānī
Niçe niʿmetler içinde ider ol sultānī
Ne kadar saʿy-ı belīğ üzere çalışsa aʿdā
Gelür elbetde ayağın o pīr añun düşmanī
Merkez-i merdüm olur menzīli añun hergiz
Ki aña verdi ħudā eyledi ʿālī şāʿnī
Ĥāris-i belde-i maʿhūd ü kalʿā vü kaşabāt
Emrine mesned ider mevhibe-i subḥānī
Maʿdelet maʿdeni kıl ya beni her dem añın
Umarım senden ilāhī idesen erzānī
Veresen maḳşadını ḥayır ile dāim anıñ
Ola her gün şunuñ ʿalā bu güzel erkānī
İde gör Nāṭıķī bülbül gibi bunda efgān
Maḳşad-ı gülşen olur anıñ ol iḥsānī
Vaķıʿ-i ḥāl üzre duʿā-nāmemdir

Beyit

Kevkeb-i iķbālī öteyanda dār
Bir serīr-i [3b] saltanat-i pāyinde dār

Beyit

Bir kesi taḥsīn ederse sen gibi bir ulū zāt
Tuḥfesi maḳbūl olub meşhūr olur ʿindʿüz-zevāt
Zira an-nāsü ʿalā dini mülūkīhim buyurulmuşdur⁶⁰

Rubāʿī

İtmesen maḥcūb meʿyūs ey vezīr-i āşaf mişāl

⁶⁰ Hadis Şerif, Hadis şerif, El-Kârî, El-Mele' Ali, El-Esrarü'l-Merfû'a Fil'l-Ehbarü'l-Mevzu'a, harfî Nûn, "an-nāsü ʿalā dini mülūkīhim", s. 214

‘Afvıyla pinhān idüb kıl senin ol şādık-ı maḳāl

Gerçi dünyāda bulunur nazm ü nesr ol reh-i şürūḥ

Böyle şerḥ olmaz efendüm bundadur esrār-ı ḥāl

Mazmūn⁶¹ üzere şerḥine şürūc olunub üç şartla şürūt kıldım evvel ki şart oldu ki her bir luḡatini beyān ittikte baʿzı luḡatda münāsib üzere bir beyit irād idüb taḳviye itdim⁶² lākin beyitlerin baʿzısı Türkçe ve baʿzısı Fārisīdür ki ṭebāyi-ı insana muvāfiḳ ola. İkinci şart oldu ki her bir kıta-ıñ āhirinde bir ḡazel irād idüb ḳafiyesini kıta-ıñ āhiri beyitiniñ ḳafiyesi üzere olub nāzırına feraḥ vere. Üçüncü şart oldu ki kıta-ı şālisede olan şanāat-ı ḡarībe-i bi-i-nāyet Allahu Teālā beyān itdim.

Beyit

Bunu nāzik tutasın cānından.

Bir dem ayırmāsın yānından.

Bu şerḥ itdigüm kürāseye maḥlaşımıza münāsib Nātıkīye tesmiye idüb ve ümmīd iderim ki yārın ḳabrde [4a] sebep-i nuṭḳum olub münkerin sūallerine cevābımız āsān ola āmin ya muʿin

Beyit

Edesen dilimi cārī ki senden ḡayra āhım yok

Ayrıca maḥlaşım Nātık okundu nuṭḳa rāhım yok

Ve bu risāle-i şerīfeniñ baḥrı teḳārrübdür ki her bir beyitte sekiz kere faʿülün deniliyor lākin ʿaruzunu ve ḍarbına ḳaşrı ʿilleti uğrayub dördüncü faʿülünden nūn düşdü faʿül ḳaldı nitekim buna münāsib ʿAnteb müftü merḥūm ḥaki efendi bir beyit demişdür ve ḳaşrı ʿilleti daḥi uğramışdı

Beyit

Sen olduḳca ey māh-rūy lecāc

Ne māha ne ḥūrside var iḥtiyāc

Faʿülün faʿülün faʿülün faʿül

Teḳārrüb çu ḳaşr oldu içre mizāc

⁶¹ A1 ve A2 nüshasında bu satırdan sonra aynı şekilde geçmektedir.

⁶² A2 nüshasında *taḳviye kıldım* şeklinde geçmektedir.

Bu risāleden bir beyit taḳti^c olunub sā'irleri daḥi ona kıyās idüb taḳti^c itmek mertebe-i lüzümdedür zira *mevzūn bilā taḳti^c ke-beyit bilā kūh* buyurlmuştur.

Beyit li-şārihi

Ġalaṭ üzre idenin vezni yāmandur kātib

Ne yamān belki ziyāndur bulmaz hiç kāsib

İdemez terk-i şūrūra alışırsa şerh

Ẓulmet andan olur ẓulm ü fesāda rāḡib

Ḳāle en-nāẓım raḥimahü allahü teā'lä.

Ḥudā-yı teā'lāya ḥamd ü sipās

Ona şükr minnet senā bi-kıyās

[4b] Ḥudā ḍam ḥā ile Ḥaḳ Teā'lā ḥazretlerinin ism-i şerīfidir 'ilm-i ḥāşdur ḡayra itlāḳ olmaz ayrıca şāḥib ve mālik ma'nāsına zirā ḥaḳıḳat-i şāḥib-i muṭlaḳ Ḥaḳ Teā'lādur lākin mecāz eşḥabü'd-dār ve mālik-i emlāk diye 'isti'māl olması şāyi'dür lākin ḥudā lafzı ḡayra Allaha da 'isti'māl itmek 'eimme-i dīn 'indelerinde küfrdür diye taşriḥ olunmuştur meger ma'nâyı lügavi murād ola ki kendi gelecegi demekdür.

Sipās sīn evveliniñ kesresiyle şükr ve minnet ma'nāsınadır kıyās bābı sānide ecvef yā'ī olarak maşdardur Farsca endāze Türkce ölçük ma'nası ḡāḥī resm ma'nāsına da gelür ḥaşıl-ı beyit Ḥaḳ-ı Teā'lā ḥazretlerine endāzesiz ḥamd ve şükr ve minnet ve senā olsun zira ḥamdıñ zikri vācib olduğundan bu beyit ile eda itdi ve şalāvātı daḥi beyiti ātī ile eda idecektir taḳti^c-i beyit ḥudāyı fa'ülün. Teā'lā fa'ülün. Ye ḥamd u fa'ülün. Sipās fa'ül. Ona şük fa'ülün. Ru minnet fa'ülün. Senā bi fa'ülün. Kıyās fa'ül. Bu risālenin küllü ebyātı böylece taḳti^c olunur ḡaflet ile zuhūl olmasa

[5a] **Ḳāle en-nāẓımü'l-merḥūmü'l-maḡfūr**⁶³

Resūluna olsun şalāvāt ve selām

Daḥi āl u aşḥābına bi't-tamām

Resūl luḡatda alıcı ma'nāsına lākin nebī ile resūl beyninde farḳ vardur resūl ḥāşdur zira resūl 'ilhām ilāḥī ve kitab-ı Rabbāni olan zāt-i şerīfe itlāḳ olunur nebī āmmdur zira 'ilhām-ı İlāḥī olsun da kitāb-ı Rabbānī olsun olmasın emri böyle olacak neseb erbaa'dan bu ikisiniñ beyninde 'umūm ḡuşuş muṭlaḳ var

⁶³A2 nüshasında Ḳāle en-nāẓımü'l-merḥūmü'l-meḡfūr bi-'ināyetü'l-ḡafūr şeklinde geçmektedir.

Beyit

Ref' idüb lütfu zebānīyle diye gelen resül

Vācib resm üzere şāhem eylemiş zevci kabül

Şalāvāt dua' ma'nāsına selām selāmet ma'nāsına āl u etibbā' ma'nāsına eşhāb şuhbun cem'i enhār nehrin cem'i olduğu gibi bu daḥi levāḥik etibba' ma'nāsını mutaẓammındur bābla demekdür ma' ma'nāsına daḥi ba şūr ma'nāsına gelür. Şod bā diye alış vucūda geldiği vakitte isti'māl iderler ḥaşıl-ı beyit ḥudāyı te'ālānıñ resülü ḥazreti Mustafā şallallahü aleyhi ve sellem üzerine rahmet ve miḥan ve maşakatden emniyyet olsun āl u eşhābına daḥi beraber tamām üzere olsun.

Pes ey cān-i ālem mu'aṭar meşām

Sa'adet ḫarīniñ ola şubḥ u şām

[5b] Pes feth bā' cem'iyle ārd ba'd ma'nāsına ve gerü ve soñ ve eñse kafa ma'nālarına gelür⁶⁴ pes ez to senden soñra pes ez men benden soñra ve kıs aleyhimā cān ma'rūf rūḥ ma'nāsına

Beyit

Görmesem ḥüb rüy-ı şāhī aklım olur tār-mār

Cān cesedden çıkdı na-gāḥ şuhbet olsa ber-kenār

‘Ālem feth-i lām ile māsivā Allahdur mu'aṭar ṭā' mühmelenin teşdīdiyle ve kesresiyle tef'īl bābından ism-i fā'ildür hoş koḫu verici demekdür zirā şulāṣi ıtırduṛ 'ilm bābından maşdar olarak hoş-büyī şoden demektür meşāmm dimāḡ ki insan anıñla koḫuyu ḥiss ider şubḥ şabāḥ ki fecr-i şāniden gürüb şemsi dek ıtlāk olunur şām aḥşam ki gürüb şemsdan ṭulū' fecre dek ıtlāk olunur nitekim vaḫi'dür

Beyit

Şama dek olmaz taḥammül şubḥun olmuş vüs'ati

Ayet-i gürüb dek 'atāyı yoksa şāmdur gurbeti

Ḥaşıl-ı beyit bundan soñra ālem cān olan dimāḡ koḫu verici Yusuf ile Ya'kūbuñ rüz u şebde ḫarīn ve yoldaş saā'det-i sermediye ve maḫām ser-bülend ola zira bu beyit beyiti ātiye temhīd-i muḫaddimedür 'ālemiñ cān bu iki şey olmak ifrāt-ı muḫabbetden kināyedür şuarānıñ [6a] du'asıdur böyle kināye iddiā' itmek

⁶⁴ A2 nüshasında *gelür fiili* yazılmamıştır.

Ḳāle en-nāzım⁶⁵

Çü burc-ı saādetde hoş aḡterem

Ki Yaḡkūb Yusuf birāderlerem

Çü vāv resm ile olub telaffuz olunmaz teşbīh için gelir ve kāh ḡarf-ı taʿlīl olur çünkü maʿnāsına ve zarfiyyet ve tevḡītiyye maʿnalarına daḡi mülāḡaza olunur bu maḡāmda zarfı içündür burc ḡam bā ile yıldız evi demek Farsca ḡāne-i sitāre derler cemʿ-i burūc ebrāc zira gökde olan maḡālīʿ-i burūc on ikidir. Ḥamel. Şevr. Cevzāʿ. Seretān. Esed. Sünbüle. Mīzān. Aḡreb. Ḳavs. Cedī. Delv. Ḥūt. Burc-u saādetden murād merātīb-i ʿulyāya nāʿil olub der-biḡişt olan ḡūriyān ve ḡilāmna vuşlatdur Yaḡkub ve Yusuf nāzım-ı merḡūmun üvey birāderleridür ḡāyetde onlara muḡabbeti olduğundan bu luḡat-ı pūr-nüktenin nazımına bāʿiş olmuşlardır raḡimahūm allahū teʿālā bu beyitte ḡazret Yaḡkub a.s ve ḡazret Yusufʼuñ ʿulūv şānlarına ve vuşlat-ı nerīmānlarına telmīḡ olması daḡi cāʿizdir zirā ḡazreti Yaḡkubʼuñ müddet fırāḡı ve muḡabbeti iştiyāḡı encāma erişdi itbāʿan cemʿ idüb yetmiş kimse ider bir rivāyetde iki yüz ve bir [6b] Rivāyetde dört yüz ider Mısır Kāhire cānibine teveccūh itdiler çünkü Mısıra bir ḡonak ḡaldı oḡlı yahūdī ebi Yusuf aleyhi selām tebşīr için ʿirsāl itdi ḡazret Yusuf a.s ḡaber dar olacak emr itdi Mısırı donatılar ve ʿasker tezeyyūn itdiler ve levāḡıḡ-i ʿasākirini birāderi ile Yaḡkub aleyhi selām istikḡāla irsāl itdiler çünkü şabaḡdan āfitāb nūru şarḡdan ḡulūʿ itdi Yusuf aleyhisselāmuñ ʿaskeri yetmiş bölük idi her bölük ikişer biñ ādam idi ḡazret-i Yaḡkubʼu bir depe üzerine çıkırub ānda ḡurdular ʿasker bölük bölük ḡelüb būs-dāmen ve edā ḡidmet idüb ḡeḡdiler tā-kim ḡazret-i Yusuf a.s bir muraşşaʿ raḡşe süvār olmuş ʿulemā ve ḡükemā şāḡ ve şolunda şaf çekmişler idi çünkü ırāḡdan pederi ḡazret-i pīr-i Kenʿāni ḡörüb ol muraşşaʿ atdan kendūni ḡopraḡa atdı ve yuvarlandı lākin atdan atmasında iḡtilāf vāḡidür zirā behcetüʼl-envār nām mevʿızada yazar ki Yusuf a.s pederi pīr-i Kenʿāni rüyet vāḡtinde atdan inmedüğinden cenāb-ı Allah celle āzamethū Yusuf aleyhisselāmuñ şulbundan nümāyān olan veledleri peyḡamber ḡalḡ buyurmadı zirā pederini rüyet vāḡtinde [7a] atından atmadı diye ḡikmetinden suʿāl olunmaz reciʿnā ilā el-ḡıssa ḡazret-i Yaḡkub a.s daḡi kendūni topraḡa atdı birbirlerine yatdıkları yerde sermişdiler mervīdür ki beş saat bīḡuş oldular melāʿike ʿalā kerrūbiyyan iki fırḡat balasın çeken mestleri teferrüc itdiler Cebrāʿil a.s daḡi yetmiş biñ melāʿike ile ellerine nūrdan ḡabaḡalar olub cennet-i kūnūzlerinden üzerilerine nişār idüb ḡūriyān rıḡvān engüşḡ ḡayretlerinden dendān-ı iʿbrete urdılar. Cenāb-ı Allah celle şānehū niyāz itdiler yā Rab ḡıḡ bir kimse böyle muḡabbet itmiş var mıdur dediler ḡıḡāb-ı kibriyā erdi ki ʿizzetim ve celālim ḡaḡḡıḡūn benim ümet-i Muḡammed yetmiş biñ bundan artıḡ şefaḡatım vardır ḡün Yaḡkub a.s Mısıra ḡeldi Yusuf a.s cümle ḡalḡ-ı cāmiʿe cemʿ idüb minbere çıkub bir ḡuḡbe-i belīḡ oḡudu ve āḡiri zaman peyḡamberine şalāvāt verdi

⁶⁵ A2 nüshasında geçmemektedir.

baʿdehü ey ehl-i Mısır sizler kimlersiz dedi cümlesiniñ kullarıñıuz dediler āndan Yusuf a.s āgāh evveleñ bu peygamber benim gözüm nūru pederimdür ve cān ʿazīzimdür cümleñizi bu minber dibinde oturun pīr aʿzīz hürmetine āzād itdüm dedi ehl-i Mısırdan ğayrı ve şedālar kıpdu kezālik çünki şubḥ kıyāmet zāhir ola kimi şaķalından ve kimi naşiyesinden [7b] Nārdan zencīr ile meydān-ı ʿaraşātda Nūha iderler Cebrāʿil a.s seyyidüʾlmürselīniñ şağında ve Mikāʿil a.s şolunda maķām-ı maḥmūd gelüb nūrdan bir minber vaż olunub ḥazret-i faḥrī kāʿināt şallallahü aleyhi ve sellem minbere ʿurūc eyleye ḥitāb-ı ʿizzet gele siz kimlersiz cevāb ideler ki cümlemiz seniñ bendeleriñ ve maḥluķıñıuz Ḥaķ Teʿālā buyurdu ki āʿtıküküm li-hürmeti hāza en-nebīüʾl-ummī cümleñizi bu peygamber ʿümmeti hürmetine āzād itdim ve mūcib-i cennāt ve derecāt-i ʿāliyāt itdim ey ʿazīz maʿlūm olsunki ayrıca bu kışa-yi tavīlūʾl-zeyl olduysa da ola ki nāzım merḥūm birāderleri Yusuf ve Yaʿķub birbirlerine şefaķatda bu kışaya telmīḥ itdiler ve yāhut burc- saʿādet zıkr idüb anuñ mūlaʿimi olan ʿuluv-ı mertebe murād olundukda minber-i mezbūr kaşd olunub istiāʿre bil-kināye olub ḥaķıķat-ı ḥazret-i Yaʿķub ve Yusuf aleyhiḥma es-sellām merteblerine şʿuudleri mümkün degil ise de hırşan ve şefķat tağlīb ķabilinden olub kendilerine münāsib mertebeden kināye itdi

Rūbāʿi li-şāriḥi

Ehl-i diller meclisinde ʿārif olgıl cāzib ol

Destüñi damānıñ zīrinde dutar kātib ol.

Destiñi ʿār itme efendüm ʿār idenler ķandadur

[8a] *Nāṭıķī tek bir sūḥan-gū nūktedan rağīb ol*

Ḥaşıl-ı beyit saʿādet-i burcunda revnaķlı yıldızım Yaʿķub ile Yusuf ķarındaşlarımdur yaʿni rütbe-i ʿālīyeye ve menzel-i ʿulyāya çıķmasını ṭamʿ itdigüm Yusuf ile Yaʿķubdur

Beyit

Mürşid-i kāmīl olunca nā-yāb

Saṇa mürşid yetiştir şimdi kitāb

Ḳāle al-ḥācī raḥimahü allahü teʿāla⁶⁶

Oķub ʿaceb dil-firīb oldular

Lūğat ʿilmine hem ķarīb oldular

Dil-firīb gönül aldaticı dil-güşā gönül açıcı

⁶⁶ A2 nüshasında *kāle el-ḥācibī raḥimahü allahü aleyhiʾl-bari* şeklinde geçmektedir.

Beyit

Yağdı cânım reng rûye dil-firîb

Dil-güşâ itdi kurb ü ‘an karîb

Haşıl-i beyit mebd-i kurrânda olan şahâif-i kelâmü'l-İlah da kurrâ-i hüseyniyyeleri gönül aldaticı oldu ya'ni kulübü's-sâmi'ın fi'âl-i lâzımeerenden aldatub kendilerine râm idüb 'ilmi luğat da'hi karîb oldular

Qāle en-nāzım

Diledim yazam muhtaşar bir luğat

Kim anıla kesb ideler menkıbet

Muhtaşar şadın fethasıyla lafzı az ma'nāsına çok demekdür kesb kazanmak ma'nāsına menkıbet mîmîñ ve kâfîñ fethalarıyla hüner ve dilemek ma'nāsına da'hi meşlebeniñ zıddı.

[18b] Olurki meşlebe şıfat şerr ü bed huluk derler böyle olacak menkıbet şıfat-ı cemîle ve na't-i celîl derler ki cem' menâkıb gelür.

Beyit

Dest-be-dest olanda şāhum vaşfiñ itsem çok mudur

Şad-ı menâkıb mu'anven cünbiş-i zātıñ seniñ

Haşıl-ı beyit diledim ki mezbûr Ya'qub ile Yusuf için bir mücezz ve muhtaşar luğat nazm itdim ki ânınla hüner ve na't-i cemîle qazanalar

Nazm-ı Nabî Efendi r.a

Olma mahrûm-i hayât ebedî

İlmle fark ide gör nîk ü bedî

Etme 'âr öğren oku ehlinden.

Her şeyin 'ilmi güzel cehlinden

Cühelâ âlîme nisbet hardır

Belki hardan da bile beterdır

Qandadır bî-haber ü qanda habîr

Mütesāvi degil āmā vü başır⁶⁷

Der genc-i ‘ilme lûgatdır kilid

Açılrsa dürr olur hazine-i bedīd

Der kapı ma‘nāsına genc kâf-ı ‘aceminin fetḥasıyla hazine ma‘nāsına kâf-ı ‘Arabîniñ fetḥasıyla depmek ve hortüm ve ayağın küçük barmağı ki kesilmiş ola kilid kesri kâf-ı ‘Arabîyle miftāḥ ve şaban demiri ma‘nāsına. Dürer dālîñ damı ve rânîñ teşdīd ve taḥfīfî daḥî cā’zdir incü ma‘nāsınadır. Bedīd bā’ Fārisīde kâh olur ki ilşāk için gelür ve kâh [9a] olur ta‘diye için gelür bed ve güftüm gibi ve kâh olur kasem için gelür be-hüda gibi kâh olur zarfīyyet için gelür be-hane gibi ve kâh muşāḥabet için gelür be-ḳur‘ān ‘amel kerdem gibi nitekim ni‘metü’l-llah efendi ‘Arabdan nakl ile beyān itmişdür dīd dīden lafzından emr-i ḥāzırdur sen gör ma‘nāsına ‘Arabīde abşır tabaşşürdan muḥātab emri ḥāzır olduğı gibi ḥaşıl-ı beyit ‘ilm-i hazinesiniñ ḳapısınıñ miftāḥi lûgat-i ‘ilmidür var ḳapı açıldıkda içinde olan incü ve cevher olub ve ol hazine-i diḳḳat nazar ile gör ki niçe fevāid mestüre olmuşdur ey ‘azīz ma‘lūm olsun ki nāzım merḥūm ‘ulum-u hazineniñ içinde olan elmās cevāhir ve denānır ve derāhime teşbīḥ idüb ‘ilmi lûgati daḥî hazineniñ miftāḥine teşbīḥ-i belīğ idüb ‘ulum lûgatsız fehm olunmadığını i‘lām idüb muḥātabına bildirmişdir.

Nazm

Şeref-i ‘ilme nihāyet yokdur

Şıfat-ı bāriye gāyet yokdur

Olmayınca mütenāhī ma‘lūm

Mümkün olur mu tenāhī-i ‘ulūm

Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūm raḥimhü allah⁶⁸

Rafīḳ ola tevḫīḳ ḥaḳ-ı ānlara

Bize hem daḥî hep oḳuyanlara

[9b] Rafīḳ yoldaş ma‘nāsına nitekim denilmişdür *ar-rafīḳ sümme’t-ṭarīḳ⁶⁹* tevḫīḳ tefīl bābından maşdar şulāşi vefḳ ḥasb bābından işi düzgün gelmek ma‘nāsınadır Farsca sâz-kār āmeden demekdür lākin ıştırāḥān on iki ta‘rifi kütüb nüshada vāḳı‘dür ve daḥî

⁶⁷ Nabi, *Hayriyye*, (Haz. Mahmut Kaplan) 2019, Ankara, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü s.65

⁶⁸ A2 nüshasında *kale’n-nazım* şeklinde geçmektedir.

⁶⁹ Arapların atasözlerinden biridir. “Yolculuğa çıkmadan önce iyi bir yoldaş seçmelisin.” anlamı taşımaktadır.

İsağuci şerhi Muğānā et-ṭullāb nām şerhiñ taʿlīkatında mastūrdur on ikiden biri caʿlūʿl-allah fiʿili ʿibādahü muvāfiқан⁷⁰ limma yuhib ve yarıdahdur haқ-ı esmā-i Allahdandır. Haşıl-ı beyit haқ-ı Allahü Teʿālā Yusuf ile Yaʿqub tevfiқ yoldaş itsün yaʿni tevfiқden ermesün bizlere ve cemīʿ talebeye dađi tevfiқ itsün yaʿni tevfiқden dāʿim itsün demekdür zira ʿulemāʿ ve talebe tevfiқden olduğunda şübhe yokdur.

Beyit

Ger reāʿyā vü ger ki şāhib-i tāk

Lā-büğ olur ʿulemāya muhtāk

Қәлә'n-nāzım rahimahü allah

Bu nazma cesāret olundu hemīn

Benām hūdāvend cān āferīn

Hemin bunca ve böyle ve buncalayın maʿnālarınadır bu maқāmda қанқışını murād itsen cāʿizdür benām be meşrūhdur nām ad maʿnāsına hūdāvend ism-i şāhib maʿnāsınadır hūdāvend cān ve [10a] hūdāvend ʿilm gibi kāk muzafunileyhsiz bir uluya taʿzīm қаşd idüb hūdāvend derler cān rūh maʿnāsına āferīn duāʿ hayr ve taḥsīn maʿnālarına ve vaşf-ı terkibi olmaқ⁷¹ ile dađi istiʿmāl olunur cihān āferīn ve cān āfirīn gibi. Haşıl-ı beyit bunca cesāret olundur bu nazm-ı şerīfi mālīk olan Allahu Teʿālānıñ ismi şerīfiyledür ve rūḥuñ hayr duāʿsıyladır murād nāzımdur yaʿni rūḥ şāhibi olan nāzım hayr duāʿ idüb kabūl olması müteyakқin olmaқ sebebiyle buncalayın nazm-ı şerīfi cesāret itdi demekdür.

Beyit

Қо haşlet-i hayvānı hūy bed şeytānī

Ol pāk-i mülk seyret bul rütbe-i insānī

El-қıtaʿtü'l-ʿula mine'r-risāle

Nedir tañrı yezdān ve ĩzid hūdā

Ferāhem қarīb oldı ayru cüđā

Yezdān ĩzid hūda Fārisīdir Türkçe tañrı demek lākin aşıl Türkçe beyāt derler Süryānīce ilā ʿİbrānīce ʿİylā Farsça hūdā Hārīzmce Bimānend Rumca Tumhişa Hindçe Şattā

⁷⁰ A2 nüshasında *muvāfiқан* kelimesi geçmemiştir.

⁷¹ A2 nüshasında *olarak dahi* şeklinde geçmektedir.

Urmaca Isgā Haḳça aḡār Bulḡarca teñgrisdır. Ferāhem fānın ve hānın fetḫalarıyla cemʿ maʿnāsınadır fiiller.

[10b] Ve maşdar-ı evvellerine daḫil olur faʿlīn veya mefʿūluñ olması ḳaşd olunur meşelā ferāhem āmeden derler gelici fāʿiller cemʿ olmak maʿnāsına ve ferāhem āverden derler götürülen mefʿūlleri bir araya cemʿ eylemek maʿnāsına nāẓm-ı Hācibī merḥūm ḳarīb oldu demesi maʿnāi lazımdır zira cemʿ olmaḡa ḳarīb olmak lazım gelir ey ʿazīz-ı maʿlūm olsun ki maşadır-ı Fārisīyyeniñ aḡirleri nūmī sākin olub nūnun ma ḳabli dāl ve tā meftūḫatına olduḡda onların ma-ḳabli daḫi sākin olsa gerekdür lākin maşadır-ı Fārisī iki kısımdu bir dāl ve bir tāʾidür dāl olan beş nevʿdür nevʿ-i evvel oldu ki dāldan evvel yā olur o daḫi yā rūbāʿī olur dīden gibi ya ḫumāsī olur perīden gibi ya sūdāsī olur erzīden gibi ya sübāʿī olur perestīden gibi ya şumānī olur ārāmīden gibi nevʿ-i şānī olur ki dāldan evvel vāv olur o da ya rubāʿī olur būden gibi ya ḫumāsī olur rubūden gibi ya sūlāsī olur fermūden gibi ya sübāʿī olur āzmūden gibi nevʿ-i şālīş olur ki dāldan evvel elif ola dāden ve sitāden ve oftāden ve firistāden ve mūjde dāden gibi [11a] nevʿ-i rābiʿ olur ki dāldan evvel rā ola burden siporden ve efsūrden gibi nevʿ-i ḫāmis olur ki dāldan evvel nūn ola kenden ve ekenden ve efsānden gibi ikinci kısım ki tāʾidür o daḫi dört nevʿdür tānın ma ḳabli ya ḡā ya sīn ya şīn ya fā olur bāḫten cūsten güzeştēn reften gibi ve ammā efʿāl-i Fārisīniñ ḳavāʿidi çokdu lākin filʿarīf yekfiʿl-işāre maḡmūnunca bir miḡdārını ihtişār üzere beyān idüb itāleden ihtirāz idelim ki nāẓrın olan talebe-yi iḫvān ve ʿulamāʾ zevīʿl-i ihtirām şıḳlet gelmesin ve bu şerḫ Naṭıḳiye daḫi icāzdan dūr olmasın. Ey ʿazīz-ı maʿlūm ola ki fiʿil-i maẓī olur ki maşdarıñ nūnu ḫazf olduḡda dāl ya tāʾ sākin olub mā-ḳablahū daḫi sākin olur dāşt ve perīd gibi fiʿil muẓārīʿ oldu ki maşdar nūnu ḫazf olduḡda aḡiri dāl sākin ya tāʾ sākin ola sitād baḫt gibi nefi ḫāl ve istikbāl olur ki sīḡa-yi māziniñ ya muẓārīʿniñ evveline nūn meftūḫa götürler nedāst ve nedānd gibi yaʿni bilmedi ve bilmez demekdür nehi ḫāzır olur ki emriñ olana mīm meftūḫa götüreler meden gibi yaʿni bilme demekdür cūdā zam cīm ile erü ve uzaḳ maʿnāsınadır.

[11b] Ḳāleʿn-nāẓımüʿl-merḥūm

Peyamber ḫaberci sünülme kebāb

Ḳopuz oldu bürbüt hem aḡlaḳ rebāb

Peyamber ḫaberci maʿnāsına peyām peygām ḫaber maʿnāsına peygamber nebī ve resūl ki ḫaḳ-ı ile ḫaber vericidirler kebāb maʿrūf pişmiş et ki Türkce biryān ve sünülme ve ʿArabca şivāʾ derler.

Beyit

Şerḫlerden geldi Nāṭıḳ ḫālını arz itme ki

Añladı erbāb-ı danış muḡmer añın kebāb

Berbut iki bānīn çamesiyle kopuz dedikleri çalgıdır. Rebāb rānīn fethasıyla aklık dedikleri çalgı ki kemānca daḥi derler.

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Eşek ḥar katır ester esb oldı at

Bahıl āl begü söyle befırḥ şāt

Ḥar feth ḥā mu'cem ile eşek ki 'Arabca ḥimār derler ester elifiñ ve tānīn fethalarıyla katır ki 'Arabca baḡl derler eseb at ki 'Arabca feres derler beḥr emri ḥāzırdur üstür ma'nāsına maşdarı ḥerīdendür kesr-i ḥā ile isim mefū'lu ḥerīde olur şatun alınmış ma'nāsına ḥerīde utangın 'avret daḥi derler begü goften lafzından emri ḥāzırdur kelim [12a] ma'nāsına beferaḥ bānīn fethi fānīn çameyle furūḥten lafzından emr-i ḥāzırdur bey' ma'nāsına lākin zarūret-i vezni için fā' sākin kılınmışdur. Ama küllü nüshada be-feres aḥriri sīnle vāḳı' olmuşdur lākin 'indimizde olan luḡāt-ı Fārisīyyeyi tetebbu' itdik be-feres şāt ma'nāsına geldüğü yokdur āndan nāşī be-feres ḳalem-i nasiḥdan olduğunu yaḳīn itdikde şāt ma'nāsına be-fereḥ lafzını be-feres lafzı yerine götürdük nāzırine daḥi yaḳīn gelse gerekdür *al-ḥaḳ yedḥulü'l-üzñ bilā ızñ* maзмünü müeyyeddür meger ki nāzır mu'annid olub ḥaḳḳ müşāhededen soñra mükābere eyleye aynile mücādele cā'iz degildir zira ol kimse ḳavā'id-i 'ilm-i ādāb ki men' naḳd-ı muā'rifddur āndan tışara çıkub mükābere eyledi bu ise maḳbūl degil taḳṭī'-i beyit eşek ḥar fa'ülün katır esb fa'ülün tera subul fa'ülün di at fa'ül beḥr āl fa'ül. Bunu söy fa'ülün. le biferu fa'ülün ḥı şāt fa'ül.

Ḳāle'n-nāzım raḥimahü allahu te'ālā

Meded kerden imdād vü ḡavş ü ḡıyās

Şusuz teşne oldı şuşaluk lihās

Meded kerden imdād ve isti'ānet ma'nāsına ḡavş ḡıyās [12b] çarb bābından maşdardur meded-kerden ma'nāsına lākin ḡavş ḡıyās aşıl ıştılahı yağmur taleb ma'nāsınadır teşne şusuz ve 'aṭşān ma'nāsınadır lihās daḥi lāmīñ kesri ile şuşamak ma'nāsınadır ki teşne Fārisī lihās 'Arabī Türkceleri şusuzluḡdur. Ammā eger su'āl olunursa bu luḡāt-ı Ḥācibīye çok elfāz var ki 'Arab luḡātındadır ma' hazā luḡāt-ı Fārisīde elfāz-ı 'Arabīye isti'mālī mezmūmdur zira maḳşūd elfāz-ı Fārisīyedür cevāb oldı ki çünki bu luḡāt-ı dil-ḡüşanīñ ebyātlarınıñ mışra'ları ḥurūf-u hicānīñ tertibi üzeredür ḥurūf-u hica'dan sekiz ḥarf Fārisīde bulunmadığından on sekiz ḥarfdan gelen ḳāfiyeler bi'z-zarūr elfāz 'Arabīyeden vāḳı' olmuşdur ḡıyās ile lihās gibi on sekiz ḥarfler oldı ki Tühfe-i Vehbi Sünbülzade nām kitabıñ şāḥibi İslambolī Vehbi Efendi ol luḡatda vezñ ile eda itmişdür

Nazm

Şā' ḥā' zāl şād ey nūr-i 'ayın.

Daḥi dād u tāt vü zā' vü ḥarfī 'ayın.

Fārisīde kāfiye olmak muḥāl

Yazmışım şāyd olur nakş-ı kemāl

Bu sebebdan ol sekiz ḥarfe tamām

Başka uslūb ile verdim hoş nızām⁷²

Buyurub teşne olanları reyyān kalmıştur

Ḳāle rahmetullah

[13a] *Ḳalay oldu erzīz şişe zücāc*

Bürehne gürisne yalın daḥi āc

Erzīz ḳalay ki ānīla bakırlar ḳalaylar zücāc 'Arabīdür Fārisī şişe ve ābgīne Türkçe sırça derler murād çini ve billūr kāselerdür ve bir şişe daḥi var ki 'Arabca micmece derler nās birbirlerinden ve ḥamam dellakları gayrlerinden anīla ḳan alurlar beyyine'n-nās şişe derler bürehne bā' 'acemīnin ḍamesiyle çıplak ārī ma'nāsına gürisne kāf ḍamesiyle ve rānīn fetḥasıyla ve sīnīn sükūnuyla acı cāyi' ma'nāsınadır

Ḳale rahmetullah

Ne şām oldu aḥşām tañdur şabāḥ

Bed oldu yaramız yolun şalāḥ

Şām gece ma'nāsına şeb gibi şabāḥ tañ ma'nāsına nitekim Türkçe tañ yeri açıldı derler bed fetḥi bā'yle nīk ve sidādīn zıddıdur şalāḥ her bir şeyin nızāmī ve iyiligidür

Beyit

Şalahıyla olan ihvān-ı dāim

Taḳarrüb eylese bed olmaz aşla

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Dıraḥt oldi āḡaç bu dāḡ oldi şāḥ

Ṭaracık ne tenk oldi geñiş ferāḥ

⁷² A. Kılıç (2007), "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-İ Sıbyân -1- (İnceleme)", s. 87

Dālın⁷³ kesri rānıñ fethi ile āğaç ki henüz kesilmemiştir kesildikten sonra çub derler ama hāzret-i şāhib-i ʿaẓam.

[13b] Ve mükemmel-i⁷⁴ meşāliḥ-i ümem-i Maḥmūd Paşa işbu beyitte

Beyit

*Lāle-ḥaddından meger gül reng ü bûy uğr oldı**

Kim dıraḥta saruben gezderdiler bazarda

Hoş istiʿāre eylemiştir ki reng ve bûy maḥbûb ile muṭarraʾ ve hoş-bûy ve taze ve ter olmuştur lāleye muḳārin olmağa çub çıkar kuvvet-i nāmiye istiʿdādıñ bulub dıraḥt mertebesine bulmuştur.

Beyit

Ḥüb rûy hem-çünin her dem zi-leb

Ger be-mürde cān dehed nebud ʿaceb.

Şāḥ budak ve boynuz maʿnāsınadır lākin şāḥ şāḥ mükerrer olduğda dilim dilim budak budak dil dil yarık yarık ve yırtık yırtık ve bülbül ötüşü maʿnalarına gelir. Teng tānıñ fethi ve nūnuñ sükūnuyla dört maʿnāya gelir evvelā tar dayyık maʿnāsına şāniyen kulan ḥizām maʿnāsına şālisen şarb ve müşekkel olan dere rābiʿān yük tāy ki ʿadl derler ferāḥ fānıñ kesriyle geyik ve bol maʿnāsına nitekim vaḳiʿdür

Beyit

Ḥasta dil çend tüvān firıştedir dehr

Ḥubz merdān ḳadem ne ki cihānist ferāḥ⁷⁵

Ḳāle rahmetullah

Aḳılsız ne-guden ʿullūvuna red

Ki oldi giçi mih ulu hem ced

[14a] Gevden kāf-ı Fārisiniñ fethi ve dālın fethalarıyla ağır yürür ve tanbel pāy līk ātı bundan istiʿāre idüb geç fehimlü olanlara guden derler ama nāzım merḥūmun aḳılsız taʿbirī geç fehimludan istiʿāre olunmuştur zira geç fehm ʿadem aḳl iḳtizāʾ ider. Red rānıñ fethi ve dālın sükūnuyla āḳıl ʿālim maʿnāsına ve ḥakīm feylasof ḥired-mend

⁷³ A2 nüshasında *dıraḥt dalın* olarak geçmektedir.

⁷⁴ A2 nüshasında *kāmīl* olarak geçmektedir.

⁷⁵ A2 nüshasında tüvān kelimesinden sonra *bevḍ* yazılmıştır.

büzrüg ma'nalarına dağı gelmişdür ki kesr kâf-ı 'Arabîyle ve ahirinde tâ' aşliyye ile geçti ve ufağ ve sağır ma'nāsına ve ki kesri kâf-ı 'Arabî ve tâ' 'alâmet ki melfûz olmaya bir kaç ma'nāya gelür ta'lıl için olur ve bir kelimeyi ahiri kelimeye rabt için olur ve kim ma'nāsına dağı gelür mih kesr mîm ve sükûn tâ' ile ulu seyyed ma'nāsına ve bi-ma'na ne ya'ni yok cedd 'Arabîdür dede ma'nāsına zira dede ululuk ile mevşufdur.

Ğale'n-nāzımı'l-merhûm

Ğamîn ğuşşaludur sevinmek ne şāz

Zemîn yer seher vaktidür bāmdāz

Ğamîn ve ğami ğuşşalı ğaminde ma'nāsına ğamkūsār öñür enîs ma'nāsına ğamkin keyflü* ma'nāsına ğamkūsarı öñürlük üns ma'nāsına

Beyit li-şārihi

Ğamkūsarı olmayanın ğamkin [14b] olmađ 'ādeti

Var mıdır dünyāda bir kes çekmeye şad-āfeti

Şād dāl mühmele ile sevinen kimsene ma'nāsınadır zemîn ve zemi yer arđ ma'nāsına bāmdād bā' muvahhade-i memdüde ve mîm mağmüme ve dāl şāniye-i mühmelenin sükûnuyla şabağ vakti ve şabağ-i karîb ki seher ta'bîri olunur

Beyit

Ğaleb rāh hağikat-ı dāima ğulāyadadır

Bā-murād olanda Nātıđ-î āh bil 'ulyādadur

Ama şaz zal mu'cem ile sevinmek ma'nāsına ve bāmdāz dağı zal mu'cem ile seher vakti ma'nāsına lisān-ı 'Arabî de ve Fārisî de geldiği yokdur lākin nāzım merhûm ğurûf-u hica'nın tertibi müstağım olsun diye bir bölük 'avām tağrîf itdiği lafzleri irād idüb bu beyti sağım itmişdür ama ağsen olan böyle demelidir.

Beyit

Ğamîn ğuşşaludur ki nādir ne şaz

Zemîn yer sem ağu şığınmağ i'cāz

Ğāle'el-merhûm

Nedir būs öpmek ğucađdur kenār

Derāğ-üşken ğuc muşāhib ne yār

Bus bāʿ-ı ʿArabīyle öpmek kıbla maʿnāsına kenār fethi kâf-ı ʿArabīyle kıraḳ ve ṭaraf ve ḫālet-i vuşlatdan kināye olur falan falan kenār itdi derler der-āgūş fethi dāl mūhmele ile⁷⁶ [15a] maʿhūd-i levāzım Fersdendür demek olur zirā bu maḳām-i mecāz ve istiʿāreden ḫālī degildir fe-teʿmmel

Ḳāleʿn-nāzım

Şu āb āteş od bād yel vādur āş

Nebred oldı uğraş ve cenḳ şavās

Āb elif memdūde ile şu ki ʿArabca māʿ derler nitekim Fuzûlî buyurdu

Beyit

Her gören ʿayb itdi āb dīde-i giryānımı

*Eyldüm taḫḳiḳ görmüş kimse yok cānānımı*⁷⁷

Od āteş nār maʿnāsına bād yel ve rüzgār ki ʿArabca rīḥ derler

Beyit

Ḥāb nāzdan ḳalkdı Nābi ḳaşd nergis ḳoynuna

Esdı bir bād muḫālif şaldır ser-kes ḳoynuna

Vā āş ki ʿArabca maraḳ derler nebred nūnuẓñ ve baʿiñ muvahhadeniñ fethaları ve dālīñ sükūnuyla cenḳ maʿreke maʿnālarına gelür zira nebred Fārisī māʿada Türkçedür

Ḳāleʿn-nāzım

Ṭuṭuḳ leb ʿArabca ḳalāydur raşās

Yılan mār ne yok fevzdür ḫalās

Leb ṭuṭuḳ ve ṭaraf maʿnāsına daḫi gelür leb-cūy ve leb-i deryā

Beyit

Lebinden būse almaḳ nice cānları ider irvā

Ne irvā belki Nāṭıḳ-ı ḫīn-i mevtinde olur iḫyā

⁷⁶A1 nüshasının 15., 16., 17. sayfalarında sadece sıralama değışikliğı olmaktadır. A2 nüshasında 11. ve 12. sayfalarıdır.

⁷⁷Fuzûlî Gazel No 263, <https://luzumlufuzuliarsiv.appspot.com/gazeller/263.html>, Erişim tarihi: (20.01.2021).

Raṣāṣ rānıñ fethiyle ḳalāy ki ḳapıları anıñla ḳalāy idüb [15b] Cilā verirler mār yılan ve ḥiye maʿnāsına ne nūnuñ kesri ve yāʾ sākin ile yoḳ maʿnāsına ḥalāṣ fevz necāt maʿnāsınadır nitekim Fuzūlī Çelebi buyurmuşdur

Beyit

Ḳıl tekellüm zülfün endūhunı gönümünden gider

*Bir füsūn ile ḥalāṣ et ejdehlardan beni*⁷⁸

Ḳāleʿn-nāzımüʿl-merḥūmüʿl-maḡfūr

Deñiz yemm ne gölçükler adı ḥıyāz

Ne cūy ırmaḳ bahçelerdür riyāz

Yemm yāʾ müsennātıñ fethasıyla deryā baḥr maʿnāsına ḥıyāz ḥanıñ kesreyle ḥavz lafzınıñ cemʿidür bahçe maʿnāsına lākin bu cemʿler ḳavāʿid-i ʿArabīyeniñ cemʿ-i müksser ile cemʿlenen elfāz-ı ʿArabīyedendür nitekim Şāfiye şerḥinde muşarraḥdur ama Fārisī olan ʿesmānıñ cemʿinde ḳāʿide budur ki eger ismi zeviüʿl-ervāḥden olursa elif nūn ile cemʿlenür ādamiā ve melkān ve pıryān ve canurān gibi ve eger aḥirinde tāʾ ʿalāmet olursa elif ve nūnden evvel kāf-ı Fārisī götürürler ḥācegān bendgān gibi ve ama cemādatdan olursa aḥirine elif ile tāʾ ziyāde iderler āsmanha ve zeminha gibi ve eger cemādadan baʿzı cihetinde ḥayvanāt muşābiheti olursa iki vechle istiʿmālī cāipzdir. [16a] İle ḳocamaḳ maʿnāsına isim maşdardur nitekim vaḳıʾdür

Beyit

Veh ki men ne-tüvānem be-busem pıey-i u

Ey besā kes be-taşarruf zi-der-āḡūş güzeşt

Ama nāzım-ı merḥūm derāḡuş ken/kün ḳoc demesi ken ile luḡat-ı Fārisīye geldiği yoḳdur ḥaḳ-ı tertib böyle olmaḳdur

Der-āḡūş ḳucamaḳ muşāḥib ne yār

yār dost ve muḳārin ve muşāḥib maʿnalarına

Ḳāle

Yerāḳ düzen çalgınıñ adı sāz

⁷⁸Fuzūlī Gazel No. 292, <https://luzumlufuzuliarsiv.appspot.com/gazeller/292.html>, Erişim tarihi: (20.01.2021).

Ne güncişt serçe toğān oldı bāz

Sāz yerāk ve yasaķ ve düzen maʿnālarına çalgınıñ adına daħi sāz derler güncişt kāf-ı ʿArabīniñ ɗamı ve nūnuñ sūkūnu ve cīmiñ daħi ɗamı ve şīn ile kāf-ı sūkūnlarıyla serçe ʿusfūr maʿnāsına ve evvel miķdārda olan ķuşların cümlesine ıtlāk-i cāiʿzdür.

Beyit

Ĥüsrevādur zaman maʿrifet

Ne-dehed bāz zaķmet güncişt

Bāz toğān ķuşu ki dil azarlıķ idüb tıyūr-u mazlumāni incidür avlar nitekim meşhūrdur

beyit

Yaşar kerkes kem-āzar olduğıün

Toğān tırmaz dil-āzar olduğıün

Ḳāleʿn-nāzımüʿl-ʿedīb

[16b] *Kebüter güverçin siñekdür meges*⁷⁹

Meres ip ceres çan satldur feres

Kebüter feth kāf-ı ʿArabīyle güverçin dedikleri ķuş nitekim meşhūrdur.

Beyit

Kebüter bā-kebüter bāz bā-bāz

*Koned hem-cins bā-hem-cins pervāz*⁸⁰

Meges fethi mīm ile ve kāfiñ daħi fethi siñek ve zübāb maʿnāsına nitekim Nabī Efendi buyurmuşdur

Beyit

Müsavīdür meges mizān-ı ʿadlı haķda fīl ile

Müsāvāt olduğı mizān ile haķ-ı ķavl-ı mümeħheddür.

Meres mīmiñ fethiyle ip ki ķor ağızını bağlarlar ve kelbiñ boğazında ki ĥaltıye daħi derler ceres fethi cīm ile çañ ki kelblerde çalarlar ve develeriñ boynuna aşarlar ʿArabīdür ve avāz zaʿyīf maʿnāsına daħi gelür siṭil fethi sīn mühmele ile seyisleriñ at

⁷⁹ A1 ve A2 nüshasında bu satırdan sonra aynı geçmektedir.

⁸⁰ Mevlāna, bir tarih metninde geçen Farsça şiiirdir.

şuvardığı kab şuşak ki peykârlar da anıñla şu içerler ve hamam taş ma'nāsına dañi gelür ama nāzım-ı merhūm siñdür feres demesi zarūret-i vezni içündür yoksa siñl dedigin at degildür belki at şu aradıqları kabdur böyle olmayacak der feres de ki derü lafz-ı dālūñ fethiyle telaffuz olunduğda ma'nāsı as-siñl fi haķū'l-feres olur ya'ni siñl ma'ñūd [17a] dirah̄taha dirah̄ten gibi nitekim şeyh buyurdu

Beyit

Berg-i dirah̄tān sebzdir nazar-ı hūşyār

Her varaķı defteri best ma'rifet kird-gār

Ķāle'n-nāzım bil-fikirü's-sāķib

Ne yol rāh mihmān-serādur ribāt

Sevinmek ne şādī feraħdur neşāt

Rāh yol tarīķ ma'ñāsına mihmān mīmuñ kesriyle konuķ misāfir ma'ñāsınadır lākin nāzım-ı merhūm ġaliba misāfir lafzınıñ şıķıntısından zıkr itmedi zira *es-sefer ķiṭa' min 's-saķar* buyurulmuşdu⁸¹ yaħud veznine rekāket gelüb baħr-i teķarrüb bozulur diye zıkr itmedi haşıl-ı kelām mihmān lafzını getirmek yerinde degildür meger ki mecāzen rāh zıkr olunub rāh konuķ lazım gelür diye mülāhazasıyla mihmān konuķ ve misāfiriñ Fārisīdür diye talebe-i mübted'in eşeddü şu'ūbeti vardır zira luġat-ı Fārisīyi kırā'at iden talebe-i mecāz ve isti'āre-i ne bilsün ama lāyık ve sezā olan 'ibāre böyle olmaķdur.

Misafirine mihmān serādur ribāt

Ribāt nūnuñ kesriyle 'Arabīdür serā ma'ñāsına serā Fārisīdür sarāy ma'ñāsına ki padişāhlar ve ulu ādamlar evlerine derler

Beyit

Serāyın ķubbesini şanma 'ālī

Ona alçaķ nazar eyler atālī

[17b] Şādī sevinmek ma'ñāsına neşāt nūnuñ fethayla sürür ve feraħ ma'ñāsına.

Ķāle'n-nāzım rah-

Nıġeh-bāna tāzice derler hafīz

Dürüşť oldi katı 'Arabca ġalīz

⁸¹Hadis şerif, Buhari, Sahih-ı Buharî, Kitabü'l-ummre, bab: “*es-sefer ķiṭa' min 's-saķar*”, Hadis no.17110

Nigeh-bân kesr nûn ile nigeh-bân lafzından tahfîf olmuşdur görüb gözedici ma'nāsına ki rakīb daḥi derler tāzice 'Arabca demekdür hafîz gözedici ve bekleyici ma'nāsına dürüşť dāl ve rā' mühmeletyin ḍamelerine iri ḥaşın ma'nāsına ki 'Arabca ğalîz derler

Ḳāle'l-merḥūm

Cev arpa ṭurūv erzān ölçük şā'

Demek ğüftün ü gan kābe cimā'

Cev cīm ile arpa şe'ir ma'nāsına erzān hemzeniñ fethi rā' mühmeleniñ sükūnu zāy mu'ceminiñ daḥi fethi ve aḥirinde nūnuñ sükūnuyla ṭurūv ki pirinç içinde olur ve bir ağaç daḥi derler ğāyetde katı olur şā' 'Arabīdür ölçük ki bin kırk dirhem ola nitekim ḥadiş-i şerifde vardur

El-ḥadiş

*Nışf-ü şā' min bir ev şā' min temr ev şī'ir*⁸²

Guften demek söylemek ma'nāsına ğān fe 'acemiyle ve aḥirinde nūn ile cimā' ma'nāsına kābe kāf-ı 'Arabīyle ve bā' ve tā' 'alamat ile [18a] bu daḥi cimā' sikiş ma'nāsına.

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Nedir buĝda gendüm leke adı dāĝ

Yarasa nedir şebpere kargā zāĝ

Gendüm kā-ıf Fārisīniñ fethi nūnuñ sükūnu dālīñ ḍamı ile buĝday hınṭa ma'nāsına daĝ 'aḍā' da yanmaĝla olan nişān gerek insanda ve gerek ḥayvānda olsun nāzım-ı merḥūm leke demek ile t'abīri nev'an lütfundan ḥālī degildür zira nişān od ile olduĝu vaḳit leke ve örselenmekden ḥālī degildir.

Beyit

Şerḥa çekdim daĝ urdum göz göz itdim sīnemi

Tā görenler daĝımı tāriḥim itsünler 'ayān

Şebpere yarasa kuşudur zāĝ kargā ve kuzĝun 'Arabīde ve Fārisīde müsta'mel lūĝatdur ve köşe-i kemān daḥi derler nitekim Şemsi Faḥri demişdir

Beyit

⁸²Hadis şerif, Buharî, Sahih-i Buharî, Kitabü'z-zekat, bab: "sadeketü'l-fitr sa' min şe'r", Hadis No.1434

Ber-bām-ı kaşr-ı devleteş ez-zāğ be-güzerd

Şāhi ki did zi-sāye-i ḥod-çun hemān zāğ

Evvel ki zāğ kuzğun maʿnāsına ikinci zāğ köşe-i kemān maʿnāsına.

Ḳāleʿn-nāzımüʿl-merḥūm

Ḳılıç tīg tīr oḳ nişāna hedef

Der incü dürer incü kabı şadef

[18b] Tīg nemlu ki ḳılıç demirinden ʿibāretdür belki ekşer-i istiʿmālî mutlakā ḳılıç maʿnāsınadır tīr oḳ sehm maʿnāsına.

Beyit li-esrārı sellemehü allahü teʿālā

Edāniden gelen tīr-i ḥasedden ihtirāz itme

Kef-i mizān-ı ʿirfāna şakıldur ḳo gelen gelsin

Hedef nişānıya derler dürer ḍam dāl ile ve rānıñ sükūnu yāʾ teşdīdiyle incü ʿArabca lüʾlūʾ derler şadef incü kabı ve meskendür ki deryā da zuhūr idüb nisān bārānında yağmur içinde düştükde der olur

Beyit li-şārihi

Şandūḳ-i şadefden iderüm dürrümi iḥrāc

Almās cevāhir bulmam ideyim ülfet⁸³

Ḳāleʿn-nāzım bi-ʿināyetüʿl-ḥallāk

Siyah ḳara nem çiy sefīd oldi āḳ

Beya gel berü yürü benger ne bāk

Siyah ḳara esved maʿnāsına nem fetḥ nūnla çiy maʿnāsına sefīd kesr sīn ile āḳ ebyaz maʿnāsınadır beyā kesri bāʾ ʿArabīyle gel cīʾ maʿnāsına berü yürü imiş maʿnāsına beñger bānıñ kesri nūnuñ sükūnuyla vezni içün emr-i hāzırdur baḳ naẓar maʿnāsına nigerīsten lafzından müştakḳdur baḳmak iltifāt maʿnāsına muzāriʿinde nūn [19a] ḥazf olunur nigerīd deniliyor fa-ḥifaz fa-ḥinehü laṭif.

Beyit

Kerem ü ser-dine baḳılmaz bu fenā dünyānıñ

⁸³ Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtıkî Divanı, Gazel No. 7, s.137

Eyleme vakit zāyiḥ deme kış yaz oḡu yaz

Ḳāl raḥimahū

Tüvānger ḡanī oldu ḡorḡu ne bāk

Yañaḡ ruḡ büzürg ulu ṭāhīr ne pāk

Tüvenger zengin ḡanī maʿnāsına bāk bāʿ Arabī ve kāf-ı Fārisī ile ḡavf maʿnāsına ruḡ yañaḡ ʿizār maʿnāsına

Beyit

Temennā raḡnī çekdikde yandım nār-ı firḡatde

Vişāl-ı zāt-ı pākīn ḡaḡḡı iḡün çıḡdı bu cān sensiz.

Büzürg bānīn ḡamı ve zāʿ muʿceminiñ daḡı ḡamiyle ulu ʿazīm maʿnāsına ṭāhīr Arabīdür pāk temīz maʿnāsına

Beyit

Bize yā Rab iki dünyā işin āsān it

Sehlüʿl-emri bi-dārayın lenā ya feyyāz

Ḳāle bi-luḡātüʿl-uşül

Ḳulaḡ ḡüş rāst ḡep şaḡ ü şol

Yiḡit nev-cüvān bīvezen yaʿni ṭul

Ḡüş kāf-ı Fārisīyle ḡulaḡ İzīd ve Fars aylarının on dördüncü günü ve ekser budur ki taʿrīb idüb cüş derler rāst şaḡ yemīn maʿnāsına ḡep şol yesār maʿnāsına ḡep dest sol ele derler.

[19b] Cüvān yiḡit fetā maʿnāsına bīvezen ermelet maʿnāsına

Beyit

Fārisī öḡrendim oldum böyle ṭatlu dilli ben

Pārīsi amuhtem ḡeştem ḡünün şirīn-i zebān

Ḳāleʿn-nāızm bi-münāzaratüʿl-maḡām

Ne ḡeşm gözü rüy yüz ṭām bām

Müje kirpik oldu helāk oldu sām

Çeşm göz ‘ayın ma‘nāsına çeşm ağıl göz ucuyla bakmak haşm vaktinde ve nāz vaktinde

Beyit

Zemen ur iki selām zedem

Gerd zemen baḥşım çeşm-i āğıl

Rūy yüz vech ma‘nāsına bām bā’ ‘Arabīyle tam üstü saḥ ma‘nāsına varta fecr ma‘nāsına daḥi gelür müje mīmiñ ḍamesiyle kirpik ve taşğır-i şığasī üzre müjek derler dillerde meşhūr olan zāy ‘Acemiledür ama zay ‘Arabīyle olmak rivāyetdür.

Beyit

Afitābım niyāmda bize

Çe zenī ḡamze-i gül beze meze

Zāy ‘Arabīyle rivāyet olunması Lāṭifiniñ bu beyitinde hüveydādur zirā mısrā-ı evveliñ aḥiri zāy ‘Arabīdür mısrā-ı şāniniñ aḥiri daḥi zā’ ‘Arabī olmak lazımdur beze bā’ ‘Arabīyle günāh ma‘nāsına müjeniñ cem‘i müjgān gelür nitekim murūr itdi ki müfrediñ aḥirinde tā’ ‘alameti olanlar elifden evvel [20a] kāf gelür bend-gān gibi

Beyit

Aşdı müjgān oḡlarıñ sinmedi ḡaldı temreni

Haşra dek ḡāk mezārım ḡazsalar peykān çıkar

Sām nām pīr Nūḥ aleyhisselām ve sām-ı Nerīmān ü ḡavs-i ḡuzah

Beyit

Kemterin tāḡ ḡaşmet-i ḡüsrevdür

‘Uluvv çün kemān sām-ı būd

Ama nāzm lafzı sāmı helāk ma‘nāsına götürdüḡi manḡūl degildür lākin bīr sām-ı cünūndan bir nev‘dür helāk ba‘ış olur böyle olmayacak nāzıma lazım itdigi böyle diye *müje kirpik oldu helāk ve bīr sām*

Beyit

Zehir içmek gibidür ācı söz ādam olana

Suḡan-ı telḡ bimerd dest çün u şoden niş

Ḳāle raḡimahü allah

Yer oldu zemīn göke de ʿāsumān

Ḳālem kilḱ nāvek oḱu yay kemān

Zemīn yer ʿarḱ maʿnāsına ʿāsumān ʿesmā maʿnāsına ʿesmā gök semā maʿnāsına kilḱ ḱālem ḥāme maʿnāsına nāvek vāvuñ ḍamiyle şol oluḱ gibi nesnedür ki oḱu ānıñ içinde atarlar ol atılan oḱa tīr nāvek derler.

Beyit

Dīde-i dost be-tu rūşen bad

Sīne-i ḥaşm perān nāvek-i çarḥ

Kemān fethi kâf-ı ʿArabīyle yāy ve ḱavs burcuna daḥi derler.

Ḳāleʿn-nāzımüʿl-merḥūmüʿl-maḡfūr.

[20b] *Umuz dūş ān ol dūrer in ne bu*

Şıçan mūş destiye dīrler sebū

Dūş umuz menkeb maʿnāsına ān ol zāk maʿnāsına in bu haḱa maʿnāsına mūş şıçan fare maʿnāsına sebu-desti ve şu ḱabıdur çīrdek tʿabīri iderler

Beyit li-Sünbülzāde

Bu bāḡ içinde oldum gül gibi gülmek için ṭolmuş

Der-in gülşen şudem pejmürde çün gül behr-i ḥandīden.⁸⁴

Ḳāle

Güneş mihr ḥūrşid ve aya dī māh

Sitāre ne yıldız emire di şāh

Mihr ḥūrşid güneş şems maʿnāsına māh üç maʿnāya gelür evvela ay ki dünyā gökünde mʿarūf yıldızın adıdır⁸⁵. Şāniyen ay ki bir yılın on iki bahşından birer sene derler meşelā sene-i ḱameriyye muḥarrem. Şefer āh Sene-i şemsiyye tāriḥ-i Rum iʿtibarıyla teşrīn-i evvel. Teşrīn-i sani. Kānūn-i evvel. Kānūn-i sani. Şubat. Ayār. Ḥaziran. Temmuz. Āb. Eylöl. Ağustos. Tarih-i ferdevsī⁸⁶ ḱadīm ve tarih-i Celāl iʿtibarıyla ferverdīn. Ūrdibehişt. Ḥordad. Tır. Mordad. Şahrivar. Mihr. Aban. Azar. Dey. Bahman. Esfandremz. Şālişen

⁸⁴ A. Kılıç, Atabey (2007), “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-İ Sıbyân -1- (İnceleme), s.87

⁸⁵ A2 Nüshasında *ismidir* olarak geçmektedir.

⁸⁶ A2 Nüshasında *furs-u ḱadīm* olarak geçmektedir.

Furs aylarının on ikinci günü. Sītāre yıldız necm maʿnāsına. [21a] Emīr beg ve şāh maʿnāsına

Beyit

Meger ile māl ü cāhe hem meyil itme mal ü manşıba

ʿİlm-i maʿarifi kesb idüb cümle hudūdun bağrın üz

Ḳāleʾn-nāzım bir-rüşd veʾl-ʿulā

Denī pest alçaq yücelik ʿulā

Din olgıl oña dīn-i pes helā

Denīʾ ve pest alçaq ve kötü ve ḳabīḥ maʿnāsına ʿulā ʿArabīdür yücelik serfīrāz maʿnāsına pes helā āgāh ol bir söz söyleyeyim diyecek vakitte pes hela derler

Ḳāleʾn-nāzım rah-

Ne yol gösteren reh-ber ü reh-nümā

Gögüs sīne dest el ayaq oldu pāy

Reh-ber reh-nümā yol gösteren kılavuz maʿnāsına gögüs şadr maʿnāsına dest el maʿnāsına pay ayaq ḳadem maʿnāsına.

Ġazel reddüʾl-ʿacüz ʿaleʾş-şadr nazım.

Ġafil zen-i dünyānıñ seyrānı olur fanī

Fanīde ḳalır mu hiç gerçi ola şad-ı şanī

Şanī bilinen şehler hep taht-ı türāb oldu

Olduda dedi yâ Rab yandı bu cānım cānı

Cānını seven cānlar cānıyla tolar ḳabri

Ḳabrinde diye ḥayfā terk itmişim eyvānı

Eyvānı bu fāniniñ aʿdaya olur sekeni

Sekeni ḳılınan yerde hiç ḳalmaya divanī

Divān-ı kıyametde şayḥa ideler Nāṭık

Nāṭık geçen cānlar nuṭḳu ola izʿānī

[21b] Al-kıta'üſ-ſāniye 'ala 'aksü'l-evvel

Ḳāle'n-nāzım

Ulu kiſi vālā nedir behre pāy

Dīze miſle lālā nedir bŷy-ı kāy

Vālā miḳdārda ve himmetde yŷce olan bŷzŷrg ve bŷlend ma'naſına behre bā-yı 'Arabīniñ fethiyle pay naſıb baḡſ ma'naſına nitekim devletlŷ ſadr-ı 'āzam yek çeſm Yusuf Paſa ḡazretleriniñ⁸⁷ maḳŷl dil āvāzlarından bu beyit per leṯāfetlerinde vaḳı' olmuſdur.⁸⁸

Beyit

Her kim eylerse taḡammŷl ŷ ſademāt-ı dehre.

Bulur elbete umŷrunda ḡudādan behre

Lālā bir kimseniñ anası ḳuluna derler ki kendŷni evvel terbiye itmiſ dīze bir kimseniñ anası cāriyesine derler ki beſikde evvel ḡıfz ŷ ḡimāye ide nāzım-ı merḡŷm dize miſle lālā demenin ma'naſı dize olan cāriye miſllidŷr lālā olan 'abd-ı ḡıfz itmede demekdŷr ḳay iki noktası ḳāf ve elif ve yā' sākine ile ḳāmet-i miſllidŷr ya'ni boy pos ma'naſına zira lfāz-ı ḳay boy pos ma'naſına olması luḡat-ı ni'metŷ'llahda muſarraḡdur ama nāzım-ı merḡŷm ḡayıſ ḳay [22a] demekliḡi bir ſeyden degildŷr zira ḡayıſ 'Arabīdŷr yaḡmur yaḡmak ma'naſına ḳay ma'naſına demegi 'aceb yaḡmurdan ḳaymakdŷr bŷyle olmayacak boy lafz-ı ḡayıſ mevz'ine vāz' olundu fā-fehm.

Ḳāle'n-nāzımŷ'l-lebīb⁸⁹

Di ſimdiye ḡālen ŷ ḳazādur belā

ſu taſ misk ezerler aña dī ſılā

ḡālen ſimdiki zamanda demek ekſer budur ki ḡulāſa-yi kelāmda isti'māl olunur belā ḡŷc ve zŷlm ve derd ma'naſına ḳazā 'Arabīdŷr iſlemek depilmek geḳmek muḡkem dŷzŷlmiſ ve ṯatmak ma'nālarınadur nāzım-ı merḡŷm ḳazāya belā depilmek ma'naſı mŷlāḡaza ile dŷr yoksa ḳazāya belā demek cā'iz degildŷr fel-yete'mel fi meḡlleḡŷ ſılā ſād mŷhmeleniñ kesriyle ŷzerinde misk azcık taſ ki vuſlat ile ſılā itmek ma'naſına daḡi mŷsta'meldŷr

Beyit

⁸⁷ A2 nŷshasında *beḡy çeſm Yusuf paſa demiſtŷr* ſeklinde geḳmektedir.

⁸⁸ A2 nŷshasında paſa kelimesinden sonra direkt beyit verilmiſtir.

⁸⁹ A2 nŷshasında geḳmemektedir.

Cezb üzre şılāya gider ol âşık-ı medhūş

Qalmadı būy-ı şılānıñ gerçi ev mefrūş

Qāle'n-nāzū'l-merhūm

Sīper kalkan iç yağına dendi pīh

Di iqlīm kişver di hem köye dīh

[22b] Sīper kesr-i sīn ile kalkan ve üç kanatlu ma'nāsına pīh pā' Fārisīniñ kesri ve yāniñ ve hāniñ sükūnlarıyla iç yağı ve serçe kuşu ma'nāsına kişver kāf-ı 'Arabīniñ kesriyle iqlīm ve memleket ma'nāsına

Beyit

Hemçüi şir ez-ḥazm ez-'adālet

Nīz iqlīmdür hem kişver

Dīye köy karye ma'nāsına ki diḥ daḥi derler.

Qāle'n-nāzīmü'l-merhūm

Tırāşe ne yonka rehendür girev

İşit bişnev olma kötü bed meşev

Tırāşe tā' müşennātıñ kesriyle yonka ki dülgerler odunu yonduḡda peydā' olur girev kef Fārisīniñ kesri rā-i mühmeleniñ fetḥiyle tutu rehin ma'nāsına aşıl Türkce añlatmak demek. İşit bişnev isma' ma'nāsına bed meşev kötü olma demektür

Beyit

Ayaḡın baş üzre qorlar ögrenürsün ma'rifet

Ker beyāmūzī' pay-ı torā ser-nehend

Qāle'l-merhūm

Ne rūd oldı ırmaḡ evce dersün

Dökmekdür girih zih giriş kân ḥūn

Rūd rā' mühmeleniñ ḡamı ve vāvuñ ve dālīñ mühmeleniñ sükūnlarıyla iki manāya gelür evvelā ırmaḡ ma'nāsına ama cūy ile rūd arasında fark bu ki cūy ırmaḡıñ yerine derler rūd [23a] aḡan şuya derler mecāz-i mürsel tarīḡınca birbiriniñ maḡāmında isti'māl olunur sāniyen sazlarıñ kirişi ki çalarlar sebeb-i 'işret olduḡundan ötüri 'işret ma'nāsına

dağı istimal iderler sorun sîn mûmeleniñ dâmesiyle avuç ve boynuz ma'nāsına keje kâf-ı Fārisîniñ ve rā' mûhmeleniñ kesreleriyle düğüm 'uğde ma'nāsına zih zā' 'Arabîniñ kesri tânîñ sükûnuyla yay kirişi ve sincâf ki kaçtân dikerler ve kelime-i tehsîndür ki zihi ma'nāsına hûn kan dem ma'nāsına

Beyit

Hemreng lûbüñdür diyü kaç-ı nazar itmez

Hûn-ı cigerimden müje-i eşk-feşānem

Qāle'n-nāzımü'l-lebīb⁹⁰

Di bıçkıya erre di egriye ham

Kem eksikdür rahm dağı muhterem

Erre bıçkıdur rāniñ teşdîd ve tehfîfiyle cā'izdür hem fethi hā ile üç ma'nāya gelür evvelā egri keje ma'nāsına şāniyen şıfat-ı n'at ma'nāsına şālisen kemendin boğaza geçen yeri. Kem fethi kâf-ı 'Arabîyle eksik nāķış ma'nāsına ve luğat-ı ni'metü'l-lahda kem lafzı adını ve 'azîz ve muhterem ma'nalarına dağı gelmişdür.

Qāle rahimahü

Süñgü nîze derlerdi dilsiz lāl

Şütürdür deve hem nedir hud'a āl

[23b] Nîze süñgü ma'nāsına lāl iki ma'nāya gelür evvelā dilsiz kişi ih̄ras ma'nāsına şāniyen la' ma'nāsına şütür şîn mu'ceminiñ ve tā' müşennātîñ dāmmeleriyle deve nāķā ve cemel ma'nāsına hud'a 'Arabîdür aldamaķ ve āl ve h̄ile ma'nāsına zira *elcenk hud'a*⁹¹ buyurulmuşdur.

Qāle'n-nāzımü'l-edīb

Ne kılçık dāse di toprak hāk

Yamalu kabā dalk ve yırtık ne çāk

Dāse dāl memdūd ile kılçık ki ekin başında haşılı olur 'Arabca sefā derler hāk toprak ma'nāsına.

Beyit

⁹⁰ A2 nüshasında geçmemektedir.

⁹¹ Hadis şerif, Bûhârî, Sahîh-i Buhârî, Kitabü'l-Cihad ve'essiyer, bab: "El-harbü Hudā", Hadis No, 2864

Gözüm yüzüm arasında müjem sedd oldı

Ki gözümden şu çıkub yumaya hâk-ı derini

Delğ dālîñ fethi lâmin sükunuyle yamalu kıllı ton ki hırka-yı dervişin t̄abîr iderler çāk cîm ‘acemiyle yırtık ve kaftanîñ yırtımacı ma‘nāsına.

Qāle’n-nāzımü’l-merhūm

Residen erişmek hem incik ne sāk

Uyumağ ne hoften di ‘asîya ‘āk

Resîden maşdar erişmek kavuşmak ma‘nāsına sāk baldır ya‘ni incik hoften ha’ mu‘ceminiñ damı fânîñ sükunu tā’ müsennâtîñ fethiyle yatmak uyumağ ma‘nāsına ‘āk ‘ayın mühmele ile [24a]‘Arabîdür ‘âşi ma‘nāsına zira *recül ‘āk li-valideyyh fa-hüve mu‘azeb lehüma* buyurulmuşdur.

Qāle’n-nāzımü’l-merhūm

Şenem but ‘abes sözleredür güzâf

Di tanbura nâkıñ övünmek ne lāf

Şanem but ki muşavver idüb müşrikîñ aña taparlar güzâf kâf-ı ‘Arabîniñ damiyle ‘abes iş ve bîhüde söz ma‘nāsına nâkıñ tanbura ve muṭlağ çalığı ma‘nāsına da gelür lāf övünmek ma‘nāsına isim maşdardur siğa-yı emri murād olduğda lāf-ı mezn derler.

Beyit

Zihî merdân ehl-i haq iden resm üzre ber-inşâf.

Ki nişfü’-d-dîn edasın icrâ eylen eylemen hiç lāf

Qāle rahimahü allahü te‘ālā

Nedir mādīyân kışrâğ ü küh t̄ağ

Döşek pister ü t̄ağ köşk oldı r̄ağ

Mādīyân kışrâğ at ki ‘Arabca rumke derler küh kâf-ı ‘Arabîyle t̄ağ cebel ma‘nāsına pister bā’-i Fārisîniñ kesriyle döşek firāş ma‘nāsına r̄ağ rā’-i mühmele ile köşk ve t̄ağ etegi ve bağ içinde yazlık o ki hane-i şayf derler bu ma‘nalarına gelür.

Qāle’n-nāzım

Çiçek gül söğüd bîd ve kâla metā‘

Di ‘arşa ger zaman cima‘ ü kâ

[24b] Gül ma‘rûf ve meşhûr bir nev‘ çiçekdür her çiçek daħi itlāk olunur gül-i nesrīn gül-i sünbül gibi ve ehl-i belāgat azcık mergûb olan nesne-i gül demekle ta‘bīr iderler meşelâ azcık sir ki ta‘ib* olamaya gül-geşt derler ve azcık yer ki hurrem ve ârāstā ola gül-i zemīn derler bīd bā’ muvahhade ile ki meksûr olub ba‘dehü yā’taḥtiye ve dāl mūhmele sākin olub sögüt ağacı ki ‘Arabca ḥilāf derler ve ya’ni başed kāl-meta‘ beyit ki evde tutulur kab kaçak ve örtü döşek ve balta keser ve bunlara beñzer nesneler ü kumāş ma‘nāsına daħi vuḳū‘u keşirdür ki ger zamān kâf-ı ‘Arabīniñ kesri ve rā’ mūhmeleniñ fetḥi ve ba‘dehü zā’ mu‘ceminiñ sükūnu ve mīm memdūde ve nūn sākin ile gök āsmān ma‘nāsına ve bazılar dediler ki nemekdān vezni üzre ḥuşūşuyla ‘arş adıdur ama Şemsi Feḥri mi‘yār-ı cemālīde bu luğat-ı za‘ferān veznine nakl eyledi ve işbu beyti inşād eyledi.

Beyit

Bād-ı bākī sāye-ı ta‘zīm o

Tā key başed nām-ı levhi ger-zamān

Vaḳā’ vāvuñ kesriyle cimā‘ ma‘nāsına

Ḳāle’n-nāzım

Befā ḳahbedür hem naşīb oldı ḥazḡ

Ḳalınlık dürişt oldı tazice fazḡ

[25a] Befā bā’ muvahhadeniñ fetḥi ve fā’ memdūde ile ruspī ‘avret ve ḥız oğlan ḥazḡ ‘Arabīdür naşīb pāy ma‘nāsına dürişt dāl ve rāniñ ḍameleriyle iri ḥaşin ki fazḡ ve ḡalīz derler nitekim murūr itdi.

Ḳāle’n-nāzım raḥ-

Şu arḡi ferḡar hem itmek hubūt

Düdük nāy yuḡaru çıḡmak nuḥūt

Ferḡar fānın ve ḡayın mu‘ceminiñ fetḡaları ve iki rā’ mūhmeleniñ sükūnlarıyla arḡ ki ırmaḡ ayırub çıkarırlar hubūt inmek ma‘nāsına nāy düdük çalar mizmār ma‘nāsına nuḥūt yuḡaru çıḡmak ma‘nāsınadır.

Ḳāle’n-nāzımü’l-ḡacı raḥ-

Dihīm tac ser-leşker oldı ‘arāḡ

Ne simruġ ‘anḳā di kīne ġaraż

Dihīm dāl mühmeleniñ işbā‘iyle taç ve börk ma‘nāsınadır ‘araż ‘ayın mühmele ve rā’ mühmeleniñ fetħalarıyla ser-leşker ma‘nāsına nitekim bu beyitde rüşendür.

Beyit

‘Araż ihvān tābyār dūşmār

Ki cengest şükr ki ayed ba-kār

Simruġ ‘anḳā kuşudur ki kuşlarıñ pādişahı idi ‘avret şerrinden nābedid oldu ki isim-i mevcūd cism-i nā-mevcūddur derler bunun kışası tavīlū’z-zeyldür lākin bu nazm ‘avret şerrine giriftār [25b] olan merdān-ı pāk dāmenleriñ hāl-ı beyānında simurġuñ kışşasına telmīh vadur.

Nazm

Ādem zihīşt yaḳıt-i noḳşān ez zen

Yusuf belā-yı çāh-ı zindān ez zen

Simruġ bekūh-ı ḳāf-ı pinhān ez zen

Şad mülk-i Süleyman şüde vīrān ez zen

Ġaraż ‘Arabīdür kīn ‘adāvet ma‘nāsına

Ḳāle’l-merhūm

Ne kīs zülfdür ‘Arabca ‘aḳīş

Şerikedür enbāz ortak şaḳīş

Keys kāf-ı ‘Arabīniñ kesri ve işba‘yle bölük ya‘ni evvel şaḳ ki maḥbūbeler yüzü üzerinde sarḳadub zülf ta‘bīri iderler ki ‘Arabca ‘aḳīş derler enbāz şerīk ortak ma‘nāsına şaḳīş daḥi o ma‘nāyadur fa-fehm

Ḳāle’n-nāzım

Anaḥtar kilid ve ḥiyānet ne ġışş

Bir iki ne yek dü se üç altı şeş

Kilid anaḥtar miftāḥ ma‘nāsına ayrıca Türkiye’de ḳufl ma‘nāsına şāyi‘ olmuştur nitekim Abdulrahmānū’l-Cam‘-ī ḳaddese sırrahü’l-‘āzīz buyurmuştur.

Bismillahirrahmanirrahim

Hest kilid der genc-i hakīm

Ğışş gayın mu‘ceminiñ fethiyle ‘Arabīdür hıyānet itmek ma‘nāsına ve imrenmek ve uğutmak velā yu‘kal ma‘nalarına daħi gelmişdür. Yek bir aħad ma‘nāsına dü iki teşniye ma‘nāsına se üç şelāse ma‘nāsına şeş altı sitte [26a] ma‘nāsına

Ḳāle’n-nāzım

Ḳuru huşk ter yaş senādūr sīpās

Ḳula bende derler iyāz ve iyās

Ḳuşk ḥā’ mu‘cemenin ḍamiyle ḳuru mecfūf ma‘nāsına ter yaş raṭb ma‘nāsına sīpās senā ḥamd ma‘nāsına bende ḳul köle ‘abd ma‘nāsınadır iyās ve iyāz hemzeleriñ kesriyle bunlar daħi ‘abd ma‘nāsınadır.

Ḳāle’n-nāzımü’l-merḥūm

Çe şeb-nem gece şebdür gündüze rüz

Ḳış dey ḳara berf yaḡ hem ne büz

Çe şeb-nem ki çe ta‘bīr iderler şeb gece leyl ma‘nāsına rüz gündüz nehār ma‘nāsına dey dāl-ı mühmeleniñ fethi yāniñ sükūnuyla ḳış şitā’ ve ḳışın evvel āyı ibtida’ māh şitā ma‘nāsına berf ḳar şelc ma‘nāsına yaḡ ya-i müsennātiñ fethiyle büz cemīd ma‘nāsına nitekim mülemma‘ olarak zıkr olunur.

Beyit

Şeya’ān-i ‘acībānı hü mā ebr demen yaḡ

Şeyḡ yeteşāb ve şābūn yeteşāyeḡ

Ḳāle’n-nāzımü’l-‘arīf raḥimahü allah

Dikan ḡār bül bül ne ‘andel hezār

Ne yek-bār bir kere yük oldı bār

Ḳār diken şevk ma‘nāsına ‘andel ve hezār bu ikisi de bül bül ḳuş ma‘nāsına ki gülün goncesinin güftüne aşık olub [27b] niçe feryād ü figān ile nālān ve niçe derde giriftār olmuşdur hezār adedde biñ elf ma‘nāsına daħi gelür lākin bu maḳāmda o murād degildür.

Beyit

Şanma ay bül bül açar uçmaḡa bāl ü perini

Gül yakub ānı şormuş göge hākisterīni

Beyit li-şārihi

Āşık-ı üftādeniñ yolunda hār eksik degil

‘Andel-i bī-nevānıñ rāhında iki hār var

Yek-bār bir kere bir defa ma‘nāsına bār yük haml ma‘nāsına ve yemiş semer ma‘nāsına gelir

Ḳāle’n-nāzım

Nedir ta‘ne urmaḳ ne sığınmaḳ melāz

Yemek ḥorden ve emr-i nādir ne şāz

Ṭa‘ne ṭā’ mühmeleniñ fetḥi ve ‘aynıñ sükūnuyla ve nūnuñ daḥi fetḥasıyla ve āḥirinde hā’ ‘alāmeti ile urmaḳ ta‘ne ma‘nāsına ve ‘ayīb itme ve gōñül incidecek söz ma‘nālarına gelmişdir ama bazı nüshada *nedir ta‘ne peygāre* vaḳı‘ olmuşdur peygāre daḥi Fārisīdür başa ḳaḳmaḳ ve la‘net itmek ma‘nāsına melāz sığınacaḳ yer ki mevzi‘-i taḥsīn derler ḥorden yemek ekl ma‘nāsına şāz nādir olan eş ma‘nāsına

Beyit

Oḳuyan kūdek ve nevsāle ider istilzāz

Gerçi ki bunda bulunan elsineniñ ekşer şāz

Ḳāle’n-nāzım raḥimahü

[28a] *Delüye di divāne ‘aḳla ḥired*

Odun hīme heyzüm meşakḳat neked

Divāne delü aḳılsız ma‘nāsına ḥired ḥā’ mu‘ceme kesri rā’ mühmeleniñ fetḥi ve dālūñ sükūnuyla aḳıl ma‘nāsına hīme hīzem odun şecer ma‘nāsına neked meşakḳat ve sīḳlet ma‘nāsına

Ḳāle’l-merḥūm⁹²

Acı kez ipek kızdur ḥāliye neḥ

Di ḥamāma germāye ḥoş oldı beḥ

⁹² A2 nüshasında *kale’l-merḥūm fi Erzurum* olarak geçmektedir.

Kez telh ya'ni acı mürr ma'nāsına kız ipek ibrişim ma'nāsına neḥ nūn mu'cemeniñ fethi ḥā mu'cemeniñ sükūnuyla zelü ve ḥālî ki ev yüzüne düşerler

Beyit

Kaḏa serd ki tebeh firāş bâr-geht

Berāy-i faḥr-i zemher ü ser-sāz denḥ**

Germāye kāfiñ 'aceminiñ fethi rā mühmeleniñ sükūnu ve aḥirinde yā-i menḳuṭa ile ki taḥtāniyye olub añın daḥi feth ve tā 'alāmeti ile ḥamam ma'nāsınadur beḥ bā-i muvahhadeniñ fethi ve tā-i m'uceminiñ sükūnuyla ḥoş ve ṭūba ma'nāsına zihī ma'nāsına daḥi gelmişdür.

Ḳāle'n-nāzımı'l-merḥūm

Ulu key kaçan hem günāḥ cünāḥ

Ne mihmān konuḡ der şarāb dī rāḥ

Key kāf-ı 'Arabīniñ fethi ve yāniñ sükūnuyla üç ma'nāya gelür.

[28b] Evvelā ulu beyk ve ulu sulṭān kān-ı keyvāndan 'aḥz olunmuştur nitekim keyḥüsrev ve keyḡubād ḥüsrev begi ve ḡubād begi demek olur nitekim bu beyitler de rüşendür

li-Şems faḥri beyit

Şāḥ-ı enām-ı şeh-i ebu İshāk

Ey küllah tūr-ı şükr-i efser key

beyit

Dil-ārām-rā berer ez-şodem key

Semen-i lāle şod lāle lü'lü' zeḥevi

Şāniyā kaçan ma'nāsına ki vaḡitde su'āldür şālīşā dāḡ ma'nāsına ki 'azāda yıḡarlar cünāḥ ḡamı cīm ile 'Arabīdür günāḥ ma'siyet ma'nāsına mihmān misāfir konuḡ ma'nāsına rāḥ 'Arabīdür şarab ma'nāsına nitekim ferişte şāḥibiniñ bu beyitinde rüşendür

Beyit

Haşıl-ı niyet ezin zehd-i riya'yi ve şelāḥ

Rūḥ rā tāze künd ḥāşşiyyet cevher rāḥ

Ḳāle’el-merḥūm

Nedir ıgne süzen ne rûy oldu tûc

Güşāde açık başa serdür hem evc

Süzen ıgne ıibre maʿnāsına rûy-ı ıimāle ile tuc sıfır maʿnāsına güşāde kâf-ı ʿArabîniñ damı ile açık meftûḥ maʿnāsına güşāde nāmi-yi berāt pâdişaha derler ser baş raʿs maʿnāsına daḥi evc ki dökünecek yere derler

Beyit lina miḳa

Müdevverdür seniñ reʿsüñ serinden geçdi āşıḳlar

[29a] *Vücūduñ cümle gayridür daḥi almaya beñzer mi*

Ḳāle’n-nāzım

Kedi gürbe söyleyişmek oldu baḥḥāş

Amānū’l-amān alḡıyāsü’lḡıyāş

Gürbe dam kâf-ı ʿacemiyle kedi çetik hirre maʿnāsına baḥḥāş ʿArabîdür söyleyişmek tekkelüm maʿnāsına amān ʿArabîdür ümniyyet-i recāʾ vaḳtinde el-amān derler ḡıyāş mededd itmek maʿnāsına Farsça yāveri derler ḥaşıl-ı kelām nāzım-ı merḥūm amānū’l-amān ḡıyāsü’l-ḡıyāş lafzına mürādif düşürmüşdür nevʿan zevḳ olanlara ḥafî degildir.

Ḳāle şaḥībū’n-nazım

Oruç oldu rûze daḥi güşt et

Zenaḥdān enek ne selle sepet

Rûze oruç şavm maʿnāsına güşt ʿalā vazn evşen* et laḥm maʿnāsına zenaḥdān enek ve çene çukuru ve kuyu ki maḥbûbleriñ ruḥlarınıñ vasaṭlarında dövme mişilli olan çukura derler nitekim bu fakiriñ ḡazalîyatınıñ bazı beyitlerinde vāḳiʿ olmuşdur

Beyit lina miḳa

Zülfler bend bend gider bu mużmar ḳayddur

Zenaḥdān gonce-güldür daḥi dügmeye beñzer mi.

[29b] **Diger beyit**

Mürḡ-ı cānım ardı gezdi zenaḥdān içre

Bulmaz mı ʿacaba ḥurde-i elmās ānda

Selle fethi sīn ile sepet ki hayvānāt aīnla ot ve şamān verirler

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Ḳanāt per ü bāl oldı ferheng-i edeb

‘Arab tāzī munc katab ḥaḳ celeb

Per ü bāl ḳanāt ve cenāḥ ma‘nāsına ferheng edeb ma‘nāsına

Beyit

Ferheng olan zat-ı şerīf oldı muzeffer

Nāṭıḳ daḥi ferhenge var olmasın ebter

Tāzī ‘Arabī demekdür keteb kāf-ı ‘Arabīnin fethi ve tā’ müşennāt-ı fevḳāniyenin fethi bā’ muvahhadenin sükūnuyla munc ma‘nāsına ya‘ni bāl erūsiye* ama ‘indimiz olan lūḡat Ḥācibīlerde munc yerine kendi vāḳi‘ olmuştur ma‘nāsını diḳḳat birle tettebbu‘ itdik ki keteb ki aru demekdür ne o ma‘nāya gelmiş ve keteb yaz demekdür ne o ma‘nāya gelmiş pes böyle olmayacak kendi lafzının mevzi‘ne munc lafzı vāḳi‘ olmuştur celeb ḥaḳ-ı allahü te‘ālā demektür

Ḳāle'n-nāzımü'l-labīb

Besā çok resā hem ḥarācı adı sā

Çomak let degil zāhide pārsā

[30a] Besā çok keşīr ma‘nāsına resā daḥi çok ma‘nāsınadır sā ḥaracı ki bir iḳlīmden bir padişaha gönderirler ve sāyiden lafzından sīḡa-yı emirdür ve vaşf-ı terkibi meşḳ sā ve ḡalibā sā gibi. Let lāmın fethi tāniñ sükūnuyla çomak ‘Arabca mıḳmi‘ mezīr derler nitekim bu beyitte zāhir ve ehl-i dünyāya bir tāt zācirdür

Beyit

Āḥir-i devlet let est-ı āḥir dinār nār

Āḥir-i dirhem hem est ḳalb-ı iḳbāl lā-beḳā

Parsā bā’ ‘acemiyle zāhīd ve pak dāmen ve tezkiyelenmiş şāhid ve ḥelālzāde ve iş eri ve övecek iş ma‘nalarına gelmiştir.

Nazm dil-küşa az şāriḥ in kitab bi-sıyāḳü'l-ḡazel.

‘Āḳıla lāzım olan eylemeli ‘ilm edā

Cāhile rifʿat olur mu düşünün ehl-i kıtā
Ne kadar şevket-i hūda mi olsa biriniñ
İlmi olmasa anıñ bil bulmaz zevk-i rehā
Farz-ı vācib olanı itmeli elbet taʿlīm
İde gör insan isen dürlü maʿārifle senā
Saṇa fehm ile ferāset verecek Rabb-ı enām
Lāyık olur mu ola cehl-i merkeble gedā
Hele bu dünyāda cehlile gezen aḥmaḳdur
İlm ile mümkün olur cemʿ-i cihān ile cezā
Anıçün ehl-i işāret dediler ʿayn-ı ʿilm.
ʿUlṽ-i miḳdārıne nāzır ola maḥlūk sezā
[30b] *Niçe gün Nāṭıķī taʿlīm-i maʿārif itse*

Dögünür fiʿil degildir ki ola ḥayır-ı durā

El-kıṭʿaü's-sāliṣe ʿalā nehcü'l-evvel kâle'n-nāzımü'l-merḥūm

Āyadur ʿaceb yuḳarudur ferā

Celb fāḥiṣe zen evedī serā

Āya ʿaceb taʿaccüb maʿnāsına ferā fānıñ fethi ile yuḳaru ʿulu maʿnāsına ve daḥi egri keji maʿnāsına ve taḥsīn-i lafz için daḥi gelür celb cīm-i ʿArabī ve aḥirinde bā-ı ʿArabī ile fāḥiṣe zen yaʿni ruspī ʿavret maʿnāsına serā ulu beyleriñ evleri ve ḥanlarıdur

Ḳāle'n-nāzım

Piyāle ḳadeḥdür ıṣıḳ şūʿle tāb

Nedir muşt yumruḳ nedir deste şāb

Piyāle bā-ı ʿaceminiñ kesriyle ḳadeḥ ki şarab iḳerler tāb şūʿle ve ḥararetdür ve ṭaḳat tezlik ve bükmeḳ ve vaş-ı terkibi daḥi ʿistiʿmāl olunur ʿal-matāb gibi muşt ʿala vezn ruşd yumruḳ avuç toḳmaḳ maʿnālarınadur deste şāb ve ḳabza maʿnāsına ve iki gülleri vaḳit baḒladaḳları deste ki Türkiye'de daḥi şāyiʿdür ve her nesne daḥi ḳuluna ʿurvesine derler

Beyit

[31a] *Destinî reste kıyub bizleri mesrûr itdi*

Ser-cellâd görinür bu şūhun ğamzeleri

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Tükürmek tufû ney kâmiş nâs nât

Birer büttdur Lât 'Uzzâ Menât

Tufû tâ' müşennât fevkāniyenin fethiyle yere tükürmek ney nūnuñ fethi yāniñ sükūnuyla kâmiş kâsab ma'nāsına nât nâs ma'nāsınadır tâ sīnden bedeldür zirâ ḥurūf-ı mübdele kütüb-i taşrīfde taşrīḥ itdiklerine binâ on beşdür istincede yevm-i şal zaṭ ḥarflerdür nât da ki ta' sīnden bedel olduğu meraḥda ve şerḥ-i şāfiyede muşarraḥdur lât 'uzzâ menât birer büt adıdır ki evvel zaman ka'be de olurlar.

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Şika muḥkem-i 'efā'l-i ḥacdur naḳeş

Yigit abdest bozanlar ḥadeş

Şika muḥkem ve mu'temedün-aleyh ma'nāsına naḳeş 'Arabîdür nūnuñ fethi ve iki nokta kâfiñ sükūnu lākin bu mevzi'de vezin için meftūḥ olmuştur ve ahirinde şā' müşellese ile ifsād itmek ve ödemek ve naḳl itmek ma'nalarına yukāl naḳeş't-tā'm iza feseḍ ve ḥaracat anḳeş ey esra' ve yukāl naḳeş māfī'ü-l-menzel [31b] icmā' iza naḳal küllü ama nāzım şika muḥkem ef'āl ḥacdur naḳeş yerinde şika muḥkem ifsād etmek naḳeş diye idi güzel olur idi zirâ ef'āl ḥacd ef'āl-i münkere ma'nāsınadır zira ceḥd cīmiñ taḳdimiyle inkār ma'nāsınadır inkār ifsād ma'nāsına kelimesi ma'na lazım mıdır ma'na lazım mı ile luġat nazm-ı ḥüsnü degildir. Ḥadeş fethine ile iki ma'nāya gelür evvela yigit şāb ma'nāsına yukāl racül ḥadeş ey şāb şaniyen abdest salmaḳ ma'nāsına ya'ni abdest bozulmaḳ ma'nāsına

Ḳāle'n-nāzım raḥimahü allah

Çek zaḥmedür daḥi yılġun ac

Güneş āfītāb oldı efser ne tāc

Çek zeḥme ki āniñla sâz çalarlar mızrāb daḥi derler ac yılġun ağacı ve az ḳalīl ma'nāsına gelür āfītāb güneş şems ma'nāsına

Beyit linamikhî

Āfītab ʿālem olduñ vermesiñ eksikligiñ

Tengri bākī eylesün tā devr olunca nūh kıbāb

Efser tāç ki padişāhlara nisbet olunub zıkr iderler tāc-ı Ahmed han ü tāc keyhüsrev derler.

Beyit li-şārihi

Aşl harıclık idersin

Ṭard iderler hārice

Hoş tevāzu^c eyle sen

Kim olasın manend-i taç

[32a] *Hāzerdür şakınmak zinādür seffāh*

Digil dize zānu helāla mübāh

Hāzer bil-feth ihtirāz itmek şakınmak ʿArabīdür ʿilm bābından maşdar bazıları hüsn bābından derler seffāh bil-kesr zinā ve fiʿil şenī^c maʿnāsına zānu diz rükbe maʿnāsına mübāh dam mīm ile helāl ve harām tarafı müsāwī olan efāʿl derler yukāl *elmübāh ma istavā tarafahū⁹³* lākin nāzım-ı merhūm mübāha helāl demesi ekseri istiʿmāl mevķūfdur nitekim vāķī^cdür

Beyit linamıkihi

Ne kadar fiʿl-i mekārım idebilsem di mübāh

ʿAcabā hüsn-i ruħuñ şemsi mi olmuşdur harām

Ḳāle rah

Heb epsem teber balta kök oldu bīh

Kesr tīşe hum küpdür şişedür sīh

Heb fethi hā³-yı muʿcemi ve sükūn bā³ ile epsem sukūt maʿnāsına ve daħi şavuk ve tipi maʿnālarına daħi gelmişdür teber balta ki odun keserler bīh bā³⁹⁴ muvaḥḥadeniñ ve yā³ müsennāt tahtāniyyeniñ ve fā³-yı muʿceminiñ sükūnlarıyla kök aşıl maʿnāsına tīşe keser ve külünk maʿnāsına hum dam hā³ ile küpden maʿnāsına ve boru ki çalarlar sīh Fārisīde

⁹³ İbn Necār (1993), Şerh El-kevkebūʿl-münîr, c.1, s.427; Mübah kelimesini açıklamak için kullanılan bir sözdür.

⁹⁴ A2 nüshasında bā kesri ve yā³ müsennat şeklinde yazılmıştır.

her şiş ki⁹⁵ sencerler ağacından olsun ve demirden olsun ve kebab [32b] çevirdikleri şişe daği derler

Göñülde var iken endüh ü guşsa urdıbir sîhi

Çekildi cāy aḥrāya tefekkür kıldı hāl üzere

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm bi-luṭfihi te'ālā

Debīr oldu yazıcı 'adl oldu dād

Sirişk oldu göz yaşı nām oldu ād

Debīr dāl-ı mühmeletiñ ve bā-i muvāhhadeniñ kesreleri ve yā-ı müşennāt tahtaniyyeniñ ve rā-ı mühmeleniñ sükunlarıyla yazıcı kātib ma'nāsına dād 'adl inşāf ma'nāsına ve dāden lafzından fi'il-i māzi daği olur dād verdi demek olur sirişk sīniñ ve rā-i mühmeleniñ kesreleri şīniñ ve kāfiñ sükunlarıyla göz yaşı eşke çeşm ma'nāsına nām ad isim ma'nāsına

Beyit

Rük faşş nigīn bir nām için bin zaḥm neşter yer

Düşenler kayd-ı nāma çarḥ elinden ḥayli ḥançer yer

Ḳāle'n-nāzımü'l-lebīb

Zeker sik ne zebzeḇ ne tatlu lezīz

Di ḥurmā' suyundan şerāba nebīz

Zebzeḇ zāl-ı mu'cemiyetin ile ki meftuḥları olub ve bā-i muvahhadetiñ ile ki sākinler olub zeker recül ki mülāyim ve maḥfazası [33a] ferc mer'edür ve havada mu'allāk olan nesneye daği derler cemī' zebāzeb gelür ama nazmda zeker girü ve zikr olunmuşdur ḡaliba sehv kalem dendür münāsib olan böyle olmalı *zeker sik ne zebzeḇ ne tatlu lezīz* ya böyle olmalıdır te'eddüb ider *zekardür ne zebzeḇ ah lezīz* tatlu hoş şeye derler nebīz ḥurma sīhi sike hoşab ekşidürler lafz-ı 'Arabidür Fāriside muṭlāka şarāb ḥamr ma'nāsına isti'māl olunur

Ḳāle'n-nāzımü'l-'arīf raḥimahü

Rem ürke katı saḥt kurşuk kemer

Kef āya üvegi kūf göğüsüne sīne ber

⁹⁵ A2 nüshasında *her şiş ki bir nesneye sancarlar* şeklinde yazılmıştır.

Rem rāʾ mühmeleniñ fethi ve mīmiñ sükūnuyla ram ki süriye derler gerek tıvār sürisi olsun gerek mal sürisi olsun saht sīn-i mühmeleniñ fethi ve ḥāʾ-yı muʿceminiñ ve tāniñ sükūnlarıyla katı şedīd maʿnāsına vasıq ve terazü maʿnāsına gelmişdür. Kemer kāf-ı ʿArabīniñ ve mīmiñ fethaları ve ahirinde rāniñ sükūnuyla iki maʿnāya gelür evvela kurşuk ve şaniyen bir büyük dağdan yuvarlanmış yumrukuşa*

Beyit linamıkihi

Hüsni tū mānend-i ṭāvūs saht nālemdür kemer

Naṭıkım hāhiş-gerim mānend-i bülbül güşenist

Kef el ayası yaʿni bāṭın-ı yed maʿnāsına [33b] ve ayakda daḥi istiʿmāl olunur kefi pāy derler ve köpük zebed maʿnāsına da gelür küf kāf-ı ʿArabīdür ḍamı vāvuñ fāniñ sükūnlarıyla üvegi (üveyik) kuşu ki gece uçar ʿArabca yāmama derler ve baykuşa daḥi derler ber feth-i bāʾ-yı ʿArabī ve sükūn-ı rāʾ ile bir kaç maʿnāya gelür bir yukarı bālā maʿnāsına ve yemiş şemer maʿnāsına ve ʿāla maʿnāsına ve göğüs maʿnāsına.

Beyit li-esrārī sellemehü allah

Eger ḥāh-ı ki esrārī delt pür başed uʿrfān

Be-mihr mihter ḥübān derūn bir mücellan

Ḳāleʾn-nāzım

Zen ü şevher er ʿavret uzun dırāz

Nedir aks mākes yoḡuşdur firāz

Zen ʿavret mirʾata maʿnāsına şevher er zevc maʿnāsına dırāz dāl-ı mühmeleniñ kesri ve ahirinde zāʾ-yı muʿceminiñ sükūnuyla uzun ṭavīl maʿnāsına mākes iniş maʿnāsına āniñ aksi firāzdur ki yoḡuş maʿnāsına

Beyit li-şāriḥi

Firāzı olmayan daḡın inişinde şefā olmaz

Nevāziş bilmeyen şūḥun kelāmında şifā olmaz

Ey ʿazīz-ı maʿlūm olsunki nāzım sīn ile muveşşah olan beyiti terk itmiş ḡaliba ya kendi zuhūlünden ya kātiblerin terk itmelerindendir nāḳış olmasın diye irād olundu.

[34a] Ḳāleʾş-şāriḥ sellemehü allahü teʿālā

Sipahidir çeri başı bed kişi ḥes

Di küstāh edebsiz kesān cem-i kes

Sipehi sīn mühmeleniñ kesri ve bā-yı mu'ceminiñ fetḥi ve hā' ze'nin sükūnu ve ba'dehü bā-yı 'Arabīniñ daḥi ve dāl-ı mühmelenin sükūnuyla çeri başı ve çeri begi ma'nāsına sipeh-dār ve sipeh-salār daḥi bu ma'nāyadur ki ulu begi ve ser-asger olan adama derler. Hes ḥā-yı mu'ceminiñ fetḥi ve sīninñ sükūnu ile bed kişi ve nākış kişi çer çöb ma'nāsına da gelür küstāh kāf-ı 'Arabīniñ ḍammesiyle edebsiz ma'nāsına ve ekser bi't-tekkelüf ma'nāsına gelmişdür ya'ni bir işte cür'et idüb utanmaya nitekim nāzım-ı merḥūmuñ bir kasidesiniñ bu beytinde vāқи olmuşdur.

Beyit

Mükeşser olma egül maḳşad-ı a'lam ile

İtdigin cür'et-i küstaḥiye eyle a'zār

Kes fetḥi kāf-ı 'Arabīyle kişi recül ma'nāsına bunuñ cem-i Fārisī kavā'di üzere küsān gelmişdür nitekim murūr eyledi

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḥūm

Şebi bir gecedür dey artuğa bış

Ne baḥiye tekeş ilerü oldı pış

[34b] Şebi bir gece demekdür leyle-i vāḥide ma'nāsına bış 'imāle ve bā-yı 'Arabīyle artuḳ efzūn ma'nāsına baḥye fetḥ bā-yı 'Arabīyle ve sükūn ḥa mu'cemi ve yā müsennāt-ı taḥtiyye ile ve ahirinde tā 'alameti tekeş ki niginde derler ya'ni derziler yamuklu ḳaftan yol yol dıkerler ve çizi çemdik ma'nāsında gelmişdür pış bā-yı 'acemiyle ön ḳabl ma'nāsına muḳtedīye ve ilerü yürüyen ma'nālarına gelmişdür.

Ey āşıḳ-ı vā'd-ı ḥaḳāyık ma'lūm olsun ki işbu üçünci ḳıta' yine baḥr-ı taḳarrübdendür lākin dībācede va'd olunan şan'at-ı ḡaribe-i zıkr şart ḳıldığımı binā' bi-'ināyet Allahü Te'ālā ve bi-hidāyetühü elifden şine müntehī olan ebyātıñ ibtidā'ların eva'ili ve evāḥiri ālem-i rüyāda ilhām-ı şā'ibe olarak inşād eyledigimiz beyitiñ mısra'-ı evveliniñ ḥurūfundan ḥālī degildür ve daḥi evāḥiri ki ḥurūf-ı revīlerdür o ḥurūf-u beyit-i mezbūruñ mısra'ı şāniniñ ḥurūfundan ḥālī degildür pes beyit-i mezbūr oldı ki zıkr olunur.

Beyit li-şāriḥi

Hācib zer-i ter başed ḥaşş seḥā zāteş

Der ḥubb-ı ḥūda sebtēş ez-bād ser-i zāteş

Al-luğa

Hācib nāzım-ı merhūmuñ muhlış şerīfdür zer altun zeheb ma'nāsına ter taze tārī ma'nāsına baş [35a] olur şār ma'nāsına zāt-ı vüçüd ten ma'nāsına hūda Allahü Te'ālā demektür şebet şübüt durmağ ma'nāsına eş zamīr gā'ib Hācibe raci'dür ez men an ma'nāsına bād rüzgār yel ma'nāsına ser baş re's ma'nāsına

Mahşül-1 beyit

Hācibī'niñ saḡā ve cüvān-merdligini hiss idüb ańlamakda Hācibī taze altun oldı ya'ni Hācibī'niñ ılimde saḡası ve ğayriye menfa'atı ziyāde olduğundan kānn-ı Hācibī taze altun oldı zirā Hācibī'n'niñ kendi başınıñ rüzgārından ma'lūmdur ki Hācib-ī merhūm Allahü Te'ālā ḡazretlerini sevmekde ḡābitdür ya'ni Hācib-ī merhūmuñ ezelde muḡadder olan āşķ-ı ilāhī ki enfāz-ı efrāḡda bade beñzer ki her hāhiş-ger bu beldede ānıñ şerḡ ü te'lif eyledigi kitāblarıyla feraḡ-yāb olub mücellā olurlar bundan ma'lūm ki bunuñ ḡarekāt-ı sakınāt cümle-i rızāü'l-İlah olub ḡaḡ-ı Te'ālā ḡazretlerine kemāl-i iştıyāḡ üzere muḡabbetde ḡābitdür ey ḡālib-i rāḡ-ıḡaḡıḡat ma'lūm ola ki bu beytin mışra' olanda teşbīḡ-i belīğ var zirā müerdemiñ saḡāsını ol cāzibü'l-ḡulüb ve sātirü'l-ıuyüb ve kāşifü'l-kürüb olan taze altun teşbīḡ itdik kānn-ı o saḡş-ı altunuñ [35b] 'Aynīdür ḡalḡa-ı menfa'atı ziyāde olmada zirā *saḡāü'r-recül ke-recül zāt zeheb ḡabīlindedür* saḡādan murād ılim-i saḡāsıdur recülün taze altun olması bu maḡāmda ılimi ziyāde olub aḡyāra menfa'ati doḡunmaḡdan kināyedür ve mışra'-i ḡānīde istiā're muşarraḡa-yı taḡḡıḡiye vardur zira müşebbehün biḡ olan bād ki rüzgārdür zıḡr olunub müşebbeh olan āşķ-ı ilāhī murād olmuşdur 'alāḡada ser zateşdür vechi şebḡ vuşül feraḡdur fa-ıfehm.

Nazm li-şāriḡi

Fırşatı kuvvet itme bir dem geḡ bu dünyādan ḡöñül

Cāḡ-ı dünyā naḡş-ı mārduḡ geḡ bu sevdādan ḡöñül

Dāimā rāḡ-ı ḡaḡıḡāt hem kināye hem mecāz

Belde-i Nāḡıḡ ol mü'eddeb geḡ bu ḡavḡādan ḡöñül

Çünkü nāzım-ı merhūm bu kıḡasında şan'at-ı 'acibe vardur diye işāret olunub beyān-ı va'd olunmuşdu ḡamdulillah te'ālā bir miḡdār zāḡir oldu ki bu beyiti irād itmek ve nışfı kıḡanıñ hurūfunu bundan ḡāli olmadıḡını 'ayān itdik olsunki nāzım-ı merhūm bu beyiti mülāḡaza idüb⁹⁶ badeḡü nazm itmişdür ola zirā ḡāline münāsib olub her ḡün istilzāz vardur ve bāḡi ḡalan ebyātıda ne ḡün şan'at olduğunu [36a] inşallahü te'ālā beyān ideriz va'daya ḡalf itmeyiz zirā va'daya ḡalf adam olan şeyn ve ḡabāḡatdur nitekim Nābī Efendi raḡimahü'l-bārī buyurmuşdur

⁹⁶ A2 nüshasında *mülāḡaza itmiş* şeklinde geçmektedir.

Nazm

Vaʿdeye dest vefaʿ-i bāz it

Kime vaʿd eyler pes ʿicāz it

Zimmete himmete bil vaʿde-i deyn

Half-ı vaʿd itme bil zati ki şeyn

Bi vefaʿ vaʿde ile eylme lāf

Bih olur şāh maʿdāt-i hilāf

Ve kaldiki bu maḳāma münāsib şınāyiʿ-i şīʿriñ fūrūātından ki biri müstezād ve biri taḥmīs ve biri tesdīs ve biri tesbīʿ ve biri müssemmen ve biri muʿaşşer ve terkīb-i bend ve tercīʿ-i bend bunlardan māʿāda niçe şınāyi-i ʿacībeleri vardır lākin ıtnāb ve itāle olmasın diye hemen muʿammā ve musammaʿ ve luḡaz bu üçünden ikisi elʿān beyān idelim luḡazu daḡi ḥatm-ı şerḡinde keşf ü ʿayān idelim muʿammā diye şol beyitlere derler ki ānda maḡbūbuñ ismini gizlemiş ola anı ferāset ve ḡavāʿidiyle bulmayalar amma muʿammā bilmenin ḡevāʿidi ḡāyet çokdur ʿilm-i muʿammada muşşaraḡdur lākin bir nebze bayān idelim ki duʿāya vesīle ola ʿarīf sırr-ı meknūn ḡariʿ-i mesʿele-i kūn fe yekūn ḡavliyle ʿāmil olalım zirā sırr-ı meknūn bu ḡavaʿid-i cāzibdür bunu bilmeyen ʿarīf degildür

[36b] Ḳavāʿid

Gāh Fārisī ʿArabīyle teʿvīl idüb muʿamma iderler

Gāh ʿArabī Farisī naḡl ile olur

Gāh ʿaded-i ḡurūfla olur

Gāh ebced ḡisabınca olur.

Gāh ḡalbiyle murād olur

Gāh taşḡif ile bilinür

Gāh göz añarlar ʿayın murād olur

Gāh zülḡ añarlar cīm murād olur

Ve gāh dīş añarlar sin murād olur

Ḥaşıl-ı kelām

bu mezkūrātın emsilesi maḥallinde beyān olunmuşdur itnāb-ı ittılā olmasın diye bir kaçınını mişalinī ‘ali ṭabi‘āta el-enām ma‘ keşf-i tam irād idüb mübeyyen kıldım ama kalbla olan

Mişāl min’ş-şi’r beyit

Be-ḥaḳḳ-ı ‘ışk-ı Adem ḥüsn-i Havva

Murādım ez to şed-i kalb-i fesevā

Meşelā fesevā maḳlūb olduğda Yūsuf ismi çıkar ve evvel ki taşhīf ile isim çıkar

Mişāl min’eş-şiir beyit

Nīze-i maḳlūb rākin

Dān ki uramayan tīrine

Meşelā nīzeniñ ‘Arabīsi rumḥdur maḳlūb kılsın ḥamr olur zirā ki taşhīf nokṭasız ḥarfi nokṭalı ve nokṭalı ḥarfi nokṭasız itmekdür ve tīr ‘Arabīsi sehmdür ānıñ meyānı ta‘dur ve ḥamz taşhīf olmuşdur āhirine tā götüreceḳ ḥamza olur ve evvel ki zülfdan cīm ağızdan mīm murād olur

[37a] Mişāl min’eş-şi’r

Beyit

Ağzına aldıḳda zülfün ol kamer

Kim görürse cigerine ḳan tamar.

Meşelā ağzından mīm aldıḳ ve zülfünden cīm murād olur cīmiñ şeklinden ḥā-ya ve ḥā-ya varırlar kaçan cīm ile isim çıksaa ḳa‘ide budur ki şeklinden ḥa alırlar māḥ olur ve ḳanın ‘Arabīsi demdür ve ciger ile kalb murād olur maḳlūb okunduḳda Muḥammed nāmı çıkar ve kıss-ı ‘alī ḥaza. Ama ‘Antāb Müftüsü Ḥāki Abdurrahman Efendi ḳaddas sirrehü’l-‘azīz şāhidi merḥūmuñ luḡatiniñ naẓīri naẓm-ı leali nāmında olan ‘Arabī luḡatiñ dibācesinde bu beyit şerḥ maḳāmında

Beyit.

Eger derviş eger şāh-ı zamāne

Gelen ḥasret gider elbet cihāne

Bir ḥikāye tarzında mu‘ammā-gūna bir tariḥ zıkr itmişdür bu maḳāma münāsib olduğundan zıkr olunur. Ol ḥikāye oldu ki biñ yüz altmış sekiz senesinde şaferü’l-ḥayırın yirmi sekizinci günü yevm-i Cum’a şevketlü Sultān Maḥmud Ḥān ṭab şerāḥ

Cum'a günü şalāvat Cum'ayı edā idüb bu kadar hadem haşem ile sarāy-ı hümāyūn duḡūlu hīninde at üzerinde müfāca'ata intikāl eyleyüb derḡāl cem' cāh padişah 'ālem-penāh Sultān Osmān ḡazretleri [37b] taḡta cülūs idüb maḡarr-ı salṡanat olduḡda işbu tariḡ ber-veche ta'mīye inşād olundu

Beyit

Ānı gül-gonca şulub cim açılıb seyr oldı

Sāl-i meh tariḡ ḡak-ı şaferü'l-ḡayır oldı

Gül-gonca merḡūm şevetlü Sultān Maḡmud ḡanıñ tariḡ-i vilādetleridür ānı gül-gonca şulamasından murād müfācāt intikālleridür cim'den murād şevketlü Osmān ḡāndur açılmasından murād taḡta cülūsdur ta'mīye-i tevriye ṡariḡiyla lafz-ı cem kırk üçdür açılmasından murād şaferü'l-ḡayırın çıkmasıdır. Gonca mehe lafz-ı sāl ma'nevī tariḡ olur fa-fhem fa'-i laṡif 'ind menle zevḡ-i münīf ve ḡavā'id musammaṡ oldı ki beyit dört baḡş idüb üç baḡşında ḡafiye götürürler dördüncü baḡşında aşıl ḡafiyeyi götürürler ki şī'riñ bināsı evvel ḡafiye üzeredür ve buña nazm müsecca' daḡi derler

Nazm

Pür-ḡūn evvelden gözlerim

Gülgūn olupdur yüzlerim

Rengin olupdur sözlerim

La'l ile ey yāḡūt leb

Diger mişal

Vaḡt-ı namaz it

Ḥaḡḡa niyāz it

Ḥālīḡı yād it

Gözle imāmı

Sormaḡa ey yār

Eylemegil 'ār

Añınla ne kem var

'ilm-i tamamı

Ve musammaṭı ona dek cāiʔz [38a] görmüşlerdür ve musammaṭ kadīm oldu ki beş mışraʕ götürürler bir kafiye üzere ve altıncı mışraʕda kafiye-i aşıyyeyi götürürler felā tegaffül fane maʕrifte la taḳarrür li-küllü aḫed bel yaʕti baʕzahü allahü'ş-şamed.

Ḳāle'n-nāzımü'l-merḫūm

Şurahî çıkar zarfı hoş oldu uş

Teb oldu ıstma ne bihrâş kuş

Şurahî dam şād ile boynu uzun şarāb ḳadehi ve zarfı maʕnāsına uş hoş akıl maʕnāsına teb feth-i tā ile ıstma ḥumma maʕnāsına bihrâş emr-i ḥāzırdur kus maʕnāsına herāşden lafzından herāş kesr hā ile ḳayî ki kuşmak maʕnāsınadır.

Ḳāle şahib'n-nazm Hacı rah-⁹⁷

Żaymurān ne beg börki ücret iʕvāż

Bezāta durmaz ana di ʕarāż

Żaymurān feth-i ḳāḍ-ı muʕceme ve baʕdehü kesri mīm ve sükün yā müşennāt-ı taḫtaniyye ve baʕdehü rā-i mühmele ve ahirinde nūn ile sulṭān börki dedikleri çiçek maʕnāsına ki ekşer istiʕmal ondadır ama nāzım beg börki dediginden murād Sulṭān Sulṭān börki dedikleri çiçekdür lākin yā müşennāt-ı taḫtaniyye mimden soñra olması bu maḳāmda vezn-i mustaḳīm olmaz.

[38b] Amma kütüb-i luġatı tetebbuʕ itdim ki zamirān lafzında ḳāḍ-ı muʕceme meftūḫaden soñra yā müşennāt-ı taḫtaniyye sākinе baʕdehü mīm ve ahirinde nūn ile ʕArabîdür Farsça ispirġam Türkçe fesleġen derler bir güzel ḳoḳulu çiçekdür nitekim Şāhidî merḫūm manzūmesiniñ ahiri kıṭʕasınıñ bir beytinde icrā itmişdür

Beyit.

Oldi ispirġam ʕArabca żaymurān

Feslegendür yeginî Türki hemān

Ḥafî degildir ki bu maḳāmda yā mīmden muḳaddemdür olmazsa vezn-i müstaḳīm olmaz fa-ifehm kilahūma faḥḳaz ma nūḳil minhūma. ʕİvāż ʕayın mühmeleniñ kesri vāvuñ fethi ahirinde ḳāḍ-ı muʕceme ile ʕArabîdür ücret ki iş muḳābelesinde faʕiliñ fiʕili muḳabiline derler

Beyit.

⁹⁷ A2 nüshasında *kāle'sahibü'n-nazım bil-hünü ve'l-aʕarz* şeklinde yazılmıştır.

İvaz hüsni-ruḥun olsa da ey cān-ı ‘azîz

Ne kadar sa‘y-ı belîğ üzre vere cān yetmez

‘Araḫ ‘ayn-ı mūhmele ve rā-ı mūhmeleniñ fethaları ve aḫirinde ḏād-ı mu‘ceme ile ḡayrıyla kā‘im olan nesne ki bizzat durmaz ḡayra mühtacdur meşelā ḡumret eşya ile kā‘ime olduḡu gibi ve kıs ‘aleyhi ḡayrehü

Ḳāl’e-lmerḡūm

Ṭaberzed şekerdür yazı adı ḡaṭ

Yeñi örperen mūya hem dendi ḡaṭ

Ṭaberzed feth-i tā-i mūhmele ve feth-i bā-i muvahhade ve sūkūn rā-i mūhmele ve [39a] ba‘dehü feth-i zā-yı m‘uceme ve aḫirinde sūkūn dāl ile şeker envā‘ından bir nev‘dür ki muḡkem olur balta ve keser ile keserler ḡaṭ yazı kitābet ma‘nāsına yeñi ürperen mūy ki kıl ve saçdur ona daḡı ḡaṭ derler meşhūrdur ḡaṭ maḡbūba hüsni-ı ḡaṭ derler nitekim şāḡib-i Firişte buyurdu

Beyit

Sülüs ü ḡaṭ ten-nüvişt yāḡūt biz yabanı

Vire ṭurfa ki tuverādur hüsni-ı ḡaṭ-ı vārîş

Ḳāle’n-nāzım

Zalam cem‘ -i zulumāt ḡalındur ḡılāz

Çekirge melaḡdur ‘uludur şuvāz

Zalam ḡam-ı zā-yı mu‘ceme ve ḡam lām ile zulmet ki ḡarañlık demekdür ānıñ cemi‘dür nitekim Luḡat-ı Ni‘metü’l-allah’da muşarraḡdur ḡılāz ‘Arabīdür ḡalın yoğun ma‘nāsına nitekim Kelām-ı ḡadīmde vāki‘dür *a‘ūzu āḡ ‘aleyhimā melāiketün ḡılāz şidād al-‘aye*⁹⁸. Melaḡ mīmiñ ve lāmiñ fethalarıyla çekirge cerād ma‘nāsınadır

Beyit

Pāy-ı melaḡ pīş-i Süleymān birden

‘Ayıb ast velikīn hüner est mūrī

⁹⁸ Kurān-ı Kerim, Tahrim sûresi, 6. ayet (Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Üzerinde (gözetici olarak) çok yoğun, çok çetin, Allah'ın kendilerine emrettiklerine isyan etmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.)

Şuvāz dam şīn ile ‘Arabīdür ateşin şülesine derler leheb ma‘nāsına yalan kızb ma‘nāsına menkūl degıldür ayrıca bazı nüsaḥda var ise de münāsib olan böyle demekdür *çekirge melahdur uluvdur şuvāz*.

[39b] Kāle’n-nāzımü’l-merhūm

‘Annā ḥastalık derd-serdir şudā‘

Baş ağırısı daḥi kulaç oldu bā‘

‘Annā fethi ‘ayın mühmele ve fethi nūn ve ahirinde elif ile ḥastalık ma‘nāsınadır. Şudā‘ ‘Arabīdür Fārisī derd-ser Türkçesi baş ağırısı demekdür zirā bu beyitte merhūnluk var bā‘ bā-i muvahhade ve ahirinde ‘ayın-ı mühmele ile ‘Arabīdür kulaç ve kol ma‘nāsına ki Farsça bāzū derler nitekim Sünbülzāde buyurmuşdu

Beyit.

Kol bāzū dindi ma‘nāsı ‘Arabca oldu bā‘

Kej erşun demekdür hem muradıdır zirā

Kāle rahmetullahu

Ġat ile besi çok yalandur dūrūĝ

Genizek ne kırnağ di ayrān dūrūĝ

Ġat feth-i ğayın-ı mu‘ceme ile ki ahiri tā-ı tavīle-i sākindür ebleh aḥmak ma‘nāsına besi çok keşir ma‘nāsına dūrūĝ dam dāl-ı mühmele ile ve dam rā-i mühmele ve ahirinde ğayn-ı mu‘cem ile yalan kızb ma‘nāsınadır genizek fethi kāf-ı ‘Arabī ve kesri nūn ve ba‘dehū yā-ı sākine ve ba‘dehū zā-yı mu‘cem ve ahirinde daḥi kāf-ı sākine ile kırnağ ki kıraviş ve cāriye demek ile meşhūredür dūrūĝ ayrān ki yogurddan olur

Kāle’n-nāzım

[40a] *Finā‘ ev önü culhadür pāy-bāf*

Di maymuna kebi yārıkdır şikāf

Finā‘ kesri fā‘ ile ‘Arabca ev önü ma‘nāsına pāy-bāf vaşf-ı terkibi olarak culha olan şahş ki bez toğur kebi fethi kāf-ı ‘Arabī maymun dedikleri canavardur şikāf kesri şīn ile yarığ çatlağ ma‘nāsınadır

Kāle’l-merhūm

Kab aşık kafa eñsedür dūr ırāk

Girişme kenār oldı işve qarāk

Qab fethi kâf ve sükün bā ile aşık ki şıbyān aınla oynarlar qafa eñse ard ma'nāsına girişme kesr kâf-ı 'arabîyle taze ve işveye ve göz avucuyla bakmaq ve gamze itmek ma'nalarına gelür. Kenār kırk taraf ma'nāsına ve hālet-i vuşlatdan kināyedür

Beyit li-şārihi

Yağdı cānım seniñ ol naz girişme-i şevkıñ

Şabra taqat mı koyar bir kenār olsa sākıñ

Qāle'n-nāzımü'l-merhūm

Giyāh ot çukur gev ne mūze edik

Qarınca ne mūr oldı raḥne gedik

Giyāh kâf-ı Fārisîyle ve ahirinde tā ile ot nebāt ma'nāsına gev fethi kâf-ı 'acemi ve ahirinde vāv sākın ile çukur qar [40b] ma'nāsına mūze edik ki terlik mesha ta'bīr iderler ve cemī' ḥuḥte-i daḥi itlāk olunur mūr qarınca neml ma'nāsına

Beyit

Hırş-kār mūr bāşed ger rüy-ı bā-ān begūr

Heşv gör ḥiştēn beni ki mūr bi-merst

Raḥne gedik ma'nāsına cem'i raḥtha gelür

Qāle'n-nāzım

Lebāleb ne selme tolu yıl ne sāl

Peleng oldı kaplān çaḳal ne şaḡāl

Lebāleb selme tolu ma'nāsına sāl yıl sene ma'nāsına peleng feth bā-yı 'acemiyle kaplān ki esede mu'adıldür. Şaḡāl feth şīn-ı mu'cem ile ma'rūf hayvāndur ki 'avām ḡalaṭ idüb çaḳal derler.

Qāle'n-nāzım bi-'ināyetü'l-mālikü'l-'allām

Meniş ṭab'a derler uyana ligām

Ocaḡ adı kânūn dey ini günām

Meniş mīmiñ fethi ve nūnuñ kesri ve ahirinde şīn-ı mu'ceme ile ṭabī'at ve himmet ve ululuk ma'nalarına gelmişdür. Ligām uyan ki gem ta'bīr olunur ta'rib idüb licām derler.

Kānūn kāf-ı ‘arabīyle ‘Arab lüğatında demirden veya bukur/bâkırdan düzelmiş ateş yakacak ocaq ve Rūm tarihinde iki ayın adıdır kânūn-ı evvel ilk kış adıdır kânūn-ı şānī orta [41a] kış ayıdır ğaliba bu iki ayda delil-āsā ateşe mülāzemet olunduğundan mecāz tarīkıyla hāle muḳāren olan zamanıñ ismiyle maḥalle tesmiye ḳabīlindendir. Günam ḳam kāf-ı ‘arabīyle ini derler ya‘ni yırtıcı canavarlarıñ inleriñ ve turağı ve otlaḳ ma‘nāsına daḫi gelmişdür ba‘zı igne yazılmış inie yerinde sehiv ḳalemeden olduğunda şübhe yoḳdur

Ḳāle’n-nāzımü’l-lebīb

Nemek tuz ve ḥ^vān sofraydi ḳan ḥūn

Çeradır niçün hem nite ya‘ni çūn

Nemek tuz milḥ ma‘nāsına ḥuvān sofrā ve her nesne ki içinde ta‘ām ārāste idüb yerler vāv resmiyledür elif şābitdür amma ‘arabīnde ḥā meksūr vāv meftūḥ elif şabit olarak isti‘māl olunur ḥatta Cevher Şaḥāḥire mā‘ide ile ḥivān arasında fark beyān eyledi eger içinde ta‘ām olacak olursa mā‘idedür olmayacak olursa ḥ^vāndur ḥūn vāv aşliyedür vāvdan soñra elif yoḳdur ḳan ki ‘Arabca dem derler çera niçün ve nite maḳām ta‘līlde isti‘māl olunur çūn daḫi imālesiz ḥarfī ta‘līldür imāle ile niçe ve nite demek olur fa-iḥfāz fa-inēhü cāzim li-enḥü lil-‘ālem lāzım.

[41b] Ḳāle şāḥibü’n-nızım raḥimahü-allahü te‘ālā

Vaḥl ḳara balçık şikār oldı av

Sipeh leşker sūḥte ya‘ni ḳav

Vaḥl vāvuñ ve ḥā-i mühmeleniñ fethalarıyla ‘Arabīdür ḳara balçık ma‘nāsına şikār av şayd ma‘nāsına sipeh kesri sīn ile sipeden muḥaffedür çeri ya‘ni leşker nitekim murūr itdi

Beyit li-şāriḥi

Ma‘āzallah şikār itdi o zālim söküli cānı

Sipeh-mānend müjgānlar ḥarāb itdi bu eyvānı

Suḥte ḳav ki üzerine çakmak çıkub od yakarlar

Ḳāle raḥ-

Hebā toz merā baña ṭanıḳdur güvāḥ

Yañaḳ ‘arāz oldı dey bōrk külāḥ

Hebā toz ğubār maʿnāsına mera fethi mīm ile baña demektür aşlında men rā idi taḥḳīḳ için nūn ḥazf olundu men ben demek ve lafzı rā mafūʿl içündür pes mana bana demek olur ve lâkin bazı nüsaḥda merā elli ʿaded ki ḥamsūn derler öyle vāḳiʿ olmuş sehv-i kalem ve ğalaṭ rakamdandır zira elli ʿaded Farsça pencāhdur nitekim Tuḥfe-i Vehbi Sünbülzāde vāḳiʿdür

Elliyē pencāh dī şaşt dinür altmışa.

Yetmişē heftād yaz deftere ey nāmdār⁹⁹

Ve Bosna dilince [42a] çatırı desd derler nitekim Üsküfi merḥūm Bosna dilince bir luġat nazm idüb anda beyān itmişdür

Beyit

Teri desd daḥi bil çatırı desd

Ḳırḳ ve elli pat desd dürişt desd

Altmış ve yetmiş daḥi sedem desd

Oldi seksen hem daḥi evsām desd

Güvāh ḍam kāf-ı Fārisīyle ṭanık şāhid maʿnāsınadır ʿārez yañaḳ ve kātib leşker ve uçmuş yavru maʿnālarınadır. Külāh baş giyecek bōrk ve taḳıyye maʿnāsına.

Ḳāleʿn-nāzım

Levend oldı ğafil ṭoludur malāʿ

Jiyān yırtıcı ded daḥi boş ḥalāʿ

Levend mānada nādān yaʿni kendisini ve ʿaleyhiseni bilmez ve dünyāya ne maşlaḥat için geldiginden ğāfil demek malāʿ ʿArabīdür ṭolu memluʿ maʿnāsına ki boşuñ zıddıdır. Jiyān kesri jā-yı ʿacemiyle ve fethi yā-ı müşennāt taḥtaniyye ve aḥirinde nūn ile heybetlü yırtıcı canavarlarıñ şıfatında istiʿmāl olunur şir-i jiyān derler ded dāl-ı mühmele-i evvelanıñ fethi ve şāniyenıñ sükūnuyla o daḥi yırtıcı canavar maʿnsāınadır. Ḥalāʿ fethi ḥā-yı muʿceme boş tehī maʿnāsına

Beyit

Beni ded pārçaladı kendimi iʿdām itdim

Meskenim vaḳt-i ḥalāʿ üzere iken böyle ider

⁹⁹ A. Kılıç (2007), “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübḥa-İ Sıbyân -1- (İnceleme)”, s.432

[42b] Kāle rah-

Yek-ā-yek ne bir bir şarāba dī mey

Bāca revzen oldı düdük ya'ni ney

Yek-ā-yek bir bir ki iki iki denileniñ zıddıdır. Mey meşhūr hamr ki ḥalāyık bed fī'āl ve erbāb-ı cidāl şarāb tesmiye idüb şurb iderler

Beyit

Mey pey-ā-pey şunma sākī kılmam lā-ya'qıl benī

İtme bir dem devlet-i didārdan gāfil benī

Revzen fetḥi rā-i mühmele ile bāca pencere deriçe ma'nāsınadır. Ney fetḥi nūn ve sükūn yā ile düdük ki çalarlar. Kāmiş kāsab ma'nāsına gelür.

Rubā'ī li-şāriḥi

Zihī erbāb-ı devlet kim bu nazmın ḥatmdur el'ān

Qaranıq menzil-i revzen ulu peder Nāṭıq'a her ān

Ḥaқиқat mey ney üzere niçe āşık olur medhūş

Bu esbāb-ı sa'ādetdür saña lāzımdur ey sulṭān

Ey tālib-i rāh-ı ḥaқиқat ez-zikrū yebkā ve ömrü'l-meri' yenqareḍ mışdaқınca murūr-ı 'ubūr itmek lāzım-i zimetdür.

Rubā'ī

İltifāt itmez cihāna tālib-i dīdār olan

Ğayra bakmaz şafḥa-yı qalbinden naqş-ı yār olan

Ḥāne-i gāfletde ārām eylemez āgāh-ı dīl

Añlanur mı ḥāb-gāhda bir nefes bīdār olan

Demdemesi herkese miqdār olmaz ve kār taқdire nedir çare-i rızādan ğayrı bu lafzı şerifiñ [43a] malınca şaḥib teşānīf Muḥammed Emīn 'aleyhi reḥmetü Rabü'l-ālamīn ḥazretleri risāle-i kehfisinde buyurmuşdur

Nazm

Zihī қudret ki bir naqş içre biñ şüret nihān eyler

Derūnı âteş reşk-āver bāğ-ı cānan eyler

Kemik sincāb semmūr üzre eyler zār bi-rāḥat

Kimin ḥāk-i mezzellet üzere sultān-ı cihān eyler

Fehvā saʿādet ihtivāsi üzere el-irādetü'l-cüzi'yye fi eyydi'l-ibād maḍmūnuyla ʿamīl olub ḥayıra şarf itmek gerekdür zirā kıl elinde irāde-i cüzi'yye bahane-i şerʿiyye kılınub ehl-i sünneti ve cemaʿeti mezhebindan hüccet-i kavīyye ve bürhān-ı sine olmuşdur. *As-saʿid men vaʿza gayrehü*¹⁰⁰ maḍmūnunda bûy-ı hidāyet ve kılāʿ şüret-i ḍalālet olub maḳāma münāsib bir ḡazal muḥarriḳ ve bir kelām muḡraḳ zıkr olunur

Gazel

Ey merd-i sitem-pişe bu ḡaflet ne revādur

Bilediñ çü cihān melʿabe-i bād-ı fenādur

Devlet ki atılmış kûredür reʿs-i cebelde.

Ẓann itmeye bir reʿs añā cāy-ı beḳādur

Bu bezme gelen cām-ı fenāyı çeker elbet

Saḳī-i fenā der mi bu şehdür bu gedādur

Cevriyle şaḳın tökme zaʿifiñ göz yaşıñ

Her ḳaṭresi bir lücce-i tūfān-ı belādur

Raḥm eyle ki raḥm ide saña dāver-i maḥşer

Kim her revişin ḡāyeti divān-ı cezādur

[43b] Ey ʿazīz-i maʿlūm olsunki vaʿd ittigimiz şanʿat-ı ḡarībe ki ḳıṭʿa-yı şalıgede mevcüdda idi bir miḳdār beyān olunub ānfa murūr itdi ve bir miḳdār daḫi elʿān keşf ü ʿayān olunub ve furūʿāt-ı şîʿrden luḡaz daḫi bu maḳāmda şerḥ ve ḥall olunsa gerekdür.

Naẓm-ı dīl-güşa ve rubāʿī reʿanā ʿalā lisānū'l-ʿarab li-şāriḫi

Kevnn ʿaḳıl-ı ʿilme küllü kevn nuṭḳ-ı fī ʿulā.

Fī fem-i küllü maḳūl faḍluküm şallu aʿlā

Kene ḡalaḻ naḳḍ kef-i lāḡv ḳavl men yaḳūm

¹⁰⁰ Arapça bir atasözüdür. “Mutlu olan başkaların hatalarından ders çıkarandır” anlamı taşımaktadır.

Kene fi'îl-i tav' kayyûm vefk naş kat'ı lâ

Kevn el-lafz mübterâ ismine muzâfdur 'ilm-i küll âniñ haberidür kevn nuṭṭ-u mübterâ anıñ haberidür fi 'ula zarf müstaḳırr olarak kevn şanıniñ haberidür ya'ni 'aklıñ 'ilmi küllü olması 'alî olan kelâm-ı haḳda nuṭṭuñ vâkı' olmasıdır lâkin 'aklıñ 'ilmi küllü olması sebebine isnâd kabılindendür zirâ esbâbı 'ilm üçdür havâss-ı selîme haber sâdıḳ 'aḳıl emri böyle oldu ise 'aklıñ 'ilmi küllü olması 'ilmi küllüye sebep olmasındur bazı 'ulemâ bu üçden gâyrine vardur diye taṣrîḥ itdiler vicdân ḥads-ı tecrübedür derler nitekim şerḥ-i 'aḳâidde mestûr ve ḥayalî ve sâ'ir-i havâsda mübeyyen ve muşarraḥdur [44a] 'ilm-i küllüye sebep olan 'aḳıl ü fehmiñ olması derece-i 'uluda söylemek derdimden murâd şeri'ât-i aḥmediyye ve tariḳât-ı muḥamediyye teşebbüs idüb şerâyi' icrâ'da ḥaḳḳ üzere nuṭṭ idüb riyâ ve irtikâb irtîşâ'dan biri olmaḳdır zirâ levâzım-ı şer'eden gâyriye nuṭṭ aḳla gârî degildür zirâ *el-lisân cürm-i sagîr ve cürm-i kebîr* buyurulmuşdur. Al-lafz fî fem muḳaddem haberdür küll maḳûl muahḥar mübtededür faḍluküm mübtededü haberi şallu 'aladur lâkin inşâḥ haber vâkı' olmaz te'vîl olmazsa bu maḳâmda faḍluküm itâ'et men ḳâl şallu 'alâ'n-nabî a.s te'vîlindedür ya'ni her bir söz ağızdan vardur lâkin faḍlıñız şallu 'alâ'en-nabî dîn zâta itâ'atıñızdır zirâ bunda *şallu 'aleyhi ve sellimü*¹⁰¹ âyet-i kerîmesine telmiḥ vardur teemmül el-lafz kene ḡalaṭ mübtededür haberi naḳz kefdür lâḡv ḳavl haber ba'd haberdür. Men yaḳûm cümlesi ḳavluñ maḳûludur ya'ni nâsıñ maḡlûz mebgûz olmalarınıñ kene ve nihâyet alınıñ noḳşan ve sözünüñ me'lsiz olmasındur ol kimse ki ḥıdmetinde ḳâ'im olur ya'ni nâsdan bazı 'indü'l-llah ve 'indü'n-nâs mebgûz olması ṭama'-kârlıḳ avucundandır ve acı söz söylemek eclindendür zirâ *zül men ṭama'* denilmiştir ve daḥi *cirâḥatü'l-lisân lehâ il-tiâm velâ yultâm ma careḥ el-lisân*.¹⁰²

[44b] Bu beyit-i mezbûru tebyîn itmiştir ama naḳş kef ṭama'-kârlıḳdan kinâyedür yaḥut nuḳşân keffe ṭama' lâzımdur melzûmü zıkr lâzım murâd olmuştur mecâz-i mürsel ḥisâbınca el-lafz kene fi'îl mübtededü haberi ṭav-ı kayyûmdur vefk nâş haber ba'd haberidür ḳaṭ' la ḳaṭ' ḥalḳ men la yü'min bil-llah ve resûlühü taḳdirinde haber ba'd haberidür ya'ni işiñ ve sa'yıñ nihâyeti allaha itâ'at Kur'âna ḥadiṣe muvâfaḳat imân itmeyen kāfir müşrikleriñ boyunlarını ḳaṭ' itmekdür zirâ bunda *ati'û allah ve ati'û'r-resûl* el-âyet âyet-i kerîmesine işâret vardur¹⁰³ *uḳtulü el-müşrikin kaffatn* ḳavl şerîfine delâlet vardur.

Maḥşûl-u rubâ'i

¹⁰¹ Kurân-ı Kerim, Ahzâb Sûresi, 56. âyet (Muhakkak ki, Allah ve melekleri peygambere hep salât ederler. Ey iman edenler, siz de O'na teslimiyetle salât ve selâm edin.)

¹⁰² Yakub El-Hamdûnî, hikmetin şâiri olarak tanınmış Arap şairidir. "Bıçak yarısı geçer dil yarısı geçmez" anlamındadır.

¹⁰³ Kurân-ı Kerim, Nisâ Sûresi, 59. âyet (Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan emir ve yetki sahiplerine itaat edin. Bir şeyde anlaşmazlığa düştünüz mü Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanır mı'minlerseniz hemen onu Allah'a ve Resulüne arz ediniz. Bu hem daha hayırlı, hem de netice ola rak daha güzeldir.)

‘Akl-ı küllü ‘ulūm sebab-i olub hattā haq üzere nuṭṭ ‘aḳıl şā’ibesindendir belki haḳḳ-ı söz ‘ayn-ı ‘aḳlında gerçeği her bir kelām feminden şādır olur lākin faẓl-ı felāḥıñız ‘aḳl sebebiyle peygamber ‘aleyhi es-selām şalāt ü cenābü’l-llah itā‘at itmedür zirā itā‘at itmeyüb baḥl ve ṭama‘dar ve malaya‘ni tekellüm iden şahş ‘indallah ve ‘ind’en-nās mebgüz ve anıñ nihāyeti ḥüsrān-ı dāreyn lākin fi‘il-i ceml ve ecr-i cezil şāhib olan merdüm Allah’a itā‘at ve delā’il-i menḳūlaya muvāfaḳat [45a] idüb fark-ı dālleğe ba‘d ve ‘adāvet belki re’s-i menḥūslerini ḳat‘ itdi demekdür. Ey ‘aşıḳ-ı ma‘ānī- ve ey dilr-i sübḥanī ma‘lūm olsun ki bu rubā‘i-i mezkūr ki anīde zıkr itdik bunda niçe esrār-ı ḥafıyye ve ḳıṭa‘-yı şalişeniñ nişfinda olan şan‘at-ı ğaribe bundadır zirā bu rubā‘i on altı ḥarfden mürekkebdür şād mühmeleden yā-ya dek muşanna‘ ve mükerrer olmuştur zirā nāzım merḥūmuñ ebyātınıñ evā’ilī ve evāḥiri ḥurūf-ı revileri şāddan yā dek bu rubā‘ide munderic ve ma’nāsı daḥi şerī‘āt-ı ğarrāya müşmeldür olsunki nāzım bu rubā‘i mā’ilinde bir tarz-ı ibāret mülāḥaza idüb ba‘dehü bu şan‘at üzere nazm itdi Allahü a‘lem biş-şavāb ve ‘ilayhī el-merci‘ vel-meāb.

Ey muḥibb-i keşfi rumūz var ‘āmil ma yecüz ma‘lūm olsun ki luğaz aña derler ki bir ḳıṭa‘ ya bir meşnevī ya bir beyit ile bir şey-i maḥşūsuñ evşaf-ı şābitesı şāir-i Ḥāzıḳ teşbīh idüb taḡlīz işāret-i ṭarīḳayla derc ü beyān ile lākin luğaz olan şeyiñ ismi mu‘amma gibi olmayub belki mes‘ul ‘anhü ba‘zı evşāf ile istidlāl ve ıstınbāt eylemek mümkün ola ki luğaz ve mu‘amma beyitinde fark ola ve daḥi luğaz ‘Arabīyatdan mürekkeb ise ma hüve Fārisīden ise çist ān [45b] Türkīden ise ol nedir kim lafzlarıyla taşdır olunur ğālība ba‘zı kere evāili bu elfāzdan ḥālīye olur

Miṣālū’l-‘arabī beyit

Ve mā ḡulāmun rāki‘un sācidun aḥu naḥūlu ma‘ehü cārī

Mülāzımun lil-ḥamsı fi vaḳtiḥā mu‘tekīf un fi ḥıdmetü’l-barī

Ma’nāh

Nedir ol rükū‘ ve sücūd idici ḡulām ki ince ve zayıf ve gözünüñ yaşı aḳıcı ve vaḳtinde beşe mülāzemet idici ve bāriniñ ḥizmetinde i‘tikāf idicidir pes imdi ḳalem haḳḳında bu zıkr olan evşāf-ı şādıḳadur meşelā rükū‘ ve sücūd ḳalemiñ maḥalli kitābetde anlamasından ‘ibādetdür za‘f ve rıḳat ve cereyān işiñ ḳalemiñ inceliğinden ve mürekkeb aḳmasından kināyedür vaḳtinde ḥamse mülāzemetden murād maḥalli kitābetinde kātib ḳalemi beş parmağıyla i‘māl itdigidür ve bāriniñ ḥizmetinden i‘tikāf idici demekden ğaraż bārī esmā’-ullahdan olduğundan ḳat‘-ı naẓar-ı luğatde bārī yöncü ma’nāsına geldigidür fa-fehm

Miṣālū’l-Fārisī beyit

Çhe çiz est anga dār-ı dehşet-i dide

Bibey cürmi sürüd-meş büride.

Ne şeydir ol ki sekiz gözü vardır ve cürmi günāhi yogken başı ve kuyruğu kesilmişdür pes emri bundan ney dedikleri ālet-i ma'hūde murāddur [46a] zirā fi'l-vāḳi' sekiz deliklü olub ve mizācī şavt üzere ağızını ve aşağı tarafını perdaht idüb kan başı ve kuyruğu kesilmiş dedigi 'ala tarīḳ't-taglīzini dedikleri saẓn evşafına mülā'im ve müşābihdür

Diger mişāl ez Fārsī beyit

Eger muşhaf didān kesi

Piyāle zerīn mīnā-fām

Eger muşhaf degil ise kıanda görürdü bir kimse altun kıadehi şırça renklilüğünde muşhaf o da zamīr-ı gāib nevme rāc'dur böyle olacaķ remz luğaz budur ki taşhīf yevmdür ve altun kıadehden murād güneşdür şırça renkliligün gökdür lacerem yevm olmasa gökde günü kimse göremezdi

Mişālū't-türki beyit

Ol nedir kim bir küçük nīzen dede

Raḥmet okudur nefīr-i Aḥmede.

Bunda remz luğaz sivri siñekdür ancaķ pişe evşāfdan medd-i şadāya teşbīhe vardır ve nefīr-i Aḥmed lafzında Aḥmed ki bir şahs-ı ma'hūddur aın neferāti keşiresini zıkr idüb pişeniñ keşretine telmiḥ itmişdür.

Diger mişāl li-şārihi beyit

Zıkr ider mennāni hergez ol ne kim söylesin

İtmegi ummuş ḥūdadan böyle bir söz diñlesin

[46b] Bunda remzi luğaz ehl-i dünyādur zirā ehl-i dünyā mennān ism-i şerifi zıkr ider ki itmek kaçdıdur zirā mennān lafzının aḥiri nāndur nān ise itmekdür bundan için virdini mennān ismine ḥaş kılub herkes ya mennān derler.

Diger mişāl li-şārihi beyit

Miḥnetin şūretidür bende muşavver biliñüz

'Aşķ yezdāndadur dāimā Nāṭıķ görüñüz

Remz luğaz muḥabbet-i ilāhīdür zirā miḥnet ile muḥabbet imlāda ve şūretde bir yazılıyor böyle olacaķ şūret miḥnet zıkr olunub muḥabbet murād itdi.

Ğazal li-şārihi'n-nNāṭıķī sellemehü'allahü te'ālā.

Āñı fıkr it ki bu dünyā n'etdi

Bunca erbāb-i münāşibleri nereye atdı

Kimisi buğz u 'adāvetde iken

Ecelin peykī anı kaç' itdi

Leb-i deryāda gezen 'ābidler

Niçe mürsel niçe şehler gitdi

Fenn-i dünyāda niçe fen yilini

Hın-i mevtinde yemān ditretti

Meşreb-i ādemyān gerçi huzūr

Ecelin şurbeti ağı katdı

Ne kadar 'ömrü de olsa biriniñ

'Ākıbet-i mevti ānı depretti

Hele sen gāyetini fıkr itsen

Bu fenā cümle kumaş şatdı

Ğurbet-i bālāda ilhām-ı sa'īd

Ğalemim sey'ı bu hatme yitdi

Bu güzel beyitleriñ sırlarını

Nuṭḡ-ı Nāṭıķ anı tāriḡ itdi (1237/1821)

[47a] Hātimetü's-şerḡü'l-müsteṭāb bi-ğazelü'l-laṭıf bi-hidāyetü'l-vehāb

Ğamd-i bi hüda ol hūdaya verdi va'd üzere tamām

Şabr ide kullar ser-ā-ser gitdi şarḡ üzere maḡām

Dāima olsun şalātiyle ki selām ol zāt kim

İsm-i pākin zıkr idenler kurtulur yevmü'l-kiyām

Sa'y ü cehd itdim ilāhī veresen bir kaçre āb

Kevser-i Aḥmedden ammā umarım ḥayrū'l-ḥitām

Gerçi ki lāyık üzere bu şerḥim ḥaḳıḳāt olmadı

Söyleden sensin kemāhı veresen ḥüsn-i kelām

‘Ālem-i dünyāda balā-i himmetidür şehleriñ

Vakt-i aḥirede noḳşān eyelmez ehl-i kirām

Hep uşūluyla furū‘-i müntehā ‘ālemleri

Ḥāme-i ‘afvuyla doğru eylesin var sıkām

Gerçi ḥasādın ezelden ḳuludur lā şey‘-i fihā

Nāṭıķī gūş itme anı gelsin ol şāḥib-i merām

Ḳad sūd haza eş-şerḥü'l-müstetāb bi-‘ināyetü'l-melekü'l-‘azîzü'l-vehhāb Dursun
Aḥmed Nāṭıķ al Ahıshavî diyārā vel Ardahan mevliden ve et-taa‘llüm ve’t-ta‘līm-i ḳarşa
ṭaliban li-ḥayırü'l-llah fi’d-dünyā ve’l-‘uḳba ve rāciyān fil-leyl ve’n-nehār fiḍ-ḍaḥvatü'l-
kübrā.

EKLER

EK-1 : A1 Nüshasından mukkadime tıpkıbasım sayfası

EK-2 : A2 Nüshasından mukkadime tıpkıbasım sayfası

KAYNAKÇA

- Ahmed Dursun Natıkı (H.1228/M. 1813), *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8975/1 no'lu
- Ahmed Dursun Natıkı (H.1237/M. 1821), *Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, 194 no'lu yazma
- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük, *Türk Dili* C. XCVIII, 162-169.
- Al- Şawkanî, Muhammad İbin Ali (1995), Al- Fawaid Al-Majmu'ah Fil Ahadith el Mau'zuu'ah, bab “*levlāk levlāk lemā hūlikatü'l-eflāk*” Dar el-kütüb el-a'lamıyye, C.1, 1. Baskı, Hadis No.326
- Al-Süyûtî, Celâleddîn (991-849), Al Hawi Llfatawi, bab “*evvelü ma hallağ allahü te'ālā nūru*”, C.1, Hadis No.325
- Arslan, M. (2014), "*Hâcibî, Hacı Sâlih-zâde Halîl Hâcibî*", Türk Edebiyatı İsimlerSözlüğü, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4198>, (Erişim Tarihi: 30.04.2021).
- Buhari, (2007), *Sahih-î Buharî*, Kitabü'l-ummre, Beyrüt, Dar İbin Kesir Yayınevi, bab: “*es-sefer kıta' min's-sağar*”, Hadis No .17110
- Buharî, (2007), *Sahih-î Buharî*, Kitabü'z-zekat, Beyrüt, Dar İbin Kesir Yayınevi, bab: sadeketü'l-fitr sa' min şe'r, Hadis No. 1434
- Devellioğlu, F. (2017), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûğat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- El-Kârî, El-Mele' Ali, El-Esrarü'l-Merfû'a Fil'l-Ehbarü'l-Mevzu'a, harfi Nûn, s.214
- Erdem, M. D. (2005), Manzum Sözlükler ve Tuhfe-yi Âsım, *International Journal of Central Asian Study*, (10-1), 197-216.
- Erkal, A. (2002), Ahmet Dursun Natıkı Ve Divanı Üzerine, *Erzurum, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı (20), 127-137.

- Erkal, A. (2012), *Ahmed Dursun Nâtîkî'nin Mantık Bilimi İle İlgili Bir Şiir Üzerine*, Ankara, *Turkish Studies, International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic* (7/3), s. 1177-1187.
- Erkal, A. (2019), *Ardahanlı Ahmed Dursun Nâtîkî Divan(İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Altınordu Yayınları. S.5-18
- İbn Teymiyye (2004), *İnteha Min Mecmû' El-fetawa*, Dar's-safve, c.4.
- Kanar, M. (2011), *Farsça Dil Bilgisi Konuşma, Çeviri Tekniği Farsça-Türkçe / Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kılıç, A. (2006), Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden *Sübha-i Sıbyan*, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (1), 65-70.
- Kılıç, A. (2007), Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden *Sübha-i Sıbyân -1-* (İnceleme), *Turkish Studies* (1/2). 85-104
- Kılıç, A. (2007), *Türk Klâsik Siirinde Manzum Sözlüklere Ve Bazılarındaki Bedene Ait Unsurlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Uluslararası Türk Kültüründe Beden Sempozyumu
- Kılıç, A. (2007), Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden *Tuhfe-i Vehbi* Metin, *Turkish Studies* (2/2). 410-475.
- Kırbyık, M. (2002), *Miftâh-ı Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine*, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (11), 181-200.
- Mengi, M. (1997),“*Metin Şerhi, Tahîlî ve Tenkid Üzere*”, Çukurova Üniversitesi, <http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/6.php> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2021).

Nabi. (2019), *Hayriyye* (Haz. Mahmut Kaplan). Ankara: Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.

Öz, Y. (1996), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, S.50-60

Sûdî-i Bosnavî (2012), *Gülistân Şerhi* (Haz. Ozan Yılmaz). İstanbul: Çamlıca Yayınevi.

Şimşek, Ş. (2020), Natıkî'nin *Takrîzâtı Ebyâti Muhtasari't-Telhîs* Adlı Eseri, *Diyanet İlmî Dergi* (56), 601-618.

Tarlan, A. N. (1981), Metinler Şerhine Dair, *Edebiyat Meseleleri*, s.191-204.

Uz, Ö. (2019), Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden *Tuhfe-i Hâcibî*, *Turkish Studies* (14/7), 4090-4111.

<https://luzumlufuzuliarsiv.appspot.com/gazeller/263.html>, Erişim Tarihi: (20.01.2021)

<https://luzumlufuzuliarsiv.appspot.com/gazeller/292.html>, Erişim Tarihi: (20.01.2021)